

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

Türk Kültür Tarihinde Sığır

Fatih BALCI

Doktora Tezi

Ankara, 2018

Türk Kültür Tarihinde Sığır

Fatih BALCI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Fatih BALCI tarafından hazırlanan "Türk Kùltür Tarihinde Sığır" başlıklı bu çalışma, 11.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jùrimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. Ali YAKICI (Başkan)

[İ m z a]

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Danışman)

[İ m z a]

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR

[İ m z a]

Prof. Dr. Mete TAşLIOVA

[İ m z a]

Dr. Öğr. Üyesi Zehra KADERLİ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11 Haziran 2018

Fatih BALCI

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

☒ Tezimin/Raporumun 11 Haziran 2021 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

☐ Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

☐ Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

11 Haziran 2018

Fatih BALCI

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. zkul OBANOğLU, danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Fatih BALCI

TEŞEKKÜR

İlkokul çağlarından bugüne eğitim hayatımda bulunan ve kalıcı izler bırakan tüm öğretmenlerime ayrı ayrı teşekkür ederim. Ayrıca böyle bir çalışmaya başlamamda önemli tesiri olan, engin fikir ve tecrübeleriyle bana yön veren kıymetli hocam, danışmanım Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na çok teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca bilgilerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Nebi Özdemir'e, Prof. Dr. Ali Yakıcı'ya ve bu çalışmamda bana hem hocalık hem de ağabeylik yaparak maddi ve manevi hiç bir emeğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Gökçe Yükselen Abdurrazak Peler'e, bu çalışmamın başından sonuna kadar birikimi, yakın ilgi ve teşviki, görüş ve önerileriyle yardımını esirgemeyen değerli kardeşim Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Özdemir'e, her konuda bana destek veren aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İsmini yazamadığım maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman eksik bırakmayan dostlarıma, çalışmanın saha araştırması kısmında sözlü bilgileri yanı sıra ellerindeki belge ve fotoğraflar gibi yardımcı unsurları da benimle paylaşarak bu tezin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan kaynak kişilere de teşekkür ederim.

Fatih BALCI / KAYSERİ

ÖZET

BALCI, Fatih. *Türk Kültür Tarihinde Sığır*, Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Dünya üzerinde var olan ulusların kültürleri kendilerine özgün gelenek, sembol, ritüel ve uygulamaları içermektedir. Bir diğer deyişle her kültürün farklı türden geleneklerin bileşkesi sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Bu bağlamda doktora tezinde, sığır mitolojik, tarihi, coğrafi, toplumsal-ekonomik ve kültürel açıdan ele alınarak halkbiliminin metin ve bağlam merkezli kuramları verileriyle incelenmiştir. Genelde sığırın devlet ve millet, özelde ekonomik sosyal hayattaki yeri tespit edilmiştir. Sığırın Türk kültürüne faydalarının temelleri, değer oluşumuna katkısı, geleceğe taşınması, gelecekte nerede olacağı halkbilimi düşüncesi ile bağdaştırılmaya çalışılmış ve çeşitli çıkarsamalarda bulunulmuştur. Bu tezin giriş bölümünde sığır veya öküz kelimesinin anlam ve etimolojisi noktasından hareketle sığır veya öküzün tanım ve tarihçesi, edebiyattaki yeri değerlendirilmiştir. Türkiye’de halkbilimi çalışmalarındaki durumu açıklanmıştır. Tezin ikinci bölümünde sığır veya öküzün beslenmesi, bakımı, iğdiş edilmesi gibi konular sahadan elde edilen bilgilerle yorumlanmıştır. Üçüncü bölümde ise Türk kültür ekolojisi bağlamında halk anlatıları incelenmiştir. Söz konusu üç bölüm karşılaştırılmış, benzerlikler veya farklılıklar ortaya konulmuştur. Sığır veya öküzün Türkistan coğrafyasından Anadolu’ya geliş serüveni, değişen yaşam koşulları ve teknolojiye bağlı olarak konumları, insanın doğayı ve çevreyi anlamlandırmadaki önemi açığa kavuşturulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Sığır, Kültür, Halkbilimi, Anlatım Türleri, Ekonomi, Ziraat.

ABSTRACT

BALCI, Fatih. *Cattle In Turkish Culture History*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2018.

The nations cultures across the world have their own unique traditions, symbol, ritual and practices. In other words, each of the culture can be said to occur as a result of different types of culture. In this context, doctoral dissertation, the cattle handles mythological, historical, geographical, socio-economic and cultural perspective by considering the text and context of folklore-based theories are explored with the data. In general, cattle state and people, in particular, economic and social life has been identified. The cattle's benefits of Turkish culture basics, value the contribution to the formation, move of to the future and its place in the future are incompatible with the idea of moving, "folklore and made in various inferences." In the introduction part of this thesis from the point of meaning and folklore, the cattle or oxen's, definition and history, and its place in the literature evaluated. The situation in the work of folklore described in Turkey. In the second part of the thesis feeding cattle or ox, care, castration issues such as for off the field contrasted with information obtained. The third section is examined in the context of the Turkish cultural ecology folk narratives. The aforementioned three parts compared and similarities or differences revealed. The cattle or ox's arrival adventure to Anatolia from Turkestan geography, the changing living conditions and the positions depending on the technology, the importance of nature and the human environment has been revealing the signification.

Key Words

Cattle, Culture, Folklore, The Expressive Types, The Economy, Agriculture.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	ii
BİLDİRİM	iii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iv
ETİK BEYAN	v
TEŞEKKÜR	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
ŞEKİLLER TABLOSU	xiii
FOTOĞRAF DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM:	11
KAVRAMSAL VE YÖNTEMSSEL ÇÖZÜMLEME:	11
1.1. SIĞIR/ÖKÜZ KELİMELERİNİN ANLAM VE ETİMOLOJİLERİ	11
1.2. MİTOLOJİK OLARAK SIĞIR/ÖKÜZ	19
1.2.1. Türk Zaman Algısında Sığır/Öküz (On İki Hayvanlı Türk Takvimi) ...	38
1.3. EFSANELERDE SIĞIR/ÖKÜZ	42
1.4. MASALLARDA SIĞIR/ÖKÜZ.....	44
1.5. DESTANLARDA SIĞIR/ÖKÜZ.....	48
1.5.1.Oğuz Kağan Destanı'nda Sığır/Öküz:.....	49
1.5.2. Dede Korkut Boylarında Sığır/Öküz:.....	55
1.5.3. Manas, Er Töştük ve Maaday Kara Destanı'nda Sığır/Öküz:	59
1.6. ATASÖZÜ VE DEYİMLERDE SIĞIR/ÖKÜZ	59
1.7. BİLMECELERDE SIĞIR/ÖKÜZ.....	62

1.8. FIKRALARDA SIĞIR/ÖKÜZ	64
1.9. HALK TİYATROSU ve HALK HİKÂYELERİNDE SIĞIR/ÖKÜZ	66
1.10 ANONİM TÜRLERDE (TÜRKÜ, ÂŞIK DESTANLARI) SIĞIR/ÖKÜZ ...	68
İKİNCİ BÖLÜM	77
2.1. SIĞIRIN/ÖKÜZÜN TOPLUMSAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK HAYATTAKİ YERİ VE ÖNEMİ	77
2.1.1. Sığır Türleri ve Öküzün Bir Yılı	77
2.1.2. Öküzün Beslenmesi ve Bakımı	79
2.1.3. Sığırtmaçlık (Öküz Çobanlığı)	81
2.1.4. Öküzleştirme veya İğdiş Etme (Kısırlaştırma, Burkulma)	83
2.1.5. Öküzün Süslenmesi ve Muskalanması İle İlgili Çeşitli İnanışlar	84
2.1.6. Genç Öküzün İşe Alıştırılması	85
2.1.7. Kara Saban ile Tarla Sürme	86
2.1.8. Kağınının Parçaları ve Kullanılması	88
2.1.9. Camız (Manda) ve Camız Kağırısı	96
2.1.10. Harman, Düven ve Parçaları	99
2.1.11. Vergiler	103
2.1.12. İmece Kültüründe Öküz	104
2.1.13. Öküzün Diğer Kullanım Yerleri ve Amaçları	105
2.1.14. Atasözü ve Deyimlerde Kullanılan Öküz	107
2.1.15. Öküzün Son Yılları, Bitmesi ve Kültür Değişimleri	107
2.2. TÜİK VERİLERİNE GÖRE 1923-2017 ARASINDA SIĞIR/ÖKÜZ.....	111
2.3. KURTULUŞ SAVAŞINDA SIĞIR/ÖKÜZ	114
2.4. SANAYİ VE TEKNOLOJİK GELİŞMELER SONUCUNDA SIĞIR/ÖKÜZÜN GÜNLÜK YAŞAMDAKİ DURUMU	118
2.4.1. Eğlence ve Spor Kültüründe Sığır/Öküz	118

2.4.2. Mutfak Kùltüründe Sığır/Öküz	123
2.4.3. Medya Kùltüründe Sığır/Öküz	126
2.4.4. Marka ve Sembollerde Sığır/Öküz.....	140
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	148
3.1. TÜRK DÜNYASINDA SIĞIR/ÖKÜZ	148
3.1.1. Balkanlar ve Diğer Komşu Alanlar	148
3.1.2. Azerbaycan, Karadeniz ve Kuzey Kafkasya Alanı.....	152
3.1.3. Türkistan Alanı.....	156
3.1.4. İdil-Ural Alanı.....	171
3.1.5. Güney ve Kuzey-Doğu Sibiry Alanı	176
TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME	183
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	194
KAYNAKLAR	199
EKLER.....	231
EK 1: Çeşitli Fotoğraflar.....	231
EK 2: Orjinallik Raporu.....	240
EK 3: Originalty Report	241
EK 4: Etik Kurul İzni.....	242
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

ADİL: Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti

ATS: Altayca-Türkçe Sözlük

Çev. Çeviren

DLT: Divan-ı Lüğati't Türk

Ed. Editör

EDMS: Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı

GRRS: Gagauzça-Rusça-Rominca Sözlük

Haz. Hazırlayan

HTS: Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük

KS: Kırgız Sözlüğü

KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

KTS: Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü

KTTS: Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü

TDK. Türk Dil Kurumu

TDS: Türkmen Diliniň Sözlügi

TS: Türkçe Sözlük

TTS: Tuva Türkçesi Sözlüğü

Ty: Tarih Yok.

Vd. Ve Diğerleri

YTS: Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

ŞEKİLLER TABLOSU

Şekil 1: Çağdaş Türk lehçelerinde boğa.....	16
Şekil 2: Çağdaş Türk lehçelerinde inek	17
Şekil 3: Çağdaş Türk lehçelerinde öküz	17
Şekil 4: Çağdaş Türk lehçelerinde geyik	18
Şekil 5: Çağdaş Türk lehçelerinde sığır	18
Şekil 6: Hayvanlara İlişkin Kas Gücü (Bilge, 2017, s. 58).	107
Şekil 7: 1927-2013 yılları arası ülkedeki nüfus istatistikleri (TÜİK, 2014, s. 5).	111
Şekil 8: 1929-2013 yılları arasında sığır ve manda sayıları (TÜİK, 2014, s. 201).	112
Şekil 9: 1929-2013 yılları arasında sığır ve mandadan elde edilen et-süt oranları (TÜİK, 2014, s. 202-204).....	113
Şekil 10: 1952-2013 yılları arasında kara saban ve traktör sayıları (TÜİK, 2014, s. 199).	113

FOTOĞRAF DİZİNİ

Fotoğraf 1: Türklerin milli totemi olan Tibet sığırı (Yak). (Argunşah Arşivi, 2017).	28
Fotoğraf 2: Göçerevli Otağı Çeken Sığırlar (Ögel, 2011, s. 3).	28
Fotoğraf 3: 12 Hayvanlı Türk Takvimi (https://onturk.org/).	41
Fotoğraf 4: Oğuz Kağan Destan'ın hemen başında yer alan öküz veya boğa resmi.	51
Fotoğraf 5: Oğuz Kağan Destanı'nda geçen gergedan.	53
Fotoğraf 6: Kağını yapan askerler.	54
Fotoğraf 7: Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'ndaki öküz.	55
Fotoğraf 8: Dede Korkut Kitabı'ndaki Boğaç Han ve boğanın güreşi.	58
Fotoğraf 9: Kağını üzerinde kara saban (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	87
Fotoğraf 10: Kağını üzerinde kara saban ve sapı (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	87
Fotoğraf 11: Parçaları tam bir öküz kağını (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	89
Fotoğraf 12: Ok, boyunduruk, boyunduruk kayışı, dayak, zelve ve zelve bağından oluşan kağının ön kısmı (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	90
Fotoğraf 13: Mazı ve diş (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	92
Fotoğraf 14: Arka köp ve üzerindeki iki adet çağ (bağlantı) (Fatih Balcı Arşivi, 2018). ..	92
Fotoğraf 15: Teker ve buyluk (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	93
Fotoğraf 16: Yağdanlık veya barutluk görevi yapan öküz, camız boynuzu (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	93
Fotoğraf 17: Camız (manda) ürünleri satan bir market (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	99
Fotoğraf 18: Su içerisindeki camızlar (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	99
Fotoğraf 19: Düvenin alttan görünümü (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	100
Fotoğraf 20: Kayseri ili Pınarbaşı ilçesi Gebelek köyünden 1960'lı yılların sonlarına ait bir fotoğraf. Bu fotoğrafta harman yerinde bir çift öküz ile düven süren İhsan Toplak (düvenin üstündeki kişi) ve Muhiddin Toplak (ayakta olan kişi) kardeşler görülmektedir (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	102
Fotoğraf 21: Erzak ve cephanenin kağnılarla taşınması (Fatih Balcı Arşivi, 2018). ..	115
Fotoğraf 22: Kadınlar tarafından cepheye cephane taşınması. (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	115
Fotoğraf 23: Kağnılarla cepheye yardım taşınması. (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	117
Fotoğraf 24: Öküz yerine sabana koşulan eşek ve insan.	133
Fotoğraf 25: Sarı Öküz Parası adlı filmin afişi.	134
Fotoğraf 26: Öküz Degisi'nin son sayısının kapağı ve Ot Dergisi kapağı.	135
Fotoğraf 27: Basın açıklaması karikatürü.	136
Fotoğraf 28: "Öküz öldü ortaklık bozuldu" atasözünün kullanıldığı bir karikatür.	137

Fotoğraf 29: Sığır ve öküzün tanımlanması problemi.	137
Fotoğraf 30: Sığır ve zil ilişkisini anlatan bir karikatür.	138
Fotoğraf 31: Sembollerde öküz ve karikatür ilişkisi.	138
Fotoğraf 32: Öküzün trene bakması ve tarla sürmesi ile ilgili karikatürleri.	138
Fotoğraf 33: Kadın-erkek ilişkisinin hayvanlar üzerinden karikatürleştirilmesi.	139
Fotoğraf 34: Süttaş gibi markalar aracılığı ile sığır/öküzün işlevselliğindeki değişim reklam sektöründe.	139
Fotoğraf 35: Süttaş gibi markalar aracılığı ile sığır/öküzün işlevselliğindeki değişim reklam sektöründe.	139
Fotoğraf 36: Bir içecek markası ve sembolü.	141
Fotoğraf 37: Bir şarap markası ve cinsi.	142
Fotoğraf 38: Kafkasör şenlikleri ile alakalı giyecekler.	142
Fotoğraf 39: İtalya'da bir futbol takımı ve ABD'de bir basket takımı.	143
Fotoğraf 40: Kadıköy'de bulunan boğa heykeli ve Kasımpaşa boynuz simgesi.	143
Fotoğraf 41: Meriçspor boğa simgesi ve Sakarya taraftar grubu amblemi.	144
Fotoğraf 42: Iğdır'da bulunan bir takım ve Ardahanspor boğa simgesi.	144
Fotoğraf 43: Kumçatı boğa simgesi ve Erzincan taraftar grubu.	144
Fotoğraf 44: Boğa simgeli bir İstanbul takımı ve Çerkezköyspor taraftar grubu.	145
Fotoğraf 45: Bursa'da bir futbol takımı ve bir kebabçı markası.	145
Fotoğraf 46: Bir manda (camız) sürüsü (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	231
Fotoğraf 47: Yaz sıcaklığında serinleyen bir camız (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	232
Fotoğraf 48: Anadolu'dan bir boğa (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	232
Fotoğraf 49: Kağnı üzerinde duran bir düven (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	233
Fotoğraf 50: Kağnı maketleri (savasbuyukkececi.com, 01. 04. 2018).	233
Fotoğraf 51: Parçaları tam bir kağnı (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	234
Fotoğraf 52: Kayseri Lisesi Milli Mücadele Müzesinde sergilenen erzak yüklü bir kağnı (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	235
Fotoğraf 53: Parçaları tam bir saban (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	236
Fotoğraf 54: Saban süren milletvekili (http://www.fethiyehaber.com).	236
Fotoğraf 55: Çöp kovaında bulunan boğa ikonu [Artvin](Fatih Balcı Arşivi, 2018).	237
Fotoğraf 56: Artvin şehir girişinde bulunan boğa heykeli (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	237
Fotoğraf 57: Artvin'de bulunan boğa heykeline yoğun ilgi (Fatih Balcı Arşivi, 2018).	238
Fotoğraf 58: Kırgız Destanlarına da konu olan Bugu [Erkek Geyik] (Gelekçi, İnternet Arşivi, 2018).	239

ÖNSÖZ

İlk insanlardan bu yana kültür yaşam tarzlarının bir sonucu olarak gelişme göstermiştir. İnsanlar gerek göçebe gerek yerleşik düzende mensup oldukları toplumsal düzene göre kültürel üretimlerde bulunmuşlardır. İnsanların yaşam tarzları ve ekonomik uğraşları da kültürün öğeleri arasındaki yerini almıştır. Bu anlamda Türk insanının kadim yaşantısı göçerevli bir hayat tarzına dayanmıştır. Büyük yıldı, koyun ve sığır sürüleri besleyen Türklerin ekonomileri büyük ölçüde hayvancılık merkezli özellikler göstermektedir. İnsan ve hayvan ilişkisi çok eski dönemlerden beri süre gelmiştir. Toplumsal yapıda hayvancılık kültür yaratıcı bir işleve sahip olmuştur. Dolayısıyla hayvancılık merkezli önemli bir kültürel birikim oluşmuştur. Bu çalışmada Türk kültüründe sığır olgusunun halkbilimsel bir çözümlenmesinin yapılması amaçlar dâhilindedir.

Çalışma “giriş” kısmı dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, kapsamı, amaçları ve yöntemleri, konu ile ilgili önemli araştırmalar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu çalışmanın birinci bölümünde sığır/öküz kelimelerinin anlam ve etimolojileri verilerek yazılı ilk örneklerden başlayarak günümüze kadarki durumu çözümlenmiştir. Ardından mitolojiden efsaneye, efsaneden destana, destandan halk tiyatrosuna, halk tiyatrosundan anonim türlerde(mâni, türkü, ağıt, âşık destanları, tekerlemeler vb.) sığır/öküz Türk kültürel belleğindeki durumu çözümlenmiş ve incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türk kültür tarihinde sığır/öküz sahadan elde edilen bilgiler ışığında tarihsel, kültürel, toplumsal, sosyo-ekonomik açılardan çözümlenmiştir. İlk olarak Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından günümüze kadarki değişimi ve dönüşümüne bakılmıştır. Bu bağlamda Türk verilerine bakılmıştır. Bizzat öküz veya sığır beslemiş, kullanmış kişilerle yapılan derlemeler sonucu sığır/öküzün beslenmesi, çobanlığı, kağnısı, düveni hakkında bilgiler verilmiş ve görsellerle desteklenmiştir. Sanayi ve teknolojik gelişmeler sonucunda sığır/öküzün yemek kültüründe, eğlence ve spor kültüründe, medya kültüründe, marka ve sembollerdeki durumu açıklanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türk dünyasındaki sığır/öküz başlığı atında Türk Milleti'nin yaşadığı coğrafyalardaki durumu, benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmuştur. Türk dünyası kültürü ürünleri içerisindeki sığır/öküz açıklanmaya çalışılmıştır.

Fatih BALCI / KAYSERİ

GİRİŞ

Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de folklor çalışmaları ulusal kimliği arama, milli kültür bilinci yani romantik milliyetçilik ekseninde başlamış ve gelişmiştir. Ulusal özleri arama, folklorun kaynağı olmuştur. Halkbilimi veya “Folkloristik” en geniş anlamda bir tanımlanışıyla insan davranışlarını ve geleneklerini çalışarak, objesi olan insanı daha iyi anlamaya ve onun hakkında daha derin bir bilgiye kavuşmak amacıyla on dokuzuncu yüzyıl başlarında ortaya çıkan bağımsız bir bilim dalıdır (Çobanoğlu, 2012, s. 19).

Halkbilimi çalışmalarının yaygın olarak kabul edilen iki başlangıç tarihi vardır. Birincisi, Almanya’da Grimm Kardeşlerin 1812 yılında “Ev ve Çocuk Masalları” adlı sözlü gelenekten derleyerek oluşturdukları masal kitaplarını yayınlamaları; ikincisi ise, bilim dalının adı olarak uluslararası bir kullanıma erişmiş olan, folklor “Folk–Lore” teriminin 1846’da William John Thoms tarafından icat edilip, Atheneum adlı dergide yayınlanmasıdır. Folklor kelimesini “folk”=halk ve lore =bilim sözcükleri oluşturmakta ve bu kelime birleşik olarak halkbilimi anlamına gelmektedir. Son zamanlarda uluslararası literatürde, gerçek anlamını yitirmeye başlayarak yanlış kullanımların çoğalması nedeniyle folklor terimi yerine “folkloristik” terimi kullanımı yaygınlaşmıştır (Çobanoğlu, 2012, s. 25)¹.

Folklorun on dokuzuncu yüzyılda bilim dünyasında yer ettiği yıllarda halkın tanımı; medeni ve seçkin olmayan, cahil, taşralı, alt tabaka, köylü gibi kelimelerle karşılanırken daha sonra Alan Dundes’in halkı “en azından ortak bir faktörü paylaşan herhangi bir grup” olarak tanımlaması önemli bir aşamadır (Dundes, 2016, s. 13-19). Tarihi seyir içinde değişen anlamlarıyla halkın, “hiçbir şey bilmez cahil topluluktan” “ortak bir bakış oluşturabilen herkes” olarak gelişme gösterdiği söylenebilir. Türkiye’de folklorun bir ilim şubesi olarak² 1900’lü yılların başlarında anlaşılması yine o yıllarda gelişmeye ve yayılmaya

¹ Konuyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca bakınız: (Yıldırım, 1998; Çobanoğlu, 2012; Oğuz 2007).

² Detaylı bilgi için: (Çobanoğlu, 2000).

başlayan Türkçülük hareketleri ile bağlantılıdır. Türkiye’de Türk kültürünü ortaya çıkarmak amacıyla kurulan ilk dernek Türk Derneği (1908) ve çıkardığı dergi Türk Derneği Mecmuası adını taşımaktadır. Bu derneği takiben (1911) Türk Yurdu ve Türk Ocağı dernekleri kurulur, daha sonra bu dernekler birleşerek Türk Ocağı adını alarak Türk Yurdu Mecmuası adlı dergiyi çıkarmışlardır. Ziya Gökalp 1912’den itibaren Türkçülük hareketinin teorisyeni haline gelir. Herder gibi millî kültürün ortaya çıkarılması için halk hayatına, “halka doğru” gidilmesinin gerekliliğini savunur. Ziya Gökalp’in “Halk Medeniyeti I: Başlangıç”, M. Fuat Köprülü’nün “Yeni Bir İlim: Halkiyat/Folklor” ve Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın “Folklor” adlı makaleleri Türkiye’de folklorun ilk üç yazısı olarak adlandırılan ve günümüzde sürdürülen halkbilimi incelemelerinin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Ayrıca bakınız: Çobanoğlu, 2012; Oğuz, 2007).

On dokuzuncu yüzyılda kültür, daha çok yazılı ve kısmen de sözlü kültür ortamı teknolojisi ürünüydü; bu yüzyılda kültür öğrenme eyleminin sonucu olarak beyinde yer alan alanların tamamını ifade etmekteydi. E. B. Taylor ile başlayan bu anlayış, bir toplumun bütün hayat tarzı ve üyelerince öğrenilen unsurların tamamı olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Artık kültür, insanın öğrenerek beyninin içine yerleştirdiklerinin ötesinde, yapıp ettiği her şeyi karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Günümüz sosyal bilimlerde ise kültür, bir toplumun her türlü kendini ifade edişinin tümü veya toplam hayat tarzı olarak nitelendirilmektedir. Bu ifade edişler, davranışlardan alışkanlıklara, törelerden gelenek-göreneklere, korkulara kadar pek çok değişik şekilde kendini gösterir. Aynı şekilde sanat, müzik, mimari, düşünce, edebiyat gibi ürünler de kültür içinde yer alır. Bu anlamda Özkul Çobanoğlu’na göre kültür “insanların biyolojik kalıtlarının ötesindeki ihtiyaçlar, doyumlar ve doyumsuzlukların şekillendirdiği ve insanların öğrenme yoluyla kazandığı, edindiği, inşa ettiği maddi ve manevi birikimi, değerleri, yönelimleri, duygu ve düşünce dünyaları, sosyal davranışları, teknolojileri ve sanatlarının tamamını ifade eden ve doğaya eklenmiş yaratmalar, donatmalar bütünüdür” (Çobanoğlu, 2012, s. 14).

İlk insanlardan bu yana kültür yaşam tarzlarının bir sonucu olarak gelişme göstermiştir. İnsanlar gerek avcı-toplayıcı gerek göçebe gerek yerleşik düzende mensup oldukları toplumsal düzene göre kültürel üretimlerde bulunmuşlardır. İnsanların yaşam tarzları ve ekonomik uğraşları da kültürün öğeleri arasındaki yerini almıştır. Bu anlamda Türk insanının kadim yaşantısının “göçerevli” veya “konargöçer” bir hayat tarzı olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Geniş bozkır coğrafyasında yaşayan Türk ataları yaşamlarını “yaylak” ve “kışlak” arasındaki gidip gelmelerle sürdürmüşlerdir. Büyük yıldı, koyun ve sığır sürüleri besleyen Türklerin ekonomileri büyük ölçüde hayvancılık merkezli özellikler göstermiştir.

İnsan ve hayvan ilişkisi çok eski dönemlerden beri süre gelmiştir. Toplumsal yapıda, hayvancılık her dönemde kültür yaratıcı bir işleve sahip olmuştur. Dolayısıyla hayvancılık merkezli önemli bir kültürel birikimin oluştuğu söylenebilir. Bu doktora tezinin temel amacı da Türk kültüründe ortaya çıkan söz konusu birikimin sığır olgusundan hareketle çözümlenmesidir. Buraya kadar yapılan yorum ve değerlendirmelerden yola çıkıldığında Türk kültür tarihinde sığır konusunun halkbilimi kuram, yöntem ve bakış açılarıyla incelenmesinin gerekliliği ortadadır. Bu anlamda tezde öncelikle sığır kelimesinin anlam ve etimolojisine ardından tarihçesine, mitolojik devirlerden günümüze kadar olan süreçte edebiyata, sosyal ve kültürel hayata yansımalarına bakılacak, bu bağlamda sığırın yeri ve öneminin tespiti konusunda çeşitli çıkarsamalarda bulunulacaktır. Ayrıca genelde sığırın devlet ve millet olma yolundaki yeri, özelde ise ekonomik ve sosyal hayattaki konumu incelenecektir.

Tezde, sığırın Türk kültürüne faydalarının temelleri ve değer oluşumuna katkısı, geleceğe taşınması, gelecekte nerede olacağı halkbilimsel kuramsal çerçevelerle incelenecektir. “Göçer”, “göçebe”, “göçgüncü”, “göçerevli”, “konargöçer” vb. adlarla anılan kadim Türk yaşantısı, insanların tarım ve hayvancılıkla olan münasebetleri, bozkır medeniyetinden Anadolu’ya kadar olan serüveni incelenmeye çalışılacaktır. Tezde Anadolu coğrafyası bağlamında geçmişte hayvana dayalı tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak sürdürüldüğü iller üzerinde durulmuştur. Bu anlamda tarımın en önemli yardımcısı olan öküz ve

onu gören-kullanan kullanan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Söz konusu görüşmeler örneklem alanı olarak seçilen Kayseri ili ve ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Kayseri ilinin İncesu, Hacılar, Pınarbaşı ve Kızılören ilçelerinin Garipçe, Hamurcu, Şeyh Şaban, Dokuz Pınar, Han Yeri, Karpuz Sekisi, Gebelek gibi köy ve mahalleler özelinde saha çalışması yapılmıştır. Yapılan saha çalışmalarında konuyla ilgili bilgisi olan yüze yakın kaynak kişi ile mülakat yapılmış, bu kişilerin video görüntüleri ve ses kayıtları alınmıştır. Çalışmada katılımlı ve katılımsız gözlem metotları kullanılarak tezin amacına uygun bilgiler elde edilmiştir.

Geçmiş göçerevli olan Türk milletinin hayatında yer alan hayvanlar, mitolojiden günümüze kadar olan süreçteki yeri, edebiyat ve sanatımıza yansımaları, toplumsal yaşamdaki yeri, sosyal-ekonomik açıdan katkıları, üretim ve tüketimdeki öneminin incelenmesi gerekmektedir. Anadolu'nun hayvancılık ile uğraşılan hemen hemen her bölgesinde eş zamanlı olarak ziraat yani tarım da yapılmıştır. Bu bağlamda değişik bilim dallarının çeşitli yöntem ve yaklaşımlarla bu konulara eğildiği söylenebilir. Bu konuda “mühendislik dalları, veterinerlik, ziraat, biyoloji, sanat tarihi, halkbilimi” vb. gibi çok çeşitli bilim çevrelerince “yüksek lisans, doktora tezleri, makale, bildiri ve kitaplar” hazırlanmıştır. Halkbilimi alanındaki temel kaynaklar ise Türk Folkloru, Türk Folklor Araştırmaları, Doğu Batı, Milli Folklor, Bilig, Folklor/Edebiyat, Turkish Studies gibi süreli yayınlar gerek kütüphanelerden gerekse internette bulunan veri tabanları üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda konu ile ilgili eserler hakkında kısaca bilgi verilerek bir bibliyografya denemesi şeklinde literatür denemesi verilmiştir. Çalışmanın planı gereği ilk bölümde halkbilimi anlatı türleri içinde sığır yani boğa, öküz, inek, geyik gibi hayvanlar araştırılmıştır. Bu çözümlemede bölümde halkbiliminin temel kaynaklarından faydalanılmıştır. İkinci bölümde sahadan elde edilen bilgiler bilimsel kaynaklarla desteklenmiştir. Bu anlamda sığır türleri ve öküzün bir yılı, öküzün beslenmesi ve bakımı, öküz çobanlığı, öküzün iğdiş edilmesi, süsleme-muskalama vb. çeşitli inanışlar, kara saban ile tarla sürme, kağının kullanılması ve parçaları, harman-düven ve parçaları, vergiler, imece geleneği, halk edebiyatı verilerindeki yeri sorgulanmıştır.

Türk'den hareketle sığır ile ilgili istatistik veriler, sığırın Kurtuluş Savaşındaki yeri, sığırın sanayi ve teknolojik gelişmelerden sonraki konumu gibi konulara odaklanılmıştır. Bu anlamda sığırın eğlence, spor, yemek, medya, marka ve sembollerdeki durumu sorgulanmıştır. Üçüncü bölümde ise sığırın Türk dünyasındaki durumu mit, efsane, masal, destan gibi halk edebiyatı verimlerinden hareketle ortaya konulmuştur.

Bildiriler

Songül Çek (2015), “Sinop’tan Derlenen Çocuk Oyunları Üzerine Bir Değerlendirme” adlı bildiride adı geçen ildeki çocuk oyunlarını derlemiş ve bu oyunlar içerisinde oynanan danacık oyunu hakkında bilgi vermiştir. Yine bildiride öküz adlı bir çocuk oyunu da bulunmaktadır. Konu ile ilgili veriler tezin ilerleyen bölümlerinde verilmiştir.

Ceval Kaya (2011), “Oğuz Kağan’ın Öldürdüğü Hayvan Hakkında” adlı bildirisinde etimolojik bir çözümlemeye yönelmiştir. Kaya, kahramanın öldürdüğü ve araştırmacılar tarafından gergedan olarak yorumlanan hayvan adınının okunuş ve etimoloji yönünden sorunlu olduğunu belirterek doğrusunun “boynuzlu at/yunt” biçiminde okunması gerektiğini düşünmektedir.

İbrahim Akyol (2008), “Mehmet Akif Ersoy’un Milli Mücadele Yıllarında Çankırı’ya Gelişi ve Çankırı Vaazı” adlı bildiri yazmıştır. Bu çalışmada Mehmet Akif Ersoy’un milli mücadeledeki rolü ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada o dönemde kullanılan vasıta ve hayvanlar hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

Makaleler

Türk halkbilimi veri belleği incelendiğinde hayvancılık konusunu doğrudan inceleyen yayın sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda genelde inançlar ve hayvan ilişkisi sorgulamaları, edebi metinlerde hayvanların nasıl yer aldığı vb. gibi ilişkiler üzerinde durulmuştur.

İlgili çalışmalarda genellikle Türk edebiyatında yazılı metinlerde geçen hayvanlar ve özellikleri verilmektedir. Çalışma alanıyla ilgili örnek makaleler aşağıda gösterilmiştir:

Harun Güngör (1996), “Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri” adlı makalesinde don değiştirmeyi anlatmakta ve şamanların “öküz donuna” da girdiğinden bahsetmektedir.

Salahaddin Bekki (1996), “Türk Mitolojisi’nde Kurban” adlı makalesinde kurban-kurban sunum çeşitleri ve kurban olarak sunulan hayvanlar hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Murat Baskıcı (1998), “Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış” adlı makalesinde sığır ve türlerinin ilk evcilleştirmelerine dair bilgiler vermektedir. Baskıcı’nın bu makalesinde evcilleştirme teorileri ve evcilleştirmeye olan ihtiyaçlar hakkında da kapsamlı bilgiler bulunmaktadır.

Ali Berat Alptekin (2000), “Hayvan Masallarının Formel Yapısı” adlı makalesinde masallar içerisinde geçen hayvanlar hakkında bilgiler vermektedir.

R. Tamay Başağaç Gül (2004), “Türkiye’de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar” adlı makalesinde cumhuriyetin ilk yıllarındaki veteriner hekimliği hizmetleri ve hayvancılık politikalarını içeren konulara açıklık getirmektedir.

Şeref Ali Bozkaplan (2007), “Kutadgu Bilig’de Hayvan Adları” adlı makalesinde adı geçen eser içerisindeki hayvan adları üzerine dilbilimsel bir çalışma yapmıştır.

Erman Artun (2007), “Ritüel Kökenli Çukurova Tören ve Köy Seyirlik Oyunlarında Canlandırma, Hayvan Benzetmeceleri ve Semboller” adlı makalesinde köy seyirlik oyunları içerisinde yer alan hayvan benzetmelerine yer vermiştir.

Merdan Güven (2009), “Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar” adlı makalesinde Oğuz Kağan destanında geçen at, kurt, öküz gibi hayvanları ayrıntılı şekilde incelemiştir.

Eyüp Akman (2012), “Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde Sarı/Kızıl Öküz İnancı” adlı makalesinde mitolojik metinlerden, halk-âşık şiirinden örneklerle deprem ve dünyayı boynuzları üzerinde tutan sarı öküz ilişkisini incelemiştir.

Aktan Müge Yılmaz (2012), “Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar” adlı makalesinde TRT repertuarından seçtiği bölge türküleri içerisinde geçen hayvanlar üzerine incelemelerde bulunmuştur.

Yunus Koç (2012), “ 16. Yüzyılda Tarımda Yatırım Maliyeti Sorunu ya da Resm-i Tapu ve Öküz Fiyatlarına Dair Bazı Gözlemler” adlı makalesinde Osmanlı dönemi tarım faaliyetleri içerisinde öküzçülüğün ve öküz fiyatlarının artışını incelemiştir.

Akartürk, Karahan (2013), “Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları” adlı makalesinde adı geçen eser içerisindeki hayvan adları üzerine dilbilimsel bir çalışma yapmıştır.

İ. Sami Yuca (2013), “Milli Mücadele’de Enver Behnan Şapolyo’nun İzlenimleri ve Kağrı Kolları” adlı makalesinde Milli Mücadele yıllarında Anadolu’da kurulmuş olan kağrı kolları ve bu kolların görevleri hakkında bilgiler vermiştir.

Tezler

09.11.2017 tarihinde YÖK tez adlı veri tabanına göre “sığır”, “öküz”, “inek”, “hayvan”, “hayvancılık” anahtar sözcüğü ile veriler taranmıştır. Sığır anahtar sözcüğünün taranması sonucunda 1097; inek anahtar sözcüğünün taranması sonucunda 35; hayvan anahtar sözcüğünün taranması sonucunda 841; hayvancılık anahtar sözcüğünün taranması sonucunda 85; öküz anahtar sözcüğünün taranması sonucunda toplamda 21 adet tez bulunmuştur.

Ancak bu tezler arasında sadece aşağıda künyesi verilmiş olan tez halkbilimi alanında yapılmıştır.

Ahmet Sarpkaya (2011), “Tarım ve Hayvancılık Etrafında Gelişen Folklor Pratikleri Osmaniye Örneği” başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Dört bölümden oluşan bu tezde tarımın ve hayvancılığın toplum yapımızdaki yeri ve önemi, toplumu var eden değerlerin teşekkülünde; hayatı anlama ve yorumlamada etkisinin boyutları ve dünyayı algılamadaki geçerliliği bakımından konuyu incelemiştir. Yine Türk kültür ürünleri içerisinde “sığır”, “öküz”, “inek”, “hayvan”, “hayvancılık” gibi konular aşağıdaki tezlerde kısmen de olsa ele alınmaktadır:

Ali Yakıcı (1992), “*Konyalı Âşık Mehmet İnceleme-Metin*” adlı bir doktora tezi hazırlamıştır. İlgili tezde Âşık Mehmet Yakıcı’ya ait metinler içerisinde hayvanlar ve hayvancılık üzerine yazılmış “Kömüş Sineği” adlı destan metni bulunmaktadır.

Orhan Ekineker (1996), “*Türklerde Hayvan Kültü ve Bilmecelere Yansımaları*” adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. İlgili tezin ilk bölümünde insan yaşantısında hayvanların yerine değinilmiş ikinci bölümde “boğa-öküz kültüründen” bahsetmiş, üçüncü bölümde ise bilmecelerde geçen hayvanlar verilmiştir.

Mehmet Öcal Özbilgin (2003), “*Zeybeklik Kurumu ve Zeybek Oyunları*” adlı bir doktora tezi hazırlamıştır. İlgili tezde zeybeklik kurumu, zeybek oyunları, zeybek kıyafetleri vb. hakkında bilgi verilmektedir. Tezin üçüncü bölümünde taklitli zeybek oyunları açıklanırken alt başlık olarak hayvan taklitli oyunlardan bahsedilmektedir.

Yasemin Altınkaynak (2004), “*Milli Mücadele Romanında Kadın Tipleri*” adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. İlgili tezde incelenen romanlarda askerî, sağlık, lojistik ve benzeri alanlarda düşmana karşı verilen mücadeleye katkı sağlayan vatansever kadın tipleri ve kozmopolit, düşmana karşı verilen direnişin

karşısında olan olumsuz kadın tipleri vardır. Savaş yıllarında mücadeleye katkı veren kadınlara yardımcı olan hayvanlardan da bahsedilmektedir.

Deniz Çağlayan (2006), “*Türk Masallarında Hayvan Motifleri*” adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. İlgili tezde Motif Index Of Folk Literature adlı eserin, birinci cildinde yer alan üç bölümden birinin Türkçe çevirisi bulunmaktadır. Bu çeviride hayvanlar ile ilgili motiflerin yer aldığı bölüm bulunmaktadır.

Dilek Türkyılmaz (2007), “*Türk Dünyasında Bilmece*” adlı bir doktora tezi hazırlamıştır. İlgili tezin dördüncü bölümünde, Türk dünyası ölçeğinde tarihsel ve güncel, yazılı kaynaklardan taranarak çok sayıda bilmece metni arasından derlenen yedi yüz kadar Türk bilmecesi öncelikle cevaplarının ortak olması, sonra şekil ve düşünce benzerliği ölçütleriyle otuz üç konu başlığı altında tematik bir tasnife tâbi tutulmuştur. Bu tasnifte soru içerisinde veya cevap içerisinde hayvanları çeşitli yönleri ile ele alan bilmeceler de bulunmaktadır.

Burak Gökbulut (2010), “*Kıbrıs Türk Masalları İle Uygur Türk Masalları Karşılaştırmalı Bir Araştırma*” adlı bir doktora tezi hazırlamıştır. İlgili tezde Kıbrıs ve Uygur Türkleri ve Uygur Türkleri hakkında yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir. Kıbrıs ve Uygur masalları işlev ve yapı yönünden ele alınmış ortak ve farklı yönleri incelenmiştir. Bu tez içerisindeki masal metinlerinde bulunan hayvanlardan hareketle çözümlemeler yapılabilmektedir.

Kitaplar

Türk halkbilimi veri belleği incelendiğinde hayvancılık veya tarım ve hayvancılık konusunu beraber doğrudan inceleyen yayınların sınırlı olduğu görülmektedir. Aşağıdaki eserler konuyu kısmen de olsa ele almaktadır:

Özkul Çobanoğlu (2001), “Türk Mitolojisi Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi”, “Türk Dünyası Epik Destan Geleneği (2003)”, “Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü (2004)”, “Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş (2012)”, “Türk Halk Kültüründe Memoratlar

ve Halk İnançları (2015)” adlı çalışmalarında konuya farklı farklı açılardan değinmektedir.

Bahaeddin Ögel (1978). “Türk Kültür Tarihine Giriş” adlı serisinde Türkün kadim yaşantısı ve hayvancılık hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Bahaeddin Ögel (2010), “Türk Mitolojisi. Cilt: I-II” adlı eserinde hayvanlar ve Türk mitolojisi içerisindeki yeri hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Ünsal Yılmaz Yeşildal (2015), “Mitten Destana Destandan Türküye Anadolu Sahası Türk Folklorunda Geyik” adlı çalışmasının birinci bölümünde Türk düşünce sisteminde “geyiğin mitik, dinî ve folklorik kökenleri” hakkında bilgi vermektedir. İkinci bölümde Anadolu sahası Türk halk anlatılarında, üçüncü bölümde Anadolu sahası Türk halk şiirinde geyiği fonksiyonlarına göre incelemiştir. Dördüncü bölümde geyiği kalıplaşmış ifadelerden hareketle, beşinci bölümde ise geyiğin âşık şiirindeki durumunu incelemiştir. Söz konusu çalışmada yazar konuyu alt başlıklarla ayrıntılı bir biçimde ele almıştır.

Ferruh Ağca (2016), “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı” adlı çalışmasının giriş ve birinci bölümünde Oğuz adı ve etimolojisi hakkında bilgiler verdikten sonra destan hakkında yapılan çalışmaları ele almıştır.

Sadık Müfit Bilge (2017), “Elinde Çıngıl Orak Osmanlı Köylülerinin Kullandığı Tarım Âletleri (Âlât-ı Zirâ’at), Nakil Vasıtaları ve Kullanıldıkları Yerler” adlı çalışmasında tarım aletleri, tarımda kullanılan nakil vasıtalarını, tarım ve hayvancılıkta kullanılan aletlerin fiyatları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM:

KAVRAMSAL VE YÖNTEMSEL ÇÖZÜMLEME:

1.1. SIĞIR/ÖKÜZ KELİMELEİNİN ANLAM VE ETİMOLOJİLERİ

Türk milletinin tarih sahnesine çıktığı günden bugüne kadar geçen süreçte yaşam biçimi, dış dünyayı algılama yöntemi ve yaşadığı coğrafyaya uyum sağlama çabası kültür oluşumundaki ipuçlarını takip etmemize imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda tarım ve hayvancılık Türk kültür tarihi içerisinde sözlü ve yazılı kültürel üretim ve üretilen kültürün devamlılığı, biriktirilmesi ve taşınması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Uçsuz bucaksız bozkır otlaklarında temel ekonomik faaliyet olarak sürdürülen hayvancılık ve tarım, insan ile birlikte coğrafyadan coğrafyaya değişerek ve gelişerek taşınmıştır. Günlük yaşam içerisinde ekonomik açıdan olduğu kadar besin kaynağı ve işlerde yardımcı olarak da kullanılan hayvanlar aynı zamanda pek çok kültürel unsurun yaratılmasına da vesile olmuşlardır. Hayvancılık ve tarım ekseninde ortaya çıkmış sözlü veya yazılı olarak varlığını korumuş ve bugünlere kadar gelmiş kültür unsurlarını derlemek, kayıt altına almak, yorumlamak ve gelecek nesillere aktararak geçmiş ile geleceğin arasında köprü kurmak halkbiliminin amacı ve kapsamı gereğidir.

Hayvancılık her zaman Türk kültür tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olmuş ve eş zamanlı olarak tarımı da geliştirmiştir. Yerleşik hayat öncesi göçrevli hayat tarzına sahip olan Türk toplumu yaşamını hayvanlarına göre de şekillendirmişlerdir. Yazın hayvanlarını daha iyi otlatabilecekleri ve sulak bölgelere yani yaylaklara (yaylalara) göçün altında yatan sebep de hiç şüphesiz aynıdır. Göçrevli yaşıntının mirası olarak yerleşik hayatın içerisinde de tarım ile birlikte hayvancılık önemli bir yer tutmaktadır. Tüm bu yaşam biçimlerinin sözlü ve yazılı kültür ürünlerine etkisi açıktır. Mitten destana, efsaneden masala, masaldan türküyeye halkın ürettiği her türde hayvanlar ve hayvancılık karşımıza önemli bir unsur olarak çıkmaktadır. Demirin icadı ve atın evcilleştirilmesi ile

birlikte sığır türü hayvanların kullanım amaçları ve teknikleri de değişiklik göstermiştir.

Gerek halkbilimi gerekse diğer disiplinlerce “at, kurt, geyik vb. hayvanlar” sıkça çalışılmış ve yorumlanmıştır. Ancak söz konusu çalışmalarda sığırın bir bütün olarak sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan sorgulandığı söylenemez. Bu bağlamda Güncel Türkçe Sözlük’te geçen sığır kelimesinin muhtevasına giren boğa, inek, öküz, geyik gibi hayvanlar önce etimolojik olarak incelenmiştir. Daha sonra ilk yazılı ürünlerimizden günümüze kadar sığır kelimesinin metinlerde nasıl geçtiği vurgulanmıştır. Yapılan bu anlam ve etimoloji çalışmasından sonra mittin başlayarak sığırın halk kültürü ürünleri içerisindeki yeri ve durumu incelenmeye çalışılmıştır. Sığırın Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar olan serüveni ve son durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

Geçmişten günümüze “sığır” kelimesinin kökü üzerine çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Kelimenin kökü sağ- fiiline bağlanmaktadır. Buna göre sözcük **sag-(ı)r** şeklinde olmalıdır (Eren, 1999, s. 363-364; Paçacıoğlu, 2016, s. 548). Ayrıca Tuncer Gülensoy ise konuyla ilgili “sığ-” fiil kökünü vermiştir. Ancak “sığ-” fiil kökünü ayrı madde başı olarak almamıştır: **sığ-(ı)r** (Gülensoy, 2007, s. 765). Buradan anlaşıldığı üzere sığırın kökeni konusunda süt sağımıyla ilgili olarak çıkarsamalarda bulunulduğu görülmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer kavram da öküzdür. Araştırmacılara göre bu kavramın kökeni tartışmalıdır. Hasan Eren’in verdiği bilgilere göre; Németh, Golden ve Menges, kelimenin Toharca “okso” biçiminden alındığını, Clauson ise Toharca “okäs” biçiminden yola çıkmak gerektiğini vurgulamıştır. Doerfer, “öküzün” Toharca “okso”dan geldiği açıklamasına karşı çıkmaktadır. Ramstedt Türkçe biçimlerin Altayca “pökü-f” biçiminden geldiğini ileri sürmüştür. Gombocz, Türkçe “öküz” Moğolca “ükür, üker” örneğini rotasizme³ tanık olarak değerlendirmiştir (Eren, 1999, s. 315).

³ Altayistik kuramında, z > r ve ş > l gelişmelerine ise “rotasizm” (r’leşme) ve “lamdasizm” (l’leşme) adı verilmektedir.

Tuncer Gülensoy kelimeyi “*ök(~g)ü[>i~e]+z” şeklinde vermiştir. Ana Türkçedeki halinin “*pöker*” olduğunu söylemiştir (Gülensoy, 2007, s. 658).

Türkün yaşantısında yer edinen bir diğer hayvan da geyiktir. Türkistan coğrafyasında geyik bir çeşit sığır olarak kabul görmektedir. Kaynaklara göre “*geyik*” eski Türkçeden başlayarak günümüze kadar kullanılmaktadır. Orta Türkçede “*keyik*” yaban hayvanı, aslında yabani olan her şey, eti yenen hayvanlardan “*ceylan*, *sığın*, *dağ keçisi*” gibi hayvanlar olarak geçer (Eren, 1999, s. 155).

Bir diğer hayvan olan boğanın eski Türkçe “*buğa*”dan geldiği araştırmacılar arasında hâkim görüştür.

Sir Gerard Clauson’a göre inek, *in kökünden -gek ekiyle yapılmıştır. Eski ve yeni diyalektlerin büyük bir bölümünde “*uy* (*ud*)” sözü kullanılır. Moğolca “*üniye*” ile Türkçe “*inek*” arasındaki yakınlık tartışmaya açıktır (Eren, 1999, s. 192).

“*Türkçe Sözlük’te*” ise sığır, boğa, inek, öküz ve geyiğin anlamı şu şekilde verilmektedir:

Sığır: 1. Geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı (2011, s. 2090).

İnek: 1. Dişi sığır (2011, s. 1092).

Öküz: 1. Çift sürmekte, kağı çekmekte kullanılan, etinden yararlanılan, iğdiş edilmiş erkek sığır (2011, s. 1843).

Geyik: 1. Geyikgillerden, erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan (2011, s. 939).

Orhun Türkçesi Dönemi’nde, “sığır, boğa” Tonyukuk Kitabesi’nin batı yüzünde “*buuka*” şeklinde geçmektedir. “*Toruk buuk(a)lı s(ä)m(i)z buuk(a)lı ır(a)kda bils(ä)r*”... [“(İnsan) zayıf boğalarla semiz, besili boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa”] (Tekin, 1994, s. 3-4). Ayrıca geyik şu şekilde geçmektedir:

“k(e)y(i)k yiyü: t(a)b(ı)şg(a)n y(e)yü”... [“Yaban⁴ hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek...”] (Tekin, 1994, s. 5).

Eski Uygur Türkçesi Dönemi'ne ait sözlüklerde *“boğa, buğa, buğu, inek, kâyık, öküz, sıgun (erkek geyik)”* kelimeleri geçmektedir (Caferoğlu, 1993, s. 30, 34, 64, 100, 133; Doğan-Usta, 2014, s. 95, 152, 252; Ayazlı, 2016, s. 92, 126, 147, 192).

Aynı kavramlar “Maytrisimit'te” ise şu şekillerde geçmektedir: *“(3) boğalar kuduz öküzler tadun turpı”... [“(3) boğalar yabani öküzler, bir yaşında, iki yaşında danalar] (Tekin, 1976, s. 58, 198). “(40) başlıg sıgun başlıg tamuluğ”... [“(40) başlı geyik başlı cehennemlik] (Tekin, 1976, s. 145, 250).*

“(21) sekiz [tümen] [tört] miñ inekler”... [“(21) seksen dört bin inek] (Tekin, 1976, s. 87, 215). “(12) [a]druğ kuş keyik başlıg .. tamu”... [“ayrı kuş, geyik başlı, cehennem] (Tekin, 1976, s. 126, 240).

“İrk Bitig'de” *“inek, kiyik, öküz, sıgun”* kelimeleri şöyle geçmektedir: *“eki öküzüg bir bukursıka kölmüş”... [“iki öküzü bir sabana koşmuşlar] (Tekin, 2013, s. 1). “ürünj esri inek buzagulaçı bolmış”... [“ak benekli bir inek doğurmak üzereymiş] (Tekin, 2013, s. 23).*

Karahanlı Türkçesi Döneminde kaleme alınan “Kutadgu Bilig” adlı eserde yaban sığırı, boğa, inek ve öküz kelimeleri şu şekilde geçmektedir: *[(5801) tümen arzu ni met yidiñ inçlenip boyun yal beğüttün buğa teg kılıp]... [“sen huzur içinde bin türlü arzu ve nimetlere nail oldun; bir boğa gibi, boyun ve enseni kalınlaştırdın”]; “(5372) ya kuzda yoriğli kalın köp kutuz ya tüzde yoriğli uđ inek öküz”... [“bir de şimaldeki dağlarda sürülerle dolaşan yaban sığırı veya ovada dolaşan inek ve öküz sürüleri...”] (Arat, 1991, s. 575).*

Karahanlı Döneminde kaleme alınan ve Türk edebiyatının en önemli kaynak eserlerinden birisi olan “Dîvânu Lugâtî't-Türk'te”, sığır kelimesi yedi, öküz

⁴ O dönemde genel yaban hayvanlarına geyik deniliyorken kelime anlam daralmasıyla bugün sadece geyiğe karşılık gelmektedir.

kelimesi sekiz, ingek (inek) kelimesi dört, keyik kelimesi on üç, ayrıca geyik anlamında sīgun kelimesi de iki yerde geçmektedir.

“..alın töpü yaşardı orut otın yaşurdi kölñiñ suwın köşerdi sıgır buka münreşü.r”

[*“Dağların tepeleri bitkilerle yeşerdi. Öyle ki taze bitkiler, solmuş otları örttü. Gölcükler de o kadar suyla doldu ki neredeyse taşacaktı. Boğalar ve sığırlar bunun sevincinden böğürmeye başladılar.”*] (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014, s. 254).

“öküz aḡa.kı bolgıñça buza.gu başı bolsa yı.g.”...[“Buzağının başı olmak öküzün ayağı olmaktan daha iyidir.”] (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014, s. 28).

“ol keyikni üşükle.di”...[“ceylan soğuktan üşürken o, ceylanı yakaladı.”] (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014, s. 134).

Harezmi Türkçesi Döneminde hazırlanan sözlükte *“inek, keyik, öküz, sıgır, sīgun”* kelimeleri geçmektedir (Ünlü, 2012, s. 261-314-458-519). Keyik kelimesi altı, sıgır kelimesi otuz üç, öküz kelimesi de “öküzlük yeri” olarak bir yerde geçmektedir.

“(46v18) ...tewe, yüz miñ aḡ, yüz miñ uy, yüz miñ inek, yüz miñ koy, tört yüz karabaş kamuğñı...” “-erse yok üçün köñli tölenmedin keyik teg bolup uşmaḡ içinde yöriyür érdi” (Ata, 1997, s. 11, 64).

“(90r10) ...Reyyān melik tüş körmış kim yétti aruḡ sıgır yétti semiz sīğırnı yéyür... “...mundın burun bir sīgun ḡapuḡḡa kelip”... (Ata 1997, s. 126, 328).

Kıpçak Türkçesi Döneminde hazırlanan sözlükte *“boḡa, buḡa, inek, keyik, öküz”* kelimeleri geçmektedir (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2014, s. 33, 112, 142, 210).

Codex Cumanicus'ta *“boga* (Lat. *torus*, Fars. *gāwsāla*), *inek* (Lat. *vacha*, Fars. *māya gōw*), *kéyik* (Lat. *saluaicus*, Fars. *kōhī*), *öküz* (Lat. *bos*, Fars. *gāwsāla*), *sıgır* (Lat. *bos*, Fars. *gāwsāla*) şeklinde geçmektedir (Argunşah ve Güner, 2025, s. 444, 485, 502, 537, 551).

Gülistan Tercümesinde ise “(310-6) *bil anı kün-ı har ol gerçi ‘anber öküzi bolsa’* şeklinde geçmektedir. (Karamanlıoğlu, 1989, s. 154).

“Çağatay Türkçesi Sözlüğünde” geçen kelimeler aşağıdaki gibidir:

Boğa: Sığır aygırı, tosunun büyüğü.

İnek: İnek, sığırın dişisi.

Keyik: Geyik, kara geyik

Öküz: Boğa, ag boğa.

Sığın: Büyük bir geyik türü.

Sığır: Büyük baş hayvan.

Sığun: Yaban sığırı. (Ünlü, 2012, s. 159, 530, 873, 981, 982).

Tarama Sözlüğünde kelimeler “*geyik, kürük/körük (boynuzsuz öküz), sığın geyik, sığın geyiği*” şeklinde geçmektedir (2009, s. 1678, 2777, 3405). Bu kelimelerin karşılıkları derleme sözlüğünde verilmemektedir.

Çağdaş Türk Lehçelerinde ise sığır, boğa, inek, öküz ve geyik aşağıdaki gibidir:

“Boğa”

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagauz Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Tatar Türkçesi
boğa (TS: 370).	buğa (ADİL: 354).	buga (TDS: 173).	bua (GRRS: 104).	buqa (KTTS: 97).	buka (KS: 141).	Yok.

Yeni Uygur Türkçesi	Sarı Uygur Türkçesi	Özbek Türkçesi	Altay Türkçesi	Tuva Türkçesi	Hakas Türkçesi	Yakut Türkçesi
buğa ⁵ (YTS: 52).	buga (EDMS: 92).	buka (KTLS: 77).	buka (ATS: 45).	buga (TTS: 16).	puğa (HTS: 385).	oğus*

Şekil 1: Çağdaş Türk lehçelerinde boğa

⁵ Yeni Uygur Türkçesinde *buğa* kelimesi ‘geyik’ manasında kullanılmaktadır.

“inek”

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagauz Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Tatar Türkçesi
inek (TS: 1192).	inək (ADİL II: 550).	Yok. ⁶	inek (GRRS: 325).	Yok.	inek (KS: 369).	Yok.

Yeni Uygur Türkçesi	Sarı Uygur Türkçesi	Özbek Türkçesi	Altay Türkçesi	Tuva Türkçesi	Hakas Türkçesi	Yakut Türkçesi
inek (YTS: 176).	enek (EDMS: 126).	Yok.	inek (ATS: 90).	inek (TTS: 60).	inek (HTS: 220).	ınaһ (EDMS: 126).

Şekil 2: Çağdaş Türk lehçelerinde inek

“öküz”

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagauz Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Tatar Türkçesi
öküz (TS: 1843).	öküz (ADİL III: 545-46).	öküz (TDS: 502).	öküz (GRRS: 499).	ögiz (KTTS: 423).	ögüz (KS: 607).	ügöz (KTS: 529).

Yeni Uygur Türkçesi	Sarı Uygur Türkçesi	Özbek Türkçesi	Altay Türkçesi	Tuva Türkçesi	Hakas Türkçesi	Yakut Türkçesi
höküz (YTS: 157).	uhgus (EDMS: 192).	hökiz (EDMS: 192).	ögüs (ATS: 142-43).	Yok. ⁷	ögis (HTS: 334).	oğus (EDMS: 192).

Şekil 3: Çağdaş Türk lehçelerinde öküz

⁶ Türkmen Türkçesinde *inek* sözcüğü bulunmamaktadır. Bu sözü karşılayan *sygyr* (sığır) kelimesi kullanılmaktadır.

⁷ Tuva Türkçesinde *öküz* biçimi veya türevleri bulunmamaktadır. Öküz için *şarı* kelimesi kullanılmaktadır (bk. TTS: 98).

“Geyik”

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagauz Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Tatar Türkçesi
geyik (TS: 939).	geyik (ADİL II: 225).	keýik (TDS: 373).	Yok.	Yok.	Yok. ⁸	kiyëk (KTS: 216).

Yeni Uygur Türkçesi	Sarı Uygur Türkçesi	Özbek Türkçesi	Altay Türkçesi	Tuva Türkçesi	Hakas Türkçesi	Yakut Türkçesi
kiyik (YTS: 201).	keyik (EDMS: 147).	kiyik (EDMS: 147).	kiyik (ATS: 113).	Yok. ⁹	kiik (HTS: 242).	keyiik (EDMS: 147).

Şekil 4: Çağdaş Türk lehçelerinde geyik

“Sığır”

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagauz Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Tatar Türkçesi
sığır (TS: 2090).	sığır (ADİL IV: 102).	sygyr (TDS: 621).	sıır (GRRS: 578-79).	Yok.	Yok. ¹⁰	sıyır (KTS: 409).

Yeni Uygur Türkçesi	Sarı Uygur Türkçesi	Özbek Türkçesi	Altay Türkçesi	Tuva Türkçesi	Hakas Türkçesi	Yakut Türkçesi
Yok.	Yok.	sığır (EDMS: 126).	sıgın ¹¹ (ATS: 153).	Yok.	sığır ¹² (HTS: 421).	Yok.

Şekil 5: Çağdaş Türk lehçelerinde sığır

⁸ Kırgız Türkçesinde *geyik* veya türevleri biçimi olmamakla birlikte, bu kelime *bugu* “1. Geyiğin yahut maralın erkeği; 2. Bugu (bir Kırgız kabilesinin adıdır.); 3. Kırgız halk takviminde bir ayın ismi.” (KS: 141) sözcüğüyle karşılanmaktadır.

⁹ Geyik sözcüğü veya türevleri Tuva Türkçesinde tespit edilememiştir. Bu kelime Tuva Türkçesinde sın sözcüğü ile karşılanmaktadır (bk. TTS: 92).

¹⁰ Kırgız Türkçesinde inek biçimi veya türevleri bulunmamakla birlikte, bu kelime *uy* (“1. İnek; 2. On iki senelik hayvan devrî takviminde ikinci yılın adıdır.” (KS: 789)) sözcüğüyle karşılanmaktadır.

¹¹ Burada verilenler aynı veya benzer şekillerdir. Tablo hazırlanırken şekil olarak benzerlik göz önünde bulunduruldu. Anlam olarak birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Mesela Altay Türkçesinde sıgın kelimesi ‘maral’ anlamında kullanılıyor. Fakat *sıgır* biçiminin bir türevi olduğu için *sığır* başlığı altında değerlendirildi.

¹² Kısaltmalar bölümünde tüm bu sözlüklerin açılımı verilmektedir.

Bu etimolojik tahlillerden hareketle bir değerlendirme yapılacak olursa sığırın muhtevasına giren boğa, öküz, inek ve geyik kavramlarını Türk lehçelerinde hemen hemen benzer sesleri karşıladığı ve yaygın bir kullanıma sahip olduğu söylenebilir. Buradan yola çıkılarak Türkün kadim yaşantısının kavramlarda etimolojik birlikteliği sağladığı söylenebilir.

1.2. MİTOLOJİK OLARAK SIĞIR/ÖKÜZ

Hayvancılık tarihin en eski dönemlerinden beri milletlerin hayatlarında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu yüzden milletlerin medeniyet ve uygarlık inşasındaki yeri yadsınamaz durumdadır. Hayvancılık faaliyetleri ile iç içe olan milletlerin kültürlerinde dolayısıyla mit ve mitolojilerinde hayvanların başlıca yer edinmeleri, dış dünyalarını bu hayvanların özellikleri ile algılamaları kaçınılmazdır. Mitolojik olarak sığır konusuna mit ve mitoloji kavramlarının tanımı, Türk mitolojisinin yaratılış ve oluşum çizgisi ile başlamak mümkündür¹³.

M. Eliade mitleri köken anlatıları olarak tanımlamaktadır. Buna göre bir olgu veya olayın ilk olarak nasıl gerçekleştiğine yönelik temel bilgiler mitler aracılığıyla edinilmektedir. Eliade, mitlerin masallara özgü bir zamanda ortaya çıkan kutsal bir öyküyü anlattığını belirtir. Bir ada, bitki veya insanın yaratılışı veya bir uygulama söz konusu olabilir. Buna göre mit bir gerçekliğin yaşama geçirilmesini anlatır (1993, s. 13).

Bronislaw Malinowski ilkel toplumlarda mitlerin işlevleri konusunda şunları belirtmektedir: Yaşanan yanı sıra göz önüne alındığında mit bilimsel bir merakı gidermekten çok gerçeğin ilk halini yaşatan ve aktaran bir anlatıdır. Kökü geçmişe dayanan dinsel gereksinimi, tinsel özlemleri, toplumsal statü, baskı ve buyrukları ayrıca çok sayıda pratik isteği karşılamaktadır. İlkel uygarlıklarda mitin vazgeçilmez işlevleri inanışları dile getirmek, belirgin kılmak, düzenlemek, ahlak ilkelerini savunmak ve bu ilkeleri hayata geçirmeye zorlamak, ritüel

¹³ Çeşitli mit tanımlamaları için bakınız: (Çobanoğlu, 2001).

törenlerin etkili omasını sağlamak ve insanların yararına kurallar koymak şeklinde tespit edilebilir (1998, s. 103-104)

Mitoloji; mitleri tüm yönleriyle araştıran ve inceleyen, başka kültürlerin mitleriyle kıyaslamalar yapan bilim dalının adıdır. “Türk Dünyası Edebiyat Tarihi” adlı ansiklopedinin birinci cildinde Özkul Çobanoğlu mit ve mitoloji konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır:

Mit kelimesinin kökeni, Yunancada anlatı ve hikâye manasına gelen mythostur. Mit, insan uygarlığının temel bir ögesidir, boş bir olaylar dizisi değildir, tersine sürekli başvurulacak olan yaşanan bir gerçekliktir; soyut bir kuram ya da imgeler gösterisi değil ama ilkel dinin ve pratik bilginin gerçek bir düzenlemesidir. Mit, kutsal bir öyküyü ve eski zamanlarda, başlangıçta olup bitmiş bir olayı anlatır. Dahası, mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, kozmos (kâinat) olsun, isterse yalnızca onun bir parçası olsun, bir gerçekliğin nasıl oluştuğunu veya meydana geldiğini anlatır. Bu durum mitin bir yaradılışın öyküsü olduğunu ortaya koyar. İnsanlık, bugün ulaştığı bilgi seviyesiyle, dünyayı ve yakın uzayı hazır ve tanzim edilmiş bilgilerle tanımakta ve bu varlık bilgisi, içine doğulan kültürün eğitim şartlarına göre nesillerden nesillere aktarılmaktadır. Bu varlık bilgisine doğru yola çıkışın ilk ürünleri ise mitlerdir (Çobanoğlu, 2001, s. 5-22).

Dış dünyamızda, etrafımızda var olan her şeyin; adlandırılışı, sınıflandırılışı, anlamlandırılışı ve tecrübelerin idrak edilmesi ve aktarılmasıyla oluşan ilkel bilim ve din, mitlerin temelini oluşturmaktadır. Bir şeyin nasıl yaratıldığı ve var olmaya başlaması mitlerin konuları içerisindedir. Dünyamız içerisindeki nesneleri sınıflandırma, yaşadığımız toplulukta önemli tutulan değerlerin neler olduğunu hatırlatma ve onlara uymaya zorlama, bu değerleri güncel olaylara bağlayarak güncelleştirme ve içirme, bununla bağlantılı olarak bazı hislerimizi boşaltma ve açığa çıkarmak mitlerin dört önemli faaliyet alanıdır. Mitler ulusal kimliğin kültürel köklerini aramaya yarayan, gerçek öykülerdir diyebilmekteyiz (Çobanoğlu, 2001, s. 5-22).

Kadim bir tarihe sahip olan Türklerin de diğer büyük milletler gibi, evrenin ve insanlığın nasıl yaratıldığı, yaşayanlarla ölümler ve ruhlar arasında nasıl bir ilişki olduğu, insanların karşılıklı ilişkilerini düzenleme ve diğer canlılara bakış açıları hakkında bilgiler Türk mitolojisinde yer almaktadır. Bu bağlamda Türk medeniyeti veya kültürünün doğuşunu Türk devletlerinin tarih sahnesine

çıkmasından önceki dönemlerde de aramak gereklidir. Herhangi bir uygarlık gibi, Türk uygarlığının da doğuşunda yer alan, son derece önemli ancak tek başlarına tamamen belirleyici olamayan “coğrafi çevre, insan unsuru, cemiyet (topluluk)” gibi başlıca üç faktöre de kısaca değinmek gerekmektedir. Coğrafi çevre, iklim göller, bitki örtüsü, tarım ürünleri, çiftçi ve çoban hayatı, yerleşme ve göç hareketleri vb. unsurların kültürel davranışlara etki ettiği açık olmakla birlikte bunların medeniyetin kuruluşunda tek başına yeterli olmadığı söylenebilir. Medeniyetin doğuşunda etkili olan ikinci faktör ise insandır. Buna göre insan unsurunun bedenî ve ruhî olmak üzere iki yapısı mevcuttur. Bunlardan birincisi kültür yaratma veya kültürel değerleri benimsemede bilimsel olarak da hiçbir etkisi kalmayan bedenin içinde yer aldığı ırk kavramıdır. İkincisi ise ruhî bölüm şahsi davranış yani ferdi psikolojidir. Medeniyetin doğuşunda etkili olan üçüncü faktör cemiyet (toplum) unsurunun, her bir kültür elementinin ancak bir topluluk içinde ortaklaşa değer vasfını kazanabilen ürün ve davranışları kapsadığı göz önünde bulundurulduğunda ne derece hayatî bir öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılabilir (Kafesoğlu, 2011, s. 26-31; Çobanoğlu, 2001, s. 23-27).

İbrahim Kafesoğlu'nun naklettiği Maslow'un araştırmasına göre insanın ihtiyaçları önem sırasına göre, fizyolojik, emniyet, sevgi, itibar, kendini gerçekleştirme şeklindedir. Kültür oluşturmada coğrafya, insan, insan unsurlarının yerine dair tespitleri şu şekildedir:

1. Hangi şart ve nerede olursa olsun, sıralanan ihtiyaçları karşılayabilen bir fert kültür yaratma iktidarındadır.
2. İnsanları hiçbir şey düşünemeyecek duruma sokmak için fizyolojik ihtiyacı tatminden uzak tutmak yeterlidir.
3. Suni yoldan da olsa bir terör havasının baskısı altına alınan insanlar- daha yüksek seviyedeki sevgi ihtiyacı gibi beşerî ve itibar ihtiyacı gibi sosyal tatminleri hatıra getiremeyecekleri için kolayca, her emre boyun eğen sürüler haline gelebilir. Bu nedenle, itibar ihtiyacının karşılanması için hürriyet gerektirir.
4. Son ihtiyaç safhasında her insanın kendi kültür çevresini aşamayacağı, ortaya konacak her kültürel gelişmenin milli kültür çizgisinde

gerçekleşeceği unutulmamalıdır ki, burada cemiyetin (toplumun) rolü ortaya çıkar (Kafesoğlu, 2011, s. 29).

Özkul Çobanoğlu Türk Mitolojisini ortaya çıkaran sosyo-kültürel toplumsal yapının “Toplayıcı-Avcı, Avcı-Çoban ve Çoban-Tarımcı” dönemlerinden geçtiğini belirtmektedir. Yani, Taş Devri’nin anaerkil karakterli bahçe tarımı ve yerleşiklik yaşantısının ortaya çıkmasından sonra Tunç Devri’nde ataerkil ve yerleşiklik yaşantısının ortaya çıkmasından sonra Tunç Devri’nde ataerkilliğe, boy veya klân düzenine yöneliş olmuş, bunu Demir Çağı’yla birlikte ataerkil askerî bir demokrasi ve göçrevli hayat tarzının tesisi izlemiştir (2001, s. 30).

“Toplayıcı-Avcılar Dönemi”, yani Türk mitolojisinin en erken dönemi, bitki kökenli bir modele sahip olup pek çok iziyle günümüzde dâhil yaşadığını söyleyebileceğimiz ağaç orman kültünü oluşturmuştur. Bitki toplayıcılığından mağara civarında yapılan bitki yetiştiriliciliğine, beslenme kaynaklarının daha düzenli hale gelmesine kadar olan toplayıcı dönemde kadın hâkimiyeti mevcutken avcı erkeğin hayvanı evcilleştirmesi kadın egemenliğini tartışmaya açmıştır. Başlangıçta anaerkil olan yapının ataerkil bir yapıya dönüşmesi ve toplayıcılıktan, mağara yakınlarındaki ormanlarda bahçe tarımına geçen ve avcılıkla desteklenen toplum yapısının, hayvanların evcilleştirilmesi ile hayvancılığa ve avcı-çobana geçmeleri Türk kültürü ve mitolojisi için son derece önemli bir dönemeci oluşturur. Ancak bu gelişim ve dönüşüm bir anda gerçekleşen bir kopuş ve ani bir oluştan ziyade kendi içinde süreklilik taşıyan değişimdir¹⁴ (Çobanoğlu, 2001, s. 30-55).

“Avcı-Çoban Dönemi”, Cilâlı Taş Devri’nin sonlarına doğru başlayan hayvan evcilleştirilmeleri, hayvanların etinden, sütünden, derisinden, kemiğinden yararlanma yollarının keşfedilmesi uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiş olmalıdır. Aynı şekilde hayvanların bakımı; yük taşımada, binek olarak ve hatta çift sürmede kullanılması yine bu süreçte öğrenilen ve geliştirilen teknikler

¹⁴ Tamamen erkeklerin oluşturduğu bir yapıda, erkek egemenliği döneminde oluşan dağ kültü ve bu kültün törenlerinde koç veya öküz kurban edildiğini görebiliriz (Çobanoğlu, 2001, s. 55).

arasındadır. Köpek, koyun, keçinin ardına atın evcilleştirilmesi yeni oluşumu tamamlayarak ormandan bozkıra yönelişi başlatır. Bu süreci hızlandıran unsurların başında demir ile sembolize edilen madenlerin keşfi gelmektedir. Bu keşif sayesinde erkeler kadın hâkimiyetinin sembolü olan mağaralara bağımlı olmaktan da kurtulmuşlardır (Çobanoğlu, 2001, s. 22-75).

Bozkırın uçsuz bucaksız otlakları pek çok araştırmacının da ittifak ettiği gibi dünyanın hayvancılık yapmak için en ideal bölgesidir. Sürünün peşinde göçebilen üy veya çadır biçimindeki göçerevlerden oluşan göçen şehir, hatta devlet, bozkır tipi devlet anlayışıyla birlikte Hunlar başta olmak üzere Türklerin tarih sahnesine çıkmışları sürecini başlatmıştır. Bitki ve ağaç kültünden hayvan kültürünün ortaya çıkışı, hayat tarzı ve yaşanan fizikî çevrenin, ormandan bozkıra dönüşmesi sürecinde de kaçınılmaz bir biçimde yeniden şekillenmiştir. Avcı-çobanlığın ortaya çıkışıyla bozkırda belli bir sistematik üzerine hayvancılık yapmanın, kendilerini, hayvanlarını ve otlaklarını korumaya dayalı bir zorunluluğun sonucu töre esaslı olarak boyların barışı ve birleşikliğine dayanan devletin ortaya çıkması da önemli bir husustur. Türk medeniyetini, onun insana ve tabiata karşı duruşunu, tavır alışını ve kozmostan kâinata dönüşüm çizgisinde kendini idrak edişini anlayabilmenin ana kaynağı Türk mitolojisidir (Çobanoğlu, 2001, s. 22-75).

Burada Türkün kadim yaşantısının adlandırılması problemi üzerinde durmak gerekmektedir. Bilindiği üzere bozkır üzerinde teşkilatlanan Türk yaşantısı temeli hayvancılığa dayanan yaylak-kışlak sistemi üzerine kuruludur. Yaz mevsimini gür otlaklı yaylaklarda geçiren Türk ataları kış mevsimini daha alçak kesimlerde ve kışlak olarak adlandırılan ovalarda geçirmişlerdir. İlkbahar ve sonbahar dönemleri ise güzlek adı verilen geçiş bölgelerinde geçirilmiştir. Burada mevsim adlandırılmalarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Türkçe’de mevsim atları “kış, yaz, yay ve güz” kavramlarıyla oluşmaktadır. Yaz mevsimi bugünkü anlamda “yaz” olmayıp ilkbaharı karşılamaktadır. Yani bugünkü anlamda yaz “yay” sözcüğü ile karşılanmaktadır. Tuncer Baykara’ya göre batı Türklüğünde yay sözcüğünün yerini yaz almıştır. Yazın bıraktığı boşluğu ise farsça bahar sözcüğü doldurmuştur (2001, s. 34). Türkün kadim yaşantısının

adı olan yazlak ve yaylak sözcükleri bu iki mevsim adından türediği söylenebilir. Yaylak-kışlak esasına dayanan sistemin adı göçebe, konar-göçer, göçerevli gibi çeşitli kavramlarla karşılanmıştır. Bu yaşam tarzı esasında Türk töresini de ortaya çıkarmıştır. Ziya Gökalp Türklerin göçebelikleri ile töreleri arasında doğrudan bir etkileşim olduğunu belirtir (2015, s. 31). Bu bağlamda göçebelik yerine göçerevli veya konar-göçer kavramlarının kullanılması daha akla yakın gelmektedir. Çünkü İbrahim Kafesoğlu'nun da belirttiği gibi göçebe kavramı sürekli gezen, geçimini yağmacılıkla idame ettiren dolayısıyla da tarihi olmayan vb. şeklinde olumsuz anlamlar taşımaktadır. Türklerin kadim yaşantısının böyle bir manaya gelemeyeceği ortadadır (2011, s. 32-35). Âşık Paşa'da Türkistan coğrafyasında yaşayan Türklerin göçerevli olduğunu belirtmiştir. "...Yafes neslinden göçer evi kendülere sened idindiler. Ol sebebden 'Arap'a gâlib oldılar" (2003, s. 321).

"Toplayıcı-Avcı, Avcı-Çoban ve Çoban-Tarımcı" dönemleri de benzer şekilde Anatoly M. Khazanov'a göre pastoralizmin en temel türlerini, "pastoral tam göçebeliği, yarı göçebe pastoralizmi ve yarı yerleşik pastoralizmi" oluşturmaktadır ve pastoral tam göçebelikte tarım söz konusu değildir. Yarı göçebe pastoralizm de ise yıl boyu ve yılın çoğunda düzenli olarak yeni otlaklara göçülmesi, asıl uğraş hayvancılık olsa da ikinci uğraş olarak tarım faaliyetlerinin yapılması söz konusudur. Sınırlı olsa da tarımla uğraş yarı göçebelerin hayatlarındaki hayvan türü tercihlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Yarı yerleşik pastoralizmde ise, genel iktisadi yapı tarım ağırlıklıdır (2015, s. 98-102).

Yerleşik hayatta topluluğun çoğunluğu tarımla uğraşırken hayvanların bir bölümü kimi zaman yerleşim yerinden çok uzaklarda olan mera alanlarında (yaylalarda) "sığırtmaçlar¹⁵" tarafından bakılır. Sığırtmaç hayvancılığının görüldüğü topluluklarda ağırlıklı olarak tarım yapılmasına rağmen, hayvancılık ekonominin en önemli bir kolu olup, ekonomiye karma ekonomi karakteri verecek kadar önem taşımaktadır (Khazanov, 2015, s. 103). Sürülerdeki hayvan

---

¹⁵ Sığır çobanı, çoban (<http://www.tdk.gov.tr.>).

cinsi seçimleri, hayvanların cinsiyet ve yaş olarak dağılımları, hayvanlardan nasıl yararlanıldığı, hayvanların biyolojik özelliklerine ve bölgenin tabiat şartlarına da bağlıdır. Koyun, keçi, at ve sığırların uyum yeteneği yüksek olduğu için yeryüzünde geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Pastoral göçebelik iktisadi açıdan, gezgin hayvancılığın yapıldığı, topluluk üyelerinin çoğunun hayvanları ile birlikte göç ettiği kendine has bir besin üretimi tipi olarak tanımlanabilmektedir. Hayvancılık yapmayı tercih edenler yeni otlak arayışı için yerleşim biriminden uzaklaşmışlar ve zaman içerisinde tarımı ikinci derece geçim kaynağı olarak görmüş ve göçebe olmuşlardır (Khazanov, 2015, s. 95-185).

Anatoly M. Khazanov'a göre pastoral göçebeliğin kökenlerini Montesquieu, Herder, Engels gibi isimler "üç parçalı teori" olarak yani avcılıktan türemiş ve tarımdan daha önce ortaya çıkmış olarak kabul etmektedirler. Vico ise tarımın pastoralizmden önce ortaya çıktığını ileri sürmüştü fakat kabul görmemiştir. Tylor, Lippert gibi isimler ise tarım ve pastoralizmin birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktığını, avcılıktan türediğine inanmışlardır. Hahn ise hayvanların ehlileştirilmesini ilk olarak bahçe tarımcılarına bağlamaktadır. Pastoral göçebeliğin köklerinin geçmişi neolitik devrimle, hayvancılık ve tarıma dayalı besin üretim ekonomilerinin ortaya çıkışına kadar devam etmektedir (Khazanov, 2015, s. 182).

Göçebelerin sosyal teşkilatlanmaları ise, otlaklar üzerinde ortak, sürüler üstünde aile mülkiyeti üzerine kuruludur (Khazanov, 2015, s. 11). Biyolojik ve kültürel açıdan bakıldığında ehlileştirme dönemi şu şekildedir: Uygun hayvan türünün tespiti, yakalama, hayvanın izole edilmesi, evcilleştirme, davranış kontrolü, kontrollü üretim, hayvanların yeni hayat alanlarına götürülmesi, yeni çevreye uyumu aşamalarından oluşmaktadır. Hayvan yetiştiriciliğin ön şartları ise şöyledir: Yetiştirilecek hayvanın davranışları hakkında iyi derece de bilgi sahibi olmak, göreceli yerleşik hayat tarzı yem olarak kullanılabilecek tarımsal üretim fazlasının olmasıdır (Khazanov, 2015, s.48).

Harari, *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens* adlı eserinde, insanlığın avcılıktan tarıma geçişini M.Ö. 9500-8500 yıllarında Güneydoğu Türkiye, Batı İran ve

Levent bölgesinde, düşük bir hızda ve sınırlı bir coğrafyada başladığını söylemektedir. Tarım ürünlerinin evcilleştirilmesi insanların tarım alanlarına yakın yerlere yerleşmesi ve bu zorlu işleri yaparken bazı hastalıklara (eklem, bel, boyun ağrıları vs.) yakalanmasına sebep olduğunu vurgulamaktadır. Yerleşik hayatta yaşayanları besin kaynakları ve güvenlikleri avcı-toplayıcı topluma göre daha düşük seviyede olduğu gerçeği anlaşılmasından dolayı “insan buğdayı değil buğday insanı evcilleştirdi” sonucuna varmaktadır. Bir mısır mezarında bulunan M.Ö. 1200’li yıllara ait resimde Mısır’da tarla süren bir çift öküz ve çiftçi görülmektedir (Harari, 2015, s. 89-105). Yine öküzlerin daha uysal ve tarla sürmeye daha elverişli olması için on bin yıldır insanlar tarafından organizmalarının değiştirildiğini ve kısır edildiğini söylemektedir (Harari, 2015, s. 391).

Büyük hayvan sürülerine¹⁶ sahip olan Türkler ekonomilerinin hayvancılığa dayalı olması sebebiyle göçrevli yaşamak zorunda kalmışlardır. Yine hayvancılık sebebiyle konar-göçerlik sayılabilecek yaylak-kışlak hayatını çeşitli şekillerde yaşamışlardır.

Bahaeddin Ögel, Türk tarihinde yerleşik hayatı olmayan tam bir göçebeliliğin olamayacağını belirterek hayvancılığa dayalı “göçrevlilik, yaylak-kışlak hayat tarzı (yarı göçgünlük), çadır-şehirli ve şehir-yayla” gibi hayat tarzlarından örnekler sunmaktadır (1978, s. 38-50).

Ziya Gökalp, “Türk Medeniyeti Tarihi ve Türk Töresi” adlı eserlerinde, geyik kelimesinin eski Türklerde dört ayaklı av hayvanı, Oğuzların ongun yani totemlerinin de birinin ok diğerinin Tibet öküzü yani “yak¹⁷” olduğundan

¹⁶ Bahaeddin Ögel Türkçede sürü deyimini karşılayan en eski ve özlü sözün “yılık” deyişi olduğunu belirterek Uygur dönemi metinlerden ve Göktürk yazıtlarından örnek vermektedir. Sürü hayvanlarını ise tek ve çatal tırnaklı, büyük ve küçükbaş olarak ayırmaktadır (Ögel, 1978, s. 29-31).

¹⁷ Khazanov’a göre, Tibet dışında Moğalistan, Mançurya, Trans Baykal bölgesi, Sayan ve Altay dağlarıyla, Tanrı dağlarında da yak yetiştiriciliği önem taşımaktadır. Bu bölgelerde sığırlar biyolojik olarak dağlık bölgelere uygun olmadığı için yak ve ineğin çiftleşmesinden meydana gelen melez hayvanlar tercih edilmektedir. Yak türünün ehlileştirildiği bölge ise muhtemelen Tibet’tir (Khazanov, 2015, s. 158).

bahseder. Ziya Gökalp'e göre dört yönü temsil eden dört hayvana merkezi temsil eden öküzü de eklemek gerekmektedir ve Tsin dininin merkez totemi Tibet öküzüdür. Tibet öküzüne eski Türklerin "Kutas" dediklerini, "Hotoz" kelimesinin buradan kaldığını söyler. "Kut (mukaddes) ve uz", Şark Türkçesinde öküz demektir. Tibet öküzüne sığır adı verildiği için, eski Türkler sürgün avına da sığır derlerdi. Türklerin milli totemi olan Tibet sığırı (yak) idi; totemin senede bir sefer ortaklık ziyafeti olarak sopça yenilmesi gerektiğinden sığır dini ayinlerin en büyüklerinden sayılırdı (Bakınız: Fotoğraf 1). Buna "şölen" adı verilirdi. Kurban edilen Tibet öküzünün kuyruğundan tuğ yapılırdı. Tuğ ve davul hâkimiyetin temsilini ve hakan tarafından birisine beylik verilirken gönderilmesi bakımından kıymetli idi. Türkler Altay'dan uzaklaşınca başı öküze kuyruğu ata benzeyen Tibet öküzünü bulamadılar. En mühim yeri kuyruk teşkil ettiği için şölenlerde Tibet öküzünün yerini at aldı ve bu suretle at da mukaddes oldu (Ziya Gökalp, 2014, s. 54; Ziya Gökalp, 2015, s. 336-385).

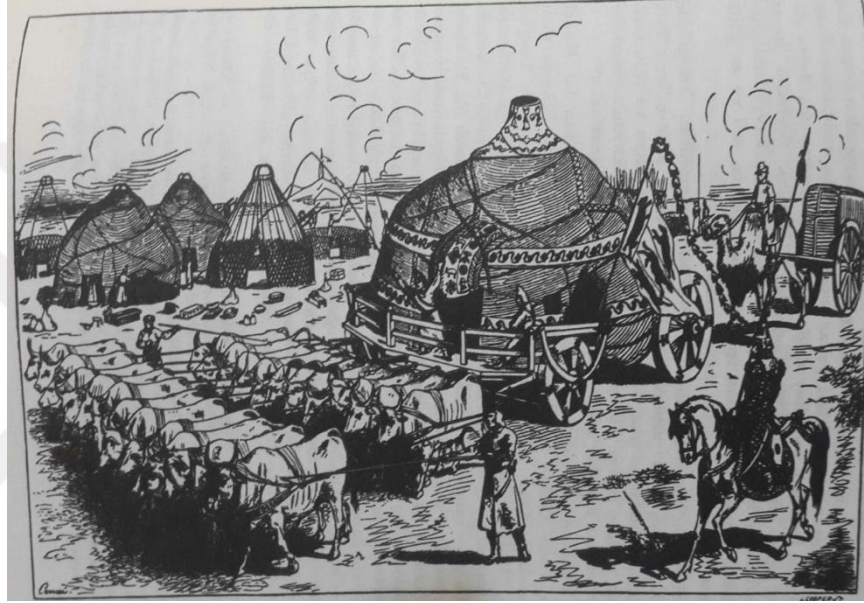
Bahaddin Ögel, (2010) iki ciltlik "Türk Mitolojisi" adlı eserinin birinci cildinde Orta Asya'nın batı bölgesinde yaşayan halkların atlı kavim olduğunu, iktisatlarının tamamen ata ve büyük baş hayvanlara dayandığını söylemektedir (Bakınız: Fotoğraf 2).

Yak, Tibet platosu Çin ve Himalayalar sınırındaki diğer ülkelerde, kuzeyde Moğolistan ve Rusya'da yetişir. Bu alanlarda yüksek ve düşük sıcaklıklar ile sert iklim vardır. Bitki örtüsü mevsime göre değişen kısa otlardır ve Yak bu üç koşullara dayanabilir. Yakın evcilleştirilmesi belki 10,000 yıl önce olmuş olabilir. Yak öküzünün güdülmesi yaklaşık 4500 yıl öncesine dayanır. Veriler bize Qinghai-Tibet platosunun Doğu kısmı yak evcilleştirmesinin merkezi olduğunu göstermektedir. Yaklar 3000 ile 5000 metre yükseklikler arasında yaşarlar, yaz aylarında ise 6000 metreye kadar yüksek yerlere gidebilirler. Yak Öküzü Qinghai-Tibet platosu üzerinde göçebeler için ana geçim kaynağıdır. Yak, yüksek seviyelerde sert, soğuk bir iklimin ekstrem durumuna dayanıklı bir hayvandır. Verimliliği artırmak, daha düşük seviyelerde kullanmak için yak öküzü, yerel veya egzotik sığırlarla melezleştirilebilir. Normal yaklara genellikle üç yaşından önce doğum yaptırılmaz (W. Gerald vd. 2010, s. 1121-1124).

Fotoğraf 1: Türklerin milli totemi olan Tibet sığırı (Yak)¹⁸. (Argunşah Arşivi, 2017).

Fotoğraf 2: Göçrevli Otağı Çeken Sığırlar (Ögel, 2011, s. 3).

“Ongun” veya Türklerin “töz” dedikleri hayvan ruhu, şamana hayatı boyunca yardım eden ruhlar arasından iyi ana hayvanlar boğa, aygır, geyik, kartal ve ayı idi. İslâmiyet’i kabul eden Türklerde şamanizmin en önemli izleri, “ilk dervişlerin de istedikleri zaman hayvan veya kuş şekline girebilmeleri yani don değiştirmeleridir”. İlk Müslüman Türk dervişlerinden Abdal Musa geyik donuna bürünmüştür. Geyik donuna girme veya geyik ve kurt peşinden giderek yurt kurma motifleri de sık sık karşılaştığımız motifler arasındadır (Ögel, 2010, s.29). Harun Güngör ise şamanların “öküz donuna” bile girdiklerini aktarmaktadır (1996, s. 238).

¹⁸ Fotoğraflar Prof. Dr. Mustafa Argunşah tarafından Moğolistan gezisinde çekilmiştir.

Hıtaylar¹⁹, sığırın çektiği bir arabanın üstünde oturan yaşlı bir kadın kılığındaki tanrıçayı ataları olarak görmektedir ve bu kadın beyaz atlı kocasıyla kutsal bir mekânda buluşmaktadır. Hıtaylar, yılın ilk yedi gününe horoz, köpek, domuz, koyun, öküz, at ve adam adları vermektedir. Bu bağlamda at ve öküz Hıtay mitolojisinde göğün ve yerin temsili, atalarının buluşma binekleri, atalar ruhuna sunulan kurban ve önemli günlerin adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hıtaylara paralel olarak Hunlarda da yılın beşinci, altıncı günleri öküz ve at adıyla anılmaktadır. Hunlarda yılın beşinci günü göğ kurban verme günüdür. Göktürklerde de Tanrıya at, koyun, öküz gibi hayvanlar kurban edilmektedir (Baldick, 2011, s. 44-49).

Bahaddin Ögel, “Türk Mitolojisi” adlı eserinin ikinci cildinde boğa ve ineği ayrı bir başlık olarak incelemektedir. Ögel’e göre, Hunlar ile Göktürkler’de insan-baba ile kurt-ana yani baba aile düzeni görülür. Totemizm izlerini taşıyan Yakut Türklerinin bazı boyların atalarında ise Alaca İnek veya Boğa-Ata görülmektedir. Noyun Ula’daki Hun mezarlarında görülen aslana benzetilmiş bir boğa kabartması mevcuttur. Sibiry’a’daki Buryat Moğollarına göre onların ataları Boğa-Noyan adlı bir boğa idi. Kırgız Türkleri de inekten türediklerine inanırlardı. İslamiyetin Orta Asya’ya etkilerinden sonra Türklerin dünyanın bir öküzün boynuzları üzerinde durduğuna dair inanışları da başlamıştır. Yer sarsıntılarının sebeplerini, yeri boynuzun üzerinde tutan öküzün kımıldamasına atfetmişlerdir²⁰ (Ögel, 2010, s. 538-539).

İnsanlar ile hayvanlar arasında görülen dönüşümlere örnek olarak Hunlarda iki boynuzlu büyük bir balığın insana dönüşmesi, Avrupa Hunlarının dişi geyik veya dişi inek tarafından yönlendirilmesi söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra avlanmak, savaş meydanlarında hız ve şiddet ihtiyacını karşılamak için anormal bir hayvana veya öküz ve at gibi hayvanlara benzemenin gerekli olduğu da bilinmektedir (Baldick, 2011, s. 50).

¹⁹ Hıtayların, Türk olup olmadıklarına dair araştırmalar ve tartışmalar devam etmektedir.

²⁰ Akman (2012), Türk Mitolojisinde ve Halk Şiirinde “Sarı/Kızıl Öküz” İnancı adlı makalesinde “Dünyanın sarı bir öküzün boynuzları üzerinde durduğu ve öküzün boynuzlarını oynattığı zaman depremlerin olduğu” inancı üzerinden sarı renk ile “toprak” arasındaki münasebete ve depremlerin nasıl meydana geldiği hakkındaki halk telakkilerini mitolojik metinlerden ve halk şiirinden tespitlerinden hareketle değerlendirmelerde bulunmuştur.

Moğollarda ise hükümdar Cengiz Han ve kan kardeşi olarak bilinen Camoka arasında geçen çekişmeler sonucu Camoka'nın askerlerinin bazıları Cengiz Hanın ordularına katılmışlardır. O askerlerden birisi rüyasında Camoka'yı beyaz bir ineğin boynuzunda gördüğünü ve o sırada beyaz bir öküzün “gök ve yer de onaylasın ki Cengiz bu halkın hükümdarı olacak” diye böğürdüğünü söyledi. Yine kan kardeşi olurken ise atalara adak olarak koyun, at ve öküz derilerinin kullanıldığı bilinmektedir. Moğol yasalarında dokuzluk ve beşlik olarak adlandırılan ve öküz, tosun, inek, at vermek gibi cezalar bulunmaktadır (Baldick, 2011, s. 112-126).

Altay inançlarına göre de öküz-buka gücün ve kudretin simgesi, yer altı dünyası ve yeryüzü suları hâkiminin binek hayvanıdır (Kalafat, 2012, s. 152).

Bugünkü sığır ve boğa türlerinin atası *Bos primigenius* veya *Aurochs* olarak bilim literatürüne geçmiş nesli tükenmiş sürü halinde yaşayan otçullardır (Vuure, 2005, s. 26-27). Bu hayvanlar şimdiki torunlarına göre daha büyük bedene ve daha uzun ve sivri boynuzlara sahip oldukları düşünülmektedir. Anavatanları Hindistan olan aurochslar yaklaşık iki milyon yıl önce dünyaya yayıldıkları tahmin edilmektedir (Goderie ve Lenstra, 2015, s. 8). Yağmuru ve suyu takip eden “aurochslar” insanlığın avcı toplayıcı evresinde önemli besin maddesi haline gelmişlerdir. Avcı toplayıcı dönemde insanoğlu yağmuru ve suyu takip eden bu yabani boğa sürülerinin izini sürerek hayatta kalmayı amaçlamıştır. Bu açıklamalar bizlere gösteriyor ki insanla boğa arasındaki ilişki tarım medeniyetinden çok daha evvel avcı toplayıcı dönemde başlamıştır.

Paleolitik dönemden kalma Antalya'daki “Öküzini Mağarası'ndaki” boğa gravürünün yanında Avrupa'nın birçok yerinde bu tür sığır temalı mağara resimleri dikkatleri çekmektedir (Şimşek, 2017, s. 593). Yine Paleolitik dönemde Sibiry'a'da yaşayan eski Türk halklarının buradaki sığır sürülerini takip ederek Bering Boğazını geçtikleri düşüncesi dikkate değerdir. Zira avcı toplayıcı insanlık bu hayvanları takip ederek hayatlarını sürdürmekteydiler.

Avcı toplayıcı klanların kurduğu ve ortak bir zaman dilimi geçirmek için inşa ettikleri “Göbekli Tepe'deki” anıt kent insanla boğa arasındaki ilişkilerin tarım

öncesi hayata dayandığının bir kanıtı durumundadır. Buradaki “T biçimli” taşlar üzerinde tasvir edilmiş sığır kabartmaları oldukça önemli ipuçları vermektedir (Schmidt, 2014, s. 152). Klaus Schmidt’in kazı başkanlığını yaptığı Göbekli Tepe Höyüğü, insanlığın bir arada yaşama arzusu ile birlikte avcı toplayıcılığı da beraberinde yaptığı bir dönemin ortaya çıktığı yerdir. Buradaki avlak hayvanların tasvirleri ve beraberinde sığırın da bu tasvirler arasında yer bulması en az on iki bin yıl önce Anadolu’da sığırların yabani olarak yaşadığını göstermektedir. Göbekli Tepe Höyüğündeki bir başka önemli mesele şudur ki yerleşke avcı toplayıcılar tarafından bir anda terk edilmiştir. Üzeri taşlarla doldurulan yerleşke sanki bir daha dönülmemek üzere metruk bırakılmıştır.

Göbekli Tepe’den sonra eski insanların sığır ile münasebetleri “Çatalhöyük’te” karşımıza çıkmaktadır. Çatalhöyük’te yerleşik hayata geçiş başlamıştır. Yerleşik hayatla birlikte avcılık bir süre daha devam etse de tarım devrimine engel olamamıştır. Yabani sığır sürüleri ile zaten hemhal olan insanlık artık bu hayvanı evcilleştirmeye başlamıştır. Çünkü tarım devrimi ile beraber nüfus giderek artmış ve fazla avlanmayla bu sürülerin miktarı azalmıştır (Hodder, 2014, s. 256). Evcilleştirmenin ana nedeni de burada yatmaktadır. Yerleşik hayatla birlikte tarım devriminin meydana gelmesi insanlık tarafından boğanın öküzü dönüştürülmesine sebep olmuştur. Öküz sadece et temini için değilengin bereketli toprakların sürülmesinde ana aktör halini almıştır. Bu da zamanla öküzü çok daha değer verilmesine vesile olmuştur. Yağmur, saban, öküz ve toprak insanlığın vazgeçilmez hayat unsurları haline gelmiştir.

“Mezopotamya, Anadolu, Mısır, İran, Hindistan ve Türkistan’da” öküz kültür ve medeniyet hayatında önemli bir sembol haline gelmişlerdir. “Mısır’da tanrı Apis’in binek hayvanı” olan öküz, “Anadolu’da Fırtına Tanrısının” arabasını çekmektedir (Himmetoğlu, 2016, s. 3). “Mezopotamya’da Temmuz’un düşmanı olan boğa” “İran’da Mitra’nın düşmanı” konumundadır. Her kültür de farklı bir anlamda temsil edilen öküz veya boğa insanlığın vazgeçilmez bir değeri konumundadır.

Anadolu kültürlerinde oldukça önemli bir yer tutan öküz, “Luviler, Hurritler, Hattiler ve Hititler” için hem önemli hem de kutsal bir değer haline gelmişlerdir.

Tanrılara ve tanrıçalara sunulan kurbanlar hep öküz olmuştur. Öküz veya boğa Fırtına Tanrısının yani bereket tanrısının sembolü haline gelmiştir. Hem bereket hem de şifa kaynağı olan öküz bazen başlı başına tapılan bir fenomen dahi olmuştur. Hindistan'da Şiva'nın hayvanı olan öküz hayatın kaynağını temsil etmekteyken, bu hayvan hala bölgede kutsiyetini muhafaza etmektedir. Bu hayvanın kutsal bir sembole dönüşmesi kuşkusuz insanlığa verdiği yarardan kaynaklanmaktadır. Fakat bu hayvan her zaman bereketin sembolü olmamıştır. Çünkü İran gibi coğrafyalarda boğa karanlığı temsil etmektedir. Çünkü yılın belli dönemlerinde yabani boğa sürüleri ekilmiş tarla ve bahçelere girerek talan etmektedir. Bu nedenle yabani sığır sürüleri kötü bir şöhrete sahip olmuştur.

Günümüz dünyasında en çok tercih edilen alfabelerden Latin Alfabesi ve Arap Elifbası'nın Fenike alfabesinden neşet ettiği bilinmektedir. Latin Alfabesinin ilk harfi olan Alfa ile Arapçadaki Elif, Fenikecenin ilk harfi Alaf harfinden yansımaktadır. Bu kelimelerin ilk ses değeri olan "a" ile "e" arasındaki ses Elif ya da Alfa kelimelerinin harf hali ile ifade kodlanmıştır. Alfa eski Fenikece ve Âramice'de öküz anlamına gelmektedir (Nişanyan, 2017, s. 5). Bu alfabelerin ikinci harfi olan "b" ise yine Fenikecedeki Bet Latinceye Beta olarak geçerken bu kelime de ev anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Fenikece'deki her harf, bir kelimenin ilk ses halinin kodlanmış halidir. Buradaki ilginçlik şudur ki insanlık tarihinin en önemli icatlarından biri olan kodlanmış alfabenin ilk işaret sesinin öküzden alınması oldukça anlamlıdır. Belki bu ses ile başlayan birçok Fenikece kelime vardır. Fakat alfabetik sistem Alef kelimesi yani Öküz adı üzerinden kodlanmıştır. Kuşkusuz bunda bu hayvanın mukaddes sayılması ve bereketi temsil etmesinin payı vardır. Bu mukaddes ve bereket kelimelerinin ardında da tarım toplumlarının olmazsa olmazının öküz olması yatmaktadır. Zira gerek alfabenin gerek elifbanın ikinci harfi evdir. Ev öküzden sonra gelmektedir. Tarım toplumu için öküz evden önce gelmektedir.

"Öküz, boğa, sığır, inek, bizon, bufalo" hemen her kültürün değer verdiği kutsiyet attettiği fenomenler haline gelmişlerdir. Bunda şüphesiz bu hayvan cinsinin insanlığa sağladığı sayısız faydanın etkisi vardır. Özellikle öküzün eti, derisi, gücü tarım toplumlarının en önemli hayat kaynakları olmuştur.

Öküz gerek Anadolu gerek Mezopotamya gerekse Türkistan diyarında oldukça pahalı bir değer olduğu bilinmektedir. Bu hayvanın kurban edilmesi de insanlık için oldukça ciddi bir imtihan vesilesidir. İnsanların inandıkları tanrılara öküz kurban etmeleri oldukça önemli bir ekonomik zorunluluk olduğu düşünülmelidir. İbadetlerin yanında Miken, Eski Yunan ve Latin kültürlerinde festivallerde ve karnavallarda eğlence enstrümanı olarak kullanılması oldukça ilginç başka bir konudur. Miken ve Eski Yunan kültürlerinde özel gün ve bayramlarda öküz üzerinden atlamak ve akrobatik hareketler yapmanın yaygın bir adet olduğu ortaya çıkan seramik kalıntıları üzerindeki tasvirlerde gözlemlenebilmektedir. Bununla beraber hala İspanya'da yapılan boğa güreşlerinin temellerinin bu eski adetlere dayandığı düşünülebilir. Türk kültür ve medeniyetinde öküz ve boğa tasvirleri Selçuklu mimari eserlerinde saray ve medrese duvarlarında dikkatleri çekmektedir. Bu konuyla ilgili "Gönül Öney'in" makaleleri hayli dikkate şayandır. Selçuklu öncesindeki kültür öğeleri olan hikâyeler, destanlar ve deyişlerde de bu öküze oldukça ciddi atıflar mevcuttur. Bu çalışmanın ana teması da bu atıflar üzerine olacaktır Eski dünyada kültürlerinde önemli bir yer tutan öküz kutsal metinlerde de kendine hayli yer bulan bir semboldür. "Kutsal Ahit'te ve Kur'an-ı Kerim'de" bu hayvan üzerinden birçok misal ve kıssa verilmektedir. Yukarıda da izah edildiği gibi başlı başına tapılan bir sembol haline gelmesi hem Tevrat'ta hem de Kur'an'daki Hz. Musa (a.s) kıssasında altından yapılmış öküz heykeli dikkatleri çekmektedir.

Evrenin, insanların ve hayvanların yaratılması, birbirleri ile olan ilişkilerini aktaran en doğru kaynakların başında kutsal kitaplar da görülebilmektedir. Kutsal metinlerde yani Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de inek, boğa, öküz, geyik ve sığır geçmektedir. Tevrat, Zebur ve İncil'de yüz kırk sekiz ayette sığır geçmektedir. Ayetlerde sığır genelde hayvan yani mal varlığı olarak, zenginlik göstergesi olarak geçmektedir:

"Avram Mısır'a girince, Mısırlılar karısının çok güzel olduğunu farkettiler. Kadını gören firavunun adamları, güzelliğini firavuna övdüler. Kadın saraya alındı. Onun hatırı için firavun Avram'a iyi davrandı. Avram davar, sığır, erkek ve dişi eşek, erkek ve kadın köle, deve sahibi oldu. Avram'la birlikte göçen Lut'un da davarları, sığırları, çadırları vardı. Malları öyle çoktu ki, toprak birlikte yaşamalarına elvermedi; yan yana yaşayamadılar" (<http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>).

Tevrat, Zebur ve İncil’de sığırın kurban olarak sunulduğu da karşımıza çıkmaktadır:

“Yakmalık sunu için tahıl sunularıyla birlikte sunulan hayvanların sayısı on iki boğa, on iki koç, bir yaşında on iki erkek kuzuydu; günah sunusu için de on iki teke sunuldu. Esenlik kurbanı için sunulan hayvanların sayısı yirmi dört sığır, altmış koç, altmış teke, bir yaşında altmış kuzuydu. Sunak mesh edildikten sonra, adanması için verilen armağanlar bunlardı” (<http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>).

Tevrat, Zebur ve İncil’de öküz kelimesi altmış yedi ayette bulunmaktadır. Bu ayetlerde öküz mal varlığı, Tanrı’ya sunulan hediye olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Yakup Edom topraklarında, Seir ülkesinde yaşayan ağabeyi Esav’a önceden haberciler gönderdi. Onlara şu buyruğu verdi: “Efendim Esav’a şöyle deyin: Kulun Yakup diyor ki, ‘Şimdiye kadar Lavan’ın yanında konuk olarak kaldım. Öküzlere, eşeklere, davarlara, erkek ve kadın kölelere sahip oldum. Efendimi hoşnut etmek için önceden haber gönderiyorum.” “Davut Ornan’a, “RAB’be bir sunak kurmak üzere harman yerini bana sat” dedi, “Öyle ki, salgın hastalık halkın üzerinden kalksın. Harman yerini bana tam değerine satacaksın.” Ornan, “Senin olsun!” diye karşılık verdi, “Efendim kral uygun gördüğünü yapsın. İşte yakmalık sunular için öküzleri, odun olarak düvenleri, tahıl sunusu olarak buğday veriyorum. Hepsini veriyorum.” Ne var ki, Kral Davut, “Olmaz!” dedi, “Tam değerini ödeyip alacağım. Çünkü senin olanı Rabbe vermem. Karşılığını ödemedem yakmalık sunu sunmam” (<http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>).

Yine İncil’de öküz geçen bir ayet bugün de kullanılır vaziyette karşımıza çıkmaktadır²¹:

“Musa’nın Yasası’nda, “Harman döven öküzün ağzını bağlamayacaksın” diye yazılmıştır. Tanrı’nın kaygısı öküzler mi, yoksa bunu özellikle bizim için mi söylüyor? Kuşkusuz, bizim için yazılmıştır bu. Çünkü çift sürenin umutla sürmesi, harman dövenin de harmana ortak olma umuduyla dövmesi gerekir.” “Topluluğu iyi yöneten ihtiyarlar, özellikle Tanrı sözünü duyurup öğretmeye emek verenler iki kat saygıya layık görülsün.

Çünkü Kutsal Yazı’da şöyle deniyor: “Harman döven öküzün ağzını bağlama” ve “İşçi ücretini hak eder” (<http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>).

Tevrat, Zebur ve İncil’de boğa geçen yüz elli beş ayet bulunmaktadır. Ayetlerde boğa genelde kurban olarak sunulmaktadır:

²¹ Atasözleri ve Deyimler bölümüne bakınız.

“Boğayı Rabbin önünde kesmeli. Harun soyundan gelen kâhinler boğanın kanını getirip Buluşma Çadırı'nın giriş bölümündeki sunağın her yanına dökcekler. Sonra kişi yakmalık sunuyu yüzüp parçalara ayırmalı. Kâhin Harun'un oğulları sunakta ateş yakıp üzerine odun dizecekler. Hayvanın başını, iç yağını, parçalarını sunakta yanan odunların üzerine yerleştirecekler” (<http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>).

Tevrat ve Zebur'daki inek Firavun'un rüyası ve Hz. Yusuf'un yorumlarının olduğu ayetlerde geçmektedir:

“Sonra solgun, cılız, doğu rüzgârının kavurduğu yedi başak daha bitti. Cılız başaklar yedi güzel başağı yuttular. Büyücülere bunu anlattım. Ama hiçbir yorumlayamadı.” Yusuf, “Efendim, iki düş de aynı anlamı taşıyor” dedi, “Tanrı ne yapacağını sana bildirmiş. Yedi güzel inek yedi yıl demektir. Yedi güzel başak da yedi yıldır. Aynı anlama geliyor. Daha sonra çıkan yedi cılız, çirkin inek ve doğu rüzgârının kavurduğu yedi solgun başaksa yedi yıl kıtlık olacağı anlamına gelir” (<http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>).

Yine Tevrat ve Zebur'da inek put olarak da karşımıza çıkmaktadır:

Samiriye'de yaşayanlar: “Beytaven'deki inek putu yüzünden korkuya kapılacak. Halkı onun ardından yas tutacak, Onun görkemiyle coşan putperest kâhinler. Oradan sürgün edildiği için dövünecek” (<http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>).

Tevrat ve Zebur'da geyik yirmi beş ayette geçmektedir. Geyik eti yenilen bir hayvan olarak belirtilmektedir:

“Tanrınız Rabbin sizi kutsadığı ölçüde, yaşadığınız kentlerde dilediğiniz kadar hayvan kesip etini yiyebilirsiniz. Dinsel açıdan temiz ya da kirli kişi, bu eti ceylan ya da geyik eti yer gibi yiyebilir” (<http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>).

Yine geyik “*Koş, sevgilim, mis kokulu dağların üzerinde bir ceylan gibi, geyik yavrusu gibi ol!*” şeklinde kız ile erkek arasında geçen benzetmelerde görülmektedir (<http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>).

“Kur'an-ı Kerim'de” ise inek, boğa, öküz, geyik kelimeleri geçen ayet bulunmamaktadır. Ancak adını sığırdan (öküzden) alan Bakara Sûresi bulunmaktadır. Bu sûrede İslâm hukukunun ana konularıyla ilgili pek çok hüküm geçmektedir. “Bakara Sûresi 67-74. âyetlerde” anlatılan olay şu şekildedir: Hz. Musa zamanında öldürülmüş ve katili bulunamamıştır birisi için Hz. Musa'ya müracaat edilmiştir. Allah onların bir sığır keserek, sığırın parçalarını ölüye

vurmalarını emretti. Müracaat edenler sığırın özelliklerini sormaya başladılar ve özellikleri belirtilen sığırı bularak kestiler. Kesilen parça ile ölüye vurarak dirilttiler. Ölü, dirilip katili haber verdi:

“Hani Mûsâ kavmine, ‘Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor’ demişti. Onlar da, ‘Sen bizimle eğleniyor musun?’ demişlerdi. Mûsâ, ‘Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım’ demişti. ‘Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın.’ dediler. Mûsâ şöyle dedi: ‘Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır. Haydi emrolunduğunuz işi yapın.’ Onlar, ‘Bizim için Rabbine dua et de rengi neymiş, açıklasın.’ dediler. Mûsâ şöyle dedi: ‘Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır.’ dedi. ‘Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz.’ dediler. Mûsâ şöyle dedi: ‘Rabbim diyor ki, o; çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.’ Onlar, ‘İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin.’ dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı. Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Hâlbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı. ‘Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun.’ dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir” [Bakara, 67-73] (Altuntaş, Şahin, 2011, s. 14-16).

Yine Kur’an-ı Kerim’de sığır; koyun, keçi, deve ve sığır cinsi ehli hayvanları ifade eden el-En’âm kelimesi ile En’âm Sûre’sinde geçmektedir. Bu sûrede yani En’âm-144’de müşrikler tarafından yapılan hayvanların haram helâl listeleri anlatılmaktadır:

“Ve deveden iki, sığırdan iki, de ki: İki erkeği mi haram kıldı? Yoksa iki dişi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinin müstemil olduklarını mı? Yoksa Allah size bu tahrîmi ferman buyururken şahidler miydiniz? Öyle bigayri ilmin nası idlâl için uydurduğu yalanı Allâha isnâd edenlerden daha zalim kim olabilir? Her halde Allah zalimler gûruhunu doğru yola çıkarmaz (Altuntaş, Şahin, 2011, s. 139- 160).

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle, Türk mitolojisini, “Toplayıcı-Avcı, Avcı-Çoban ve Çoban-Tarımcı” dönemleri olarak düşünmek gerekmektedir. Yani bitki kökenli mağara etrafından yapılan bahçe tarımı ve avcılıkla desteklenen toplum yapısının, hayvanların evcilleştirilmesi ile hayvancılığa ve avcı-çobana geçme aynı şekilde hayvanların bakımı; yük taşımada, binek olarak ve hatta çift sürmede kullanılması yeni oluşumu tamamlayarak ormandan bozkıra yöneliş olarak düşünülmektedir. Bu süreci hızlandıran unsurların başında demir ile sembolize edilen madenlerin kullanılması veya keşfi

gelmektedir. Aşama aşama gelişen bu devirlerde muhtemeldir ki ilk olarak hayvanların et, süt, deri gibi iktisadi olarak kullanılmasının ardından tarım ve demirin keşfi ile birlikte hayvanların gücü de kullanılmaya başlanmıştır. Hayvancılık ve tarım hem sırasıyla hem birlikte evcilleşmiş veya gelişmiştir denilebilir. İlk olarak temel besin kaynakları olarak evcilleştirilen dişi hayvanlar yine tarım ve göçerevli yaşamla (yaylak-kışlak arası çadırları taşıma) birlikte yerini daha güçlü olan erkek sığır türlerine bırakmış olabilirler²².

Anatoly M. Khazanov'a göre, süt, yün tiftik elde etme veya yük hayvanı olarak kullanma gibi koyun, keçi ve sığır M.Ö. 5. ve 4. binyıl kadar eskilere götürmek de mümkündür. Antik çağlarda göçebelerin sığırları yük hayvanı olarak kullanmış ancak Orta çağda özellikle Moğol sonrası dönemde göçebelerin hareketlenmesi arttıkça, sığır yetiştiriciliği aşamalı olarak azalmıştır (2015, s. 50, 136).

İbrahim Kafesoğlu'na göre ise M.Ö. 2500'lerde başlatılan Afanasyevo kültüründe koyun ve at kemikleri birlikte görülmeye başlamış, daha geç devirlerde sığır, katır, deve vb. hayvanlar ekonomik ve sosyal yaşama girmiştir (1983, s. 304-305).

²² Murat Baskıcı'nın "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış" adlı makalesindeki şu bilgiler önemlidir: Evcilleştirmenin kökeni hakkında pek çok teori vardır. İnsanın belirli hayvanlara ihtiyacı olduğu ve bu yüzden onları evcilleştirmeyi tasarladığı düşünülmüştür. Evcilleştirme gerçekleşmeden önce bir türün belirli bir sosyal gelişme düzeyine, ulaşmış olması gerekir. Bu hem evcilleştiren hem de evcilleşen için geçerli olabilir. İlk evcilleştirilen yem hayvanları olarak bilinen keçi, koyun, sığır ve domuzun vahşi atalarının doğal aralığı her biri için farklı olsa da, bu aralıkların hepsi Batı Asya'da kesişmektedir. Her birinin ilk önce burada evcilleştirilmiş olması mümkündür. Evcilleştirmenin vahşi atanın yaşam bölgesinde ya da yakınında bir yerde olduğu varsayılabilir. Günümüzün evcil sığırları tek bir atadan (*Bos primigenius*) geliyordu ve bu hayvan Avrupa'da Orta Çağlar'ın sonuna kadar yaşadı. Bu vahşi tür erken Neolitik dönemlerde Avrupa, Kuzey Afrika ve Güney Batı Asya'da bulunuyordu. Evcilleştirilen sığıra ait ilk arkeolojik kanıt Yunanistan'a aittir ve M.Ö. 8.500 ya da 6.500'e tarihlenmektedir. M.Ö. 5. ve 4. binyıllarda Doğu Akdeniz ve Güney Batı Asya'da sığır vardı. İkinci bir tip evcilleştirilmiş sığır (*Bos brachyceros*) M.Ö. 3. binyıla ait arkeolojik bulgularda görülmektedir: farklı bir kafa şekline ve daha kısa boynuzlara sahiptir. Bunun evcilleştirilmiş *Bos primigenius*'lar arasından seçilenlerden türediği düşünülmektedir. Sığır bir kez evcilleştirilince, gücünden çekme işlerinde yararlanılabileceği fikrinin doğmuş olması muhtemeldir. Hayvanların ulaşım için kullanılması da muhtemelen sığır ile başlamıştır. Sığır, koyun, keçi gibi hayvanlar, insaninkine rakip olmayan bir beslenmeleri (diet) olduğundan insanın kullanımına rahat uyum sağladı. Sürü halinde yaşadıklarından insan tarafından yakalanmaları ve kontrol edilmeleri kolay oldu (1998, s.74-84)

Bu bağlamda sığırın devlet olma yolunda sosyo-kültürel anlamda önemli bir yeri bulunmaktadır. Türk mitolojisinin Türk halk edebiyatının hemen hemen her ürününe etkisi olduğu söylenebilir.

1.2.1. Türk Zaman Algısında Sığır/Öküz (On İki Hayvanlı Türk Takvimi)

Toplum, cemiyet veya millet hayatında önemli olaylar yazı öncesi sözsel olarak hafızalarda kodlanmış, saklanmış yazı ile birlikte ise kaydedilmeye başlanmıştır. Bu yüzden kültür unsurları ve medeniyet ile zaman arasında önemli bir bağ mevcuttur.

Osman Turan kendisinden önce On İki Hayvanlı Türk Takvimi ile ilgili Avrupa ve Türkiye’de yapılan eserler hakkında bilgiler vererek bu çalışmaların yetersizliğini dile getirmektedir. Takvim ile ilgili yapılan önemli çalışmaları tarih sıraları ile vererek bu çalışmaların içerisinde yıllara ait devrî hükümlerden bahseden ilk eser olması bakımından en önemli kaynağın “Divan-ı Lügati’t Türk” olduğunu vurgulamaktadır. Turan’a göre Türkler İslam dinini kabul etmeden önce Ortaçağ sonlarına kadar On İki Hayvanlı Türk Takvimi’ni kullanmaya devam etmişlerdir (Turan, 1941, s. 3; 9; 15).

On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre bir gün on iki çağ her çağ sekiz keh adı verilen bölümler ve her bir yılı sembolize bir hayvan bulunmaktadır. Her on iki yıllık dönem için “müçe, müçö, müşel, müçöl” terimleri kullanılmıştır. Bu hayvanlar en çok kullanılan adlarıyla “I.Sıçgan, II.Ud, III.Bars, IV.Tavişgan, V.Lu, VI.Yılan, VII.Yond, VIII.Koy, IX.Biçin, X.Taguk, XI.İt, XII.Tonguz”dur. Bu isimlerin bugünkü Anadolu lehçesinde telaffuzları ise “Sıçan, Sığır, Bars, Tavşan, Ejder, Yılan, At, Koyun, Maymun, Tavuk, Köpek, Domuz”dur²³ (Turan, 1941, s. 25).

Sir Gerard Clauson “ud” kelimesinin boğa, öküz veya ineği cinsiyet olarak karşılamadığından bahsetmektedir. Ud kelimesi genel olarak sığır manasına

²³ Osman Turan “Yılbaşı sıçgan, sığır, bars-u tavişkan lu, yılan/ Yılki, koy, biçin, tavuk it-u tonguz boldu tamam” şeklinde bu adların bir halk şiirinde toplanmış halini de vermektedir (Turan, 1941, s. 25). Yaşar Kalafat’a göre de On İki Hayvanlı Türk takvimini şu şekildedir: “Sıçan, Öküz, Kaplan, Tavşan, Balık, Yılan, At, Koyun, Maymun, Tavuk, Köpek, Domuz” (Kalafat, 2012, s. 146).

denk gelmektedir. Clauson bu kelimeyle ilgili bir alıntı göstegesini vermemektedir (Clauson, 1972, s. 34). “Ud” kelimesi bir ünlü bir ünsüz harften meydana gelmektedir. Bu sebeple köken açıklaması yapmanın zorluğu da ortadadır. Clauson’un alıntı notu düşmemesinden de yola çıkarak ud kelimesinin Türkçe olma ihtimali yüksektir.

On iki hayvanlı takvim sisteminin kökeni, yıl sayısı ve yıllarda tercih edilen hayvanlar, hakkında tartışmalar mevcuttur. Ancak on iki hayvanlı takvim sisteminin Türkler tarafından icat olduğu bilgi ve belgeler ışığında ortaya koyulmaktadır. Bu bağlamda en sağlam belge “Orhun Yazıtları’dır”. Orhun Yazıtları’nda zikredilen olaylar da bu takvime göre tarihlendirilmiştir. On iki sayısının tercihi hakkında ise bazı anlatımlar mevcuttur. Osman Turan on iki sayısı ile insan vücudunun uzuvları, Oğuz boylarının sayısı ve Oğuz boylarının şölenlerinde kesilen hayvanın bölünme sayısı arasında bağ olduğunu ve Türklerin on iki boy teşkilâtına mensup olduğu yılların totemik bir hatırası olarak tercih edildiğini düşünmektedir²⁴ (Turan, 1941, s. 64-88).

On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nin ortaya çıkışı ve yıllarda seçilen hayvanların sıralaması hakkında Azerbaycan, Kazakistan ve Uygur Türkleri arasında çeşitli anlatımlar mevcuttur²⁵. “Divan-ı Lügat-i Türk’teki” Uygur rivayeti ise şu şekildedir:

“Türk hakanlarından birisi kendi idaresinden birkaç yıl önce yapılmış olan bir savaş hakkında bilgi almak ister. Ancak danışmanları o savaşın yapıldığı yıl hususunda yanılırlar. Bunun üzerine Hakan, kendilerinin bu tarihte nasıl yanıldılarsa, daha sonra geleceklerin de yanılacaklarını, bu sebeple göğün 12 burcu ve 12 ay sayısınca her yıla birer ad konulmasını ister. Hakanın teklifi kurultayca benimsenir. Daha sonra bir süre avına çıkılır. Hakan, hayvanların 12’ye doğru sürülmesini ve sıkıştırılmasını emreder. Av bu şekilde devam eder. Bu sırada bazı hayvanlar suya atlayarak karşı sahile çıkmaya çalışırlar. On iki hayvan bunu başarır. Böylece karşıya geçen hayvanların adını sırasıyla her bir yıla ad olarak verirler. Bu hayvanlardan birincisi sıçan<ıçgan imiş. İlk geçen bu hayvan olduğu için senenin başı bu adla anılmıştır” (Biray, 2009, s. 4).

²⁴ Bu hayvanın totemik izleri hakkında Ziya Gökalp bilgi vermektedir. Gökalp’e göre Tsin dininin merkez totemi ve Türklerin milli totemi Tibet öküzüdür (yak) ve şölenlerde kurban edilen Tibet öküzünün kuyruğundan tuğ yapılmaktadır (Ziya Gökalp, 2014, s. 54; Ziya Gökalp, 2015, s. 336-385).

²⁵ Daha detaylı bilgi için bu çalışmanın Türk Dünyası başlıklı üçüncü bölümüne bakınız.

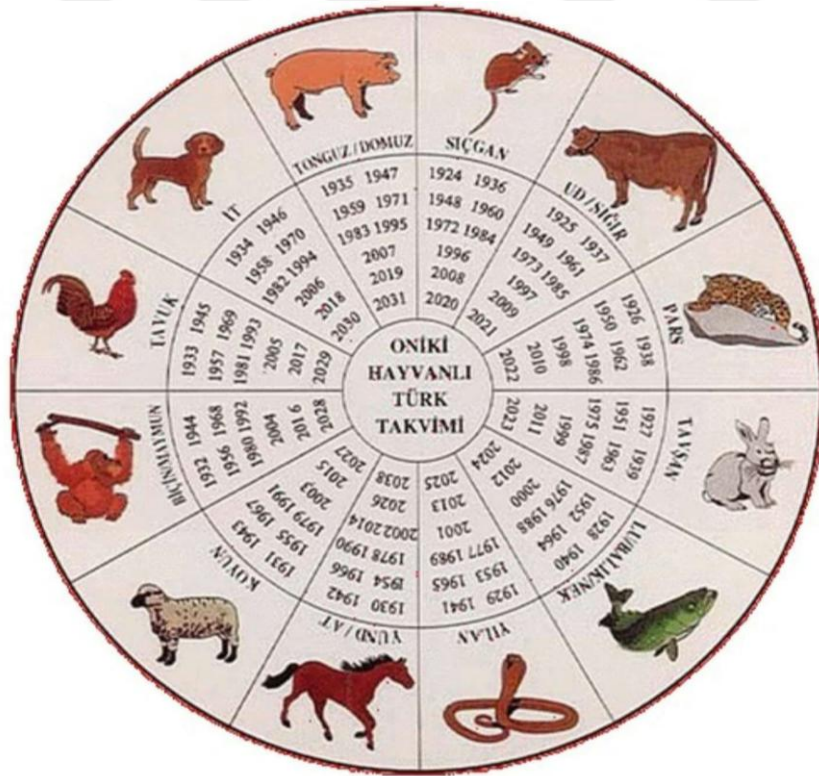
Bu takvimdeki her yıla bazı özellikler ve inançlar atfedilmiştir. Gerek yılın adını aldığı hayvanın özellikleri ve gerekse insanların tecrübeleri sonucu ortaya çıkması mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda Ud (sığır) yılında sığırların dövüşken olmasından dolayı bu yılda harpler çoğalır. Havalarda değişim olur, kış sert geçer, meyveleri afet vurur. Yılın ilk üçte birinde doğan çocuklar uzağı görür ve bilgin olur. İkinci üçte birinde doğan çocuk daima gamlı ve kederli olur. Son üçte birinde doğan çocuk cahil ve az akıllı olur (Turan, 1941, s. 91). Yine sığır yılları zor yıllar arasında sayılmaktadır. Bu yılda dünyaya gelen erkekler, saygıyı ve hürmeti kazanmasını bilen, akıllı ve bilinçlidirler. Bu yılda doğan kızlar, hanımlık özelliklerine daha fazla sahiptirler. Hem erkekler hem de kızlar talihli ve uzun bir ömür sürerler. Sığır ağır tabiatlı olduğu için bu yılda doğanların da ağırbaşlı olacağı düşünülmektedir. On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni günümüzdeki takvime göre düşünürsek 2009 yılı sığır, 2018 yılı it, 2019 yılı domuz ve 2021 yılı yine sığır yılı olarak devam karşımıza çıkmaktadır (Biray, 2009, s. 4).

İnsanın doğum günü, saati ile güneş ve takım yıldızları ile ilişkilendirilerek karakter, talih vb. analizinin yapıldığı on iki adet “burç” bulunmaktadır²⁶. Bu burçlar analizin daha kolay yapılabilmesi için kendi aralarında ateş, toprak, hava ve su olarak sınıflandırılmaktadır. Doğduğu gün 20 Nisan-20 Mayıs tarihleri arasında olan kişinin burcu toprak grubuna dâhil edilen boğa burcu olarak kabul edilmektedir. Yine doğulan saatteki gök olaylarına göre asıl burç kadar önemli olan yükselen burç adı verilen diğer burç da bulunmaktadır. Bunu hesaplamak için aktif olarak hizmet veren internet sayfa ve blokları bulunmaktadır. Burçlar kuşağının en güçlü burcu olarak görülen Boğa burcuna sahip kişilerin genel özellikleri ise çalışkan, dayanıklı, sabırlı, ağır ve inat bir kişiliğe sahip vb. olarak bilinmekte ve söylenmektedir (<http://www.bogaburcu.net>).

On İki Hayvanlı Türk Takvimi sistemi “Orhun Yazıtları ve Divan-ı Lügati't Türk'te” geçmesinin yanı sıra kullanılan hayvan adlandırmaları ve sayıları da bizlere ipucu vermektedir. Türk insanı yaşadığı dünyayı, coğrafyayı ve zamanı

²⁶ Astoroloji veya güneş, ay ve ay-güneş yılları ile ilgili hesaplar ve Uluğ Bey hakkında detaylı bilgi için bakınız: (Turan, 1941, s.18-23).

adlandırmış ve bu adlandırmalarda münasebette olduğu veya totem olarak kabul ettiği, önem verdiği hayvanları kullanmıştır. Yine bu yıllara, bu yıllarda doğan kişilere bu hayvanların özelliklerine benzeyen anlamlandırmalar yüklemiştir. Sığır ile sığır yılı ve sığır yılında olan olaylar arasında açık benzerlikler göze çarpmaktadır. Yine boğa burcu olan insan ve burca verilen hayvan özellikleri arasında benzerlikler de dikkate değerdir. Her yıl adlandırdığı gibi tecrübelerle dayanarak yıl içerisinde bazı günlere de şerh düşülmüş halkın ortak belleğine kazınmıştır diyebiliriz. Anadolu'da hâlâ gün içerisinde kuşluk, seher, ikindi, yatsı gibi bölümlendirmeler (çağ) bilinmekte ve kullanılmaktadır. Bu bağlamda “kork aprılın beşinden öküzü ayırır eşinden” atasözü de bu tecrübenin ve anlamlandırmanın bir sonucu olarak gözükmemektedir. Anadolu ağızlarında nisan ayına aprıl denilmektedir. Eski takvimle yeni takvim arasında ise on üç gün fark vardır. Dolayısıyla 18 Nisan'a karşılık gelen gün eski takvimde 5 Nisan'a denk gelmektedir. 5 Nisan'ın soğuyla meşhur olması ve halkın bunu deneyimlemesi sonucu böyle bir söz ortaya çıkmış ve gelecek nesillere aktarılmıştır denilebilmektedir.

Fotoğraf 3: 12 Hayvanlı Türk Takvimi (<https://onturk.org/>).

1.3. EFSANELERDE SIĞIR/ÖKÜZ

Pek çok araştırmacı mit, efsane ve masal ayırımı, efsanenin tanımı, işlevi gibi konularda fikir beyan etmiştir. Efsane, objektif olarak gerçek olmayan düşsel fakat gerçek olduğu iddia edilen ve dinleyicinin de bunu böyle kabul etmesi istenilen olayları anlatan hikâyedir. Efsanelerin kaynakları ise, halk dini ve inançlarıdır. Efsaneler çokça kendinden önceki tür olan mitlerle karıştırılır. Efsane ve mit ayırımı yapabilmek için şu özellikler göz önünde bulundurulmalıdır: Efsane tarihsel bir zamanla birleştirilmesiyle ilk yaratılışı anlatan kozmik zamandaki mitlerden ayrılır. Efsane kahramanları bu tarihsellik bakımından da gerçeğe yakındır; mitlerdeki gibi tanrı ya da yarı tanrı değildir. Efsaneler şekilsel olarak da mitlere göre daha kısa anlatılardır. Efsaneler konularına göre tasnif edildiğinde şöyle bir durumla karşılaşılır: Yaratılış ve dünyanın sonuyla ilgili efsaneler, tarihi ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler, olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçlerle ilgili efsaneler ve dini efsaneler (Çobanoğlu, 2015, s. 15-22).

Efsaneler bütün bu anlatılanların yanında belli işlevleri ile de önem taşırlar; bu işlevleri şu şekilde sıralanması mümkündür: Efsaneler gelenek ve görenekleri korur, topluma yön verir, teşekkül ettikleri yerlere anlam kazandırır, mekânlarla ilgili efsaneler teşekkül ettikleri yere ve ona inananlara koruyuculuk vasfı verir (Oğuz, 2007, s. 136).

Şükrü Elçin'in, dünyanın yaratılışı ile ilgili verdiği efsane metinleri örnekleri arasında "arzı taşıyan öküz" adlı efsane bulunmaktadır. Bu efsaneye göre Tanrı Firdevs ırmağından uçmağından indirdiği kırk bin ayaklı ve kırk bin boynuzlu öküzün boynuzları üzerine dünyayı yerleştirdi. Yine bu eserde "Fatih Sultan Mehmet'in Rumeli Hisarında Bir Sığır Derisi Kadar Toprak Efsanesi" de mevcuttur (2004, s. 332-364).

"Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi" adlı eserin birinci cildinde Turgut Günay'dan aktarılan "Körhacıoğulları efsanesi" bulunmaktadır. Bu efsaneye göre Havza ilçesinin Çelikalan köyünde varlıklı bir hacı ve bu hacının yoksul bir komşusu bulunmaktadır. Yoksul komşunun bir tarlası ve bir öküzünden başka

bir şeyi olmamasına rağmen o tek öküzüyle tarla işlerini ve geçimini sağlamayı başarmaktadır. Hacı, bu işin aslını öğrenmek için tarlaya giden yoksul komşusunu bir gün takip eder ve görür ki yoksul komşu boyunduruğun birine öküzünü birine de bir ısıklıkla ortaya çıkan çatal boynuzlu iri bir geyiği bağlamaktadır. Bunu gören hacı gizlendiği yerden çıkarak, bağırır. Hacı'nın sesini duyan geyik kaçır ve bir daha dönmek üzere kaybolur. Bu duruma üzülen yoksul kişi hacıya dönerek: O geyiği gören gözlerin bundan sonra hiçbir şeyi görmesin diyerek bedduada bulunur. Adamın bedduası tutar ve hacı evine dönerken gözüne geyik boynuzu gibi bir ağaç batar ve kör olur. Ondan sonra da kendisine Körhacı, kendisinden sonra gelen nesline de Körhacıoğulları adı verilir (Sakaoğlu ve Alptekin, 2001, s. 24).

Yine Çukurova bölgesinde sıkça bilinen bir alageyik efsanesi mevcuttur. Bu efsaneyi Yaşar Kemal, “Üç Anadolu Efsanesi/ Köroğlunun Meydana Çıkışı - Karacaoğlan - Alageyik” adlı eserinde incelemektedir. Saim Sakaoğlu'nun (2012) “101 Türk Efsane'si” adlı eserinde geçen “Akdeniz'deki Öküzler” adlı anlatı şu şekildedir:

“Zamanında Anamur da öküzlerin yüzerek Kıbrıs'a gidip geldiği anlatılır. Efsaneye göre: Çiftçilerden birinin öküzü Kıbrıs'ta bir darı tarlasına dadanır. Öküz kaşla göz arasında aniden denize atlar Kıbrıs'ta tarlaya gider talan eder. Yüzüp tekrar geri döner. Bir gün Kıbrıslı çiftçi yazdığı bir pusulayı öküzün boynuzuna takar, sahibini uyarır. Anamurlu çiftçi her tedbiri alır ama baş edemez. Kıbrıslı çiftçi son bir çare olarak o yıl hiç ürün alamayacağını anlatabilmek için iki boş şişeyi öküzün boynuzlarına bağlar. Öküzler dönerken şişelerden gelen suyu burunları tıkanmasın diye içerler. Su yedikleri darıları şişirir, çatlayarak ölmelerine neden olur. Şişmiş gövdeleri bir süre sonra Anamur önlerine gelir. Bir daha öküzlerin Kıbrıs'a geçtiğini kimseler görmez (s. 163-164)²⁷.”

²⁷ Efsane metninin varyantları için bakınız: (Çobanoğlu, Ö. (1998). Adalar Türklüğü Folkloru: Kıbrıs ile Midilli, Girit, Sakız, İstanköy ve Rodos Türkleri'nin Folklorundaki Yapısal ve İşlevsel Ortaklıklar Üzerine Tespitler. İ. Bozkurt ve A. Dağlı (Ed). *1. Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. (s.101-114). Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi).

1.4. MASALLARDA SIĞIR/ÖKÜZ

Masalın Arapça öğüt anlamına gelen mesel kelimesinden anlam ve söyleyiş değişikliği ile ortaya çıktığı söylenmektedir. Kahramanların bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür. Masallarda en küçük unsur motif olarak adlandırılır. Tip ise varlığını bağımsız olarak koruyabilen geleneksel bir masaldır (Sakaoğlu, 2010, s. 2-12). Asırların birikmiş irfanını ve belirli bir hayat düzenini, yaşamak zorunda olduklarımızla yaşamak istediklerimizi bir arada, kendine has bir atmosferde ve üslupla, kendi mantık silsilesi içinde, geleneksel motiflerle anlatan masallar, sözlü anlatım türlerinin en ilgi çekici olanıdır (Günay, 2011, s. 665). Masalların özellikleri kısaca şöyle belirlenebilir: Masallarda doğaüstü ve olağandışı şeyler anlatılmıştır. Bilinmezlik ve belirsizlik asli yapıdır. Genel olarak zaman ve mekândan uzaktır ancak bazı masallarda çeşitli coğrafi yerlerin adı geçebilir. Olaylar iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin vb. çatışmasıyla geçer (Kaya, 2014, s. 535).

Masallar başlangıç (başlangıç tekerlemesi), masal (olay), masal sonu olmak üzere üç bölümlü bir ilerleyişe sahiptir. Başlangıç kısmında özellikle usta anlatıcıların kullandığı uzun tekerleme ya da yalanlama adı verilen bir kısım bulunabilir. Bu dinleyiciyi hazırlama amaçlıdır. Masal dinleyicisini hazırlama amaçlı bu bölümden sonra asıl masal kısmına geçilir. Masalın asıl kısmı olan bu bölüm en uzun bölümdür ve anlatıcının yetenek sergileme alanıdır. Bu bölümde olay anlatılır ve belli yerlerde formellerle anlatım süslenir. Masal sonu ise olayın sonuca bağlandığı, genellikle bir dilekle ve tekerlemeyle sonlanan bölümdür (Oğuz, 2007, s. 140-142).

Özkul Çobanoğlu'na göre Antti Aarne oluşturduğu tasnif sisteminde her masal tipine bir numara vermiştir. Daha sonra Stith Thompson tarafından Aarne'nin sınıflandırılması korunup yeni ilavelerle genişletilerek "Masal Tipleri (The Types of The Folktale)" adıyla yayınlanmıştır. Bu sınıflandırma: "I.Hayvan Masalları, II.Asıl Masallar, III.Fıkralar, IV.Zincirlemeli Masallar, V.Sınıflamaya Girmeyen Masallar" şeklindedir. Stith Thompson altı ciltlik Motif Index of Folk Literature

(Halk Edebiyatının Motif İndeksi) adlı eserinde yirmi üç ana başlık altında topladığı motifleri kendi aralarında da alt başlıklar halinde tasnif etmiştir (Çobanoğlu, 2012, s. 128).

Pertev Naili Boratav ve Wolfram Eberhard ise Türk masallarının sınıflandırılması üzerinde çalışmışlar ve Typen Türkischer Volksmärchen adlı eseri yayınlamışlardır (Sakaoğlu, 2010, s. 2-12).

Hayvan masalları tip ve motif kataloglarında karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Türk masalları arasında oldukça yaygın bir gruptur denilebilir. Masal kahramanının hayvan şekline girdiği masallar olduğu gibi kahramana yardımcı bir tip olarak hayvanlar da karşımıza çıkabilir. Ali Berat Alptekin kahramanları bazen hayvanlar, bazen hayvan-insan olan, ders vermenin ön planda tutulduğu, kıssadan hisse çıkarılan, kısa ve nesir şeklindeki halk anlatılarına hayvan masalları demektedir (2000, s. 157).

Masal hayvanı olarak boğa, öküz, inek Motif İndeks'te şu şekilde geçmektedir: Konuşan inek, konuşan öküz, konuşan boğa, konuşan dana, yardımcı inek, yardımcı boğa, yardımcı öküz, yardımcı camız, sihirli inek, sihirli öküz, olağandışı süt veren inek, kırmızı boğa, dev öküz motifleri karşımıza çıkmaktadır. Masallarda inek süt ve yiyecek veren hayvan-ana motifi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yine konuşan yardımcı hayvan motifi de sık sık tekrarlanmaktadır (Çağlayan, 2006, s. 263).

Konu ile ilgili hazırlanan bir doktora tezinin içinde sığır geçen bir masalda insanlar gibi kötülük yapan bir serçe örneği, öküz geçen masalın birinde kendisini kurnaz sanan bir tilki, diğer bir masalda insanın zekâsının hayvanlardan üstün gelmesi gibi örneklerle karşımıza çıkmaktadır (Gökbulut, 2010).

Sakaoğlu'nun "Kıbrıs Türk Masalları" adlı eserindeki bir masalda ise öküz ve öküz sayısı zenginlik göstergesi olarak verilmektedir (Sakaoğlu, 1983). Yine "Gümüşhane Masalları" adlı eserindeki masallarda inek ve öküz iki yerde mal-mülk olarak geçmektedir (Sakaoğlu, 1973). "Az Gittik Uz Gittik" adlı eserde

sığırtmaç yani bir sığır çobanı masalı ve bir öküz ile bir eşiği olan Çiftçi Mehmed Ağa masalı, geçimini bir inekten sağlayan Koca Nine ile Tilki masalı ve tarlada öküz ile çift süren bir çiftçi masalı vardır (Boratav, 1969). Galip Erdem'in Devlet Dergisi'nde kaleme aldığı "Mektuplar-Masal Sever misiniz?" adlı masalını örnek metin olarak vermek mümkündür:

"Zamanın bir vaktinde, memleketin birinde üç öküz varmış. Akça öküz, kara öküz, sarı öküz. Diğer öküzlere hem benzerlermiş, hem benzemezlermiş! Hangi taraflarının benzediği malûm. Benzemeyen yanlarına gelince, birbirleriyle pek dost imişler. Hani, canciğer kuzu sarması dedikleri cinsten. Birbirlerinden hiç ayrılmaz, her yere birlikte giderlermiş. Beraberce otlar, yiyecek sıkıntısı çekseler bile bulduklarını kardeşçe paylaşır, asla dövüşmezlermiş. Bir tehlike ile karşılaştıkları zaman derhal birleşir, iri ve korkunç boynuzlarını kullanarak en azılı düşmanlarını korkutur, yanlarına yaklaştırmazlarmış. Doğrusunu isterseniz, dostluğun çok da faydasını görmüşler. En verimli çayirlara gidiyor, birlikte güzel güzel otluyor, semirdikçe semiriyorlarmış. Eğer bir gün öküzlükleri tutmasaymış, ömürlerinin sonuna kadar gül gibi geçinip gideceklermiş!... O sıralarda, hayvanlar padişahı Arslanın canı sıkıntılı imiş. Çünkü ormanda hiç işi yokmuş. Yenecek hayvanların sanki de nesli tükenmiş. Arslan hazretleri sabahtan akşama kadar hep esniyor, midesi de kazındıkça kazınıyormuş. Bakmış ki, böyle olmayacak: "Bari demiş, ormana çıkayım da çayirlara doğru şöyle bir uzanayım, belki de bir şeyler bulurum." Dediği gibi de yapmış. Çayıra gelince üç ahbap öküzü görmüş, ağzından sular akmış, "Ah, diye söylenmiş. Şunları bir yesem de midem bayram etsel!..." Önce âdeti üzere kükremiş, sonra öküzlerin üstüne yürümüş. Üç ahbap, arslanın sesini duyunca, hemen yan yana durup safları iyice sıklaştırmışlar, bir de hafiften bir "boynuz" gösterisi yapmışlar! Arslanda akıl çok... Vaziyetin nezaketini anlamış, siyasetini hemen değiştirmiş. Fazla yaklaşımadan öküzlere seslenmiş: "Günaydın, arkadaşlar nasılsınız?" Padişah hatır sorunca, tabii akan sular durmuş, eğilip saygılarını sunmuş, cevap vermişler: "Sağ olun efendim, çok iyiyiz!" Arslan tekrar seslenmiş: "Değerli arkadaşlar, gelişimi galiba yanlış anladınız, sizi yemek istediğimi sandınız. Asla böyle bir niyetim yoktur. Karnım da zaten pek toktur. Günlerdir sizi gözlüyorum. Dostluğunuza, samimiyetinize hayran kaldım. Yiyecek her zaman bulunur, ama candan bir dost bulmak çok güçtür. Beni de aranıza almanızı, dost olmamızı teklif ediyorum. Sizi hiçbir zaman yemeyeceğime, üstelik bütün düşmanlarınıza karşı koruyacağıma söz veriyorum. Hayvanlar padişahı ile dost olmak istemez misiniz?..." Öküzler, arslanın dostluk teklifine öyle sevinmişler ki, neşelerinin fazlalığından böğürmeye başlamışlar. Bir arslanla üç öküz arasındaki duyulmamış dostluk böylece kurulmuş. Bir gün, üç gün geçer, arslanın iştahı kabardıkça kabırır, munasip fırsat kollar. Fırsat çıkmayınca, dayanamaz icat eder. Bir gün, akça öküz, çayırın yanındaki dereden su içmeye gitmiş. Arslan, kara öküzle sarı öküze ya nasip demiş ki: "Sevgili arkadaşlar, size büyük bir tehlikeyi haber vermek zorundayım. Akça öküz arkadaşımız yüzünden her gece kötü bir duruma düşüyoruz. Çünkü akça öküz, rengi çok uzaklardan seçildiği için, karanlıkta yerimizi belli ediyor, düşmanlarımızın silahına hedef oluyoruz. Çok düşündüm; yazık ki, başka bir çare bulamadım. Yaşamak

istiyorsak, akça öküzden kurtulmamız şarttır. Onu aramızdan atmalıyız. Siz ne fikirdesiniz? “Kara öküzle sarı öküz boynuz boynuza verip konuşmuşlar. Akça öküz giderse, çayırın kendilerine kalacağını da söyleyememişler ama hesaba katmışlar. Nihayet; “Ferman efendimizindir, tedbiriniz münasıptır.” Cevabını vermişler. Arslan teşekkür ettikten sonra, “Akça öküz aramızdan ayrılınca ya bir kaplanın veya insanoğlunun midesine inecek. Arkadaşımızın düşmanlarımızı beslemesinden herhalde hoşlanmazsınız. İyisi mi ben yiyeyim. Sizi çok seven bir dostunuzdan bu kadarcık bir armağanı esirgemeyeceğinizi umuyorum.” demiş. Kara öküzle sarı öküz, arslanın sözlerini akla yatkın bulmuşlar, akça öküzün yenmesine razı olmuşlar. Aradan beş gün geçmiş, arslan; sarı öküzle tek başına konuşmuş. Aynı hikâye, aynı düzen! Kara öküz de mideyi boylamış. Bir beş gün daha geçmiş: arslan, sarı öküzü almış karşısına. Bir kökremiş; “Ey öküz oğlu öküz, demiş, sıranın kendine geleceğini hiç düşünmedin mi?” Masal böylece bitiyor. Arslan, muradına ermiş, biz kerevetine çıkmışız: öküzler de arslanın midesine inmiş (Erdem, 1969, s. 5).

Masallar içerisinde geçen sığır, öküz gibi hayvanlar maddi bir mal olabileceği gibi çeşitli özellikleri ön plana çıkarılarak benzetme yolu ile mesaj verilmek de istenebilir veya direk kendi özellikleri, yaptıkları işler ile masallarda yer alırlar.

Burada kısaca Şeyhi'nin “Harnamesi” üzerinde durmakta fayda vardır. Bilindiği üzere Divan edebiyatına özgü bir metin olan Harname, araştırmacılar tarafından fabl kategorisinde değerlendirilmektedir. Şeyhi tarafından kaleme alınan, 126 beyitten oluşan ve aruz ile yazılan Harname, eşek hikâyesi manasına gelmektedir. Bu eser Çelebi Sultan Mehmed'e sunulmuştur. Harnâme satirik bir eser olması sebebiyle Türk edebiyatında mizah ve hiciv alanında önem arz etmektedir. Konusu yük çekmekten şikâyetçi, bıkmış, zayıf ve hasta bir eşeğin öküzlere imrenmesi sonucu başına gelen olaylardan oluşmaktadır. Eşek besili öküzlere, yuları ve palanı olmayan bu öküzlerin boynuzlarına hayran kalır ve bunu haksızlık olarak değerlendirir ve bu durumu tecrübeli, ihtiyar bir eşeğe aktarır. İhtiyar eşek, genç eşeğe şöyle cevap vermektedir: “Bu işin aslı basittir; Allah öküzleri rızık sebebi olarak yarattı. Öküzler gece gündüz arpa, buğday işler, bunların hâsıl olmasında çalışırlar. Başlarında devlet tacı olması bundandır. Hâlbuki bizim işimiz odun taşımaktır. Bunu göz önünde tutarsan, bize boynuz bir yana, kulak ve kuyruk bile çoktur”. Eşek bunları duyunca artık bende buğday işler, değer görürüm diye düşünürken yeşermiş bir ekin görür ve kendini tutamayarak tüm ekinleri yer. Eşek ekinleri yedikten sonra sevinçten bağırarak şarkılar söylerken ekin sahibi eşeğin sesini duyar. Tarlanın harap

halini gören çiftçi, eşeği önce döver; sonra kuyruğunu ve kulağını da keser. Eşek acılı bir şekilde kaçarken yolda ihtiyar eşeği görür ve boynuz umarken kulaktan da oldum der (Timurtaş, 1971, s. 6-15; İz ve Kut, 1985, s. 142-147).

1.5. DESTANLARDA SIĞIR/ÖKÜZ

Destan, sözlü edebiyatın mitlerden sonra gelen ve genellikle mitlerin çizgilerini çerçeve olarak taşıyan, kahramanların hayatlarını ve kahramanlıklarını, savaş, göç, kuraklık gibi olayları gerçeğimsileştirerek anlatan manevi bir miras, bir edebiyat eseridir. Edebiyatımızda destan, manzum, manzum-mensur veya mensur eserler için kullanılan bir terimdir. Destan kelimesi dilimize, farsça dâstân kelimesinin ses ve anlam değişikliğine uğramasıyla girmiştir. Türk destan edebiyatının teşekkülünü M.Ö. I. binde başlatmak mümkündür. Kam, baksı, oyun, ozan tipleri, avcılık ve çobanlık çağında bilinen Türk destan anlatıcıları tipini yaratmışlardır. Destanlar, uzmanları tarafından farklı ölçütlere göre tasnif edilebilmiş (zaman, mekân, konu) ve edilmeye devam edilmektedir. Destanların genel özelliklerini kahramanın olağanüstü özelliklerinin olması, anlatımda olağanüstülüklerin bulunması, ideal alp tipinin bulunması şeklinde sıralamak mümkündür (Ayrıntılı destan tanımları, Türk Lehçelerindeki karşılıkları, destan tasnifleri, destan özellikleri için bakınız: Çobanoğlu, 2001, s. 86-144; Çobanoğlu, 2003, s. 35-343; Oğuz, 2007, s. 146-150; Sepetçioğlu 1975, s. 11-77; Yıldırım, 1998, s. 149-157; Yıldız, 1995, s. 1-27; Reichl, 2011, s. 31-120).

Millet hayatında önemli bir yer tutan kişi ve olayları konu edinen destanlarda kahramana yardımcı hayvanlarla da sık sık karşılaşmaktadır. Hayvancılık ile uzun yıllar uğraşmış, onları evcilleştirmiş, kullanmış bir milletin destanlarında sık sık hayvan motifi ile karşılaşmak kadar doğal bir şey yoktur. Türk destanlarında en çok karşılaşılan hayvanların başında at ve kurt gelmektedir. DLT’de geçen “kuş kanatın er atın” [kuş kanadıyla er atıyla] savına göre at Türkün kanadıdır (Kâşgarlı Mahmud, 2006, s. 34-35). Dede Korkut kitabında ise at kahramanın kardeşi ve kader-yol arkadaşıdır. Kahraman öldüğünde atının kuyruğu kesilir ya

da kahramanın ölümü ile birlikte atı boğazlanarak yanına defnedilir (Ergin, 2004, s. 170-249). Türk destanlarında görülen kahraman ve at birlikteliği geçmişten bugüne bir sembole dönüşmüştür. Türk destanlarında görülen bir diğer hayvan türü olan kurt ise Türk milletinin türeyiş efsanelerinde ata-ana olarak sembolleşmiştir. Oğuz Kağan destanında ise kurt yol gösterici ulu bir hayvan tipidir. Bu hayvan tiplerinden başka Türk destanlarında geyikler, gergedan, köpekler, tilkiler, doğan ve kuzgunlar kuşlar gibi hayvanlar da görülmektedir. Ayrıca Türk destanlarında görülen hayvanlardan önemli bir tür de sığırlardır. Bu bağlamda sığır ve türevlerinin geçtiği bazı Türk destanlarından örnekler vermek konuyu biraz daha anlaşılır hale getirecektir. Tarım ve hayvancılık ile uğraşan bir milletin destan metinlerinde hayvanların yer alması doğaldır. Bu hayvanların insanların günlük yaşamlarına etkisi, yardımı vb. açılardan incelenmesi de gerekmektedir. Bu bağlamda Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut Kitabı, Manas, Er Töştük ve Maaday Kara Destanlarını söz konusu bakış açısıyla çözümlenmiştir. Bu halk anlatılarında geyik, boğa, inek, öküz gibi sığır ailesinin unsurları sorgulanmıştır.

Gerek Türk sözlü kültürünün zenginliği ve geçmişinin derinliği açısından, gerekse de Türk kültürünün yayıldığı coğrafyanın genişliği bakımından bütünüyle Türk destanlarını incelemenin zorluğu ortadadır. Bu bağlamda ilk olarak Oğuzname'nin en eski tabakası olduğu düşünülen Oğuz Kağan Destanı incelenecektir.

1.5.1.Oğuz Kağan Destanı'nda Sığır/Öküz:

Oğuz Kağan Destanı, tarihi karakter olduğu düşünülen Oğuz Kağan'ın doğumu, yaşadıkları ve ölümünü anlattığı için Oğuz Kağan Destanı ya da Oğuz Türkleri tarafından yaratılmış varyantları dikkate alınarak Oğuzname adıyla anılmaktadır. Bu destanın iki varyantının yer aldığı iki yazılı kaynak vardır. Bunlardan birisi Uygur yazısıyla yazılmış, eksik tek yazma nüshadır. Bu nüsha W.Bang ve Reşit Rahmeti Arat (1987) tarafından Türkiye Türkçesi'ne de aktararak yayınlanmıştır. İkinci varyant ise Reşideddin'in Farsça yazdığı

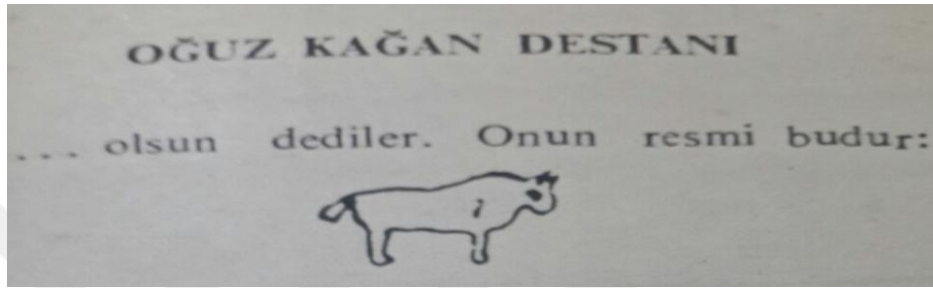
meşhur tarihine çeşitli yazılı ve sözlü kaynaklardan aktararak oluşturduğu metindir. Bu nüsha üzerine Zeki Velidi Togan çalışmalar yapmıştır. Destanda geçen kişi adı ile Türklerin büyük kolu olan Oğuzların aynı isim olup olmadığı belli değildir.

Oğuz adının etimoloji konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Oğuz adı ile ilgili görüşleri yakın tarihte yayımlanan Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı adlı eserinde toplu bir şekilde işleyen Ferruh Ağca konuyu değerlendirmektedir. Ağca, Oğuz sözcüğünü Gyula Nemeth tarafından ifade edildiği gibi “kabile,boy” + (u)z “çokluk eki şeklinde olduğunu belirtmektedir. Bir diğer görüş destanda yer alan öküz ikonu üzerinedir. Buna göre Denis Sinor, Uygur harfli Oğuz Kağan Destan’ının baş kısmında bulunan ve öküz/boğa olarak tanımlanan resimden hareketle Oğuz Kağan’ın ya da babasının öküz/boğa ile resmedildiğini ve Oğuz isminin de hem anlamsal hem de görsel manada “öküz” etimolojisine dayandığını ifade etmektedir. Bu konuda Bazin de Sinor gibi düşünmektedir. Başka bir araştırmacı olan James Russell Hamilton konu ile ilgili farklı bir görüşe sahiptir. Hamilton Oğuz isminin og- ya da ogu- kökten türediğini ve “döl vermek, doğurmak” anlamında olduğunu ifade etmiştir. Konuyla ilgili görüş açıklayan Paul Pelliot ise Oğuz kavramını bugün Anadolu’da kullanıldığı şekliyle *uğuz* (ağız) olarak okumuş ve bu kelimenin “ilk süt” manasına geldiğini belirtmiştir. Pelliot’a göre Oğuz adı bu sözcükten türemiştir (2016, s. 2-3).

Oğuz adının etimolojisi konusunda görüş açıklayan bir diğer araştırmacı da Ahmet Bican Ercilasun’dur. Araştırmacıya göre Oğuz Kağan destanındaki *Oğuz* şahıs adı ile Türklerin büyük boylarından olan *Oğuz* boy adının farklı köklerden geldiğini iddia eder. Bu görüşe göre Ercilasun Oğuz boy adı Gyula Nemeth tarafından iddia edildiği gibi ok “kabile, boy” anlamındaki sözcüğün çokluk şekli olduğunu düşünmektedir. Öte yandan destandaki Oğuz sözcüğünün ise, Denis Sinor tarafından ileri sürüldüğü gibi destanın baş kısmında resmedilmiş olan “öküz/boğa” anlamındaki öküz sözcüğünden gelmiş olabileceği ifade edilmiştir (Ercilasun, 1988, 69-89). Ercilasun, “kabile, boy” anlamındaki sözcüğün başlangıçta cins isim olduğunu, zamanla bir boyun ismine dönüştüğünü de ifade

eder. Ayrıca Faruk Sümer de Oğuz adının menşei hakkında kapsamlı çalışmalar yapmıştır (1992, s. 13).

Bu doktora tezinde, destanın daha eski ve arkaik özellikleri içerisinde barındıran (Çobanoğlu, 2003, s. 124) Türkiye Türkçesine aktarılmış Uygur varyantını esas alınmıştır. Oğuz Kağan Destanı "... olsun dediler. Onun resmi budur:²⁸" (Ergin, 1970, s. 1) diyerek başlamaktadır ve bu ifadenin hemen altında "öküz veya boğa" benzeri bir resim bulunmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: Oğuz Kağan Destan'ın hemen başında yer alan öküz veya boğa resmi.

Oğuz Kağan Destan'ın hemen başında Oğuz Kağan şu şekilde tasvir edilmektedir:

"Bu çocuğun yüzü gök; ağzı ateş (gibi) kızıl; gözleri ela; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi²⁹..." (Ergin, 1970, s. 1).

Destandan alınan yukarıdaki metne göre Oğuz Kağan sıradan bir insan değildir. Gök yüzlü, ateş ağızlıdır. Oğuz'un doğar doğmaz annesini yalnızca bir kez emmesi ardından bir yetişkin gibi çiğ et, çorba ve şarap istemesi destanın

²⁸ Metin içinde anlam bütünlüğünü korumak için destanın günümüz Türkçesi şeklinde verilmesi tercih edilmiştir. Destanın Uygur Türkçesi'nde şu şekildedir: " bolsungıl tep tediler. Anung angagusu usbu turur" (Ergin, 1970, s. 17).

²⁹ Destanın Uygur Türkçesi'nde şu şekildedir: "...Oşul ogulnung önglükü çırığı kök irdi, ağızı ataş kızıl irdi, közleri al, saçları kaşları kara irdiler irdi. Yakşı nepsikilerdin körüklügrek irdi. Oşul ogul anasının kögüzünden oguznu içip, mundın artırak içmedi. Yig et, aş, sürme tiledi. Tili kile başladı. Kırık künden song bedükledi, yürüdi, oynadı. Adakı ud adakı teg, bilerli böri bilerli teg, yargı kiş yargı teg, bilerli böri bilerli teg, yargı kiş yargı teg, kögüzü adug kögüzü teg irdi. Bedeninüng kamagı tük tülüklüg irdi. Bedeninüng kamagı tük tülüklüg irdi (Ergin, 1970, s. 70).

yapısında ve kahramanın tabiatında olan olağanüstü unsurları yansıtmaktadır. Yeni doğan bir çocuğun konuşması, kırk gün içinde yürüyüp oynaması destan kahramanlarına özgü özellikler arasında yer almaktadır. Oğuz'un ayaklarının öküz ayağı, belinin kurt beli, omuzlarının samur omzu, göğsünün ayı göğsü gibi olması gücün simgesel anlamını mübalağalı bir dille ifade etmektedir.

Metin Özarslan, Oğuz Kağan Destanı'nda tasviri yapılan kahramanın ayakları güç timsali olan boğaya (veya öküze) benzetildiğini belirtmektedir. Destandan alınan yukarıdaki parçadan görüleceği üzere Oğuz Kağan'ın özellikler açısından ayı, samur, kurt gibi çeşitli hayvanlara benzetilmesi onun bir hayvandan doğduğu izlenimini verir. Bu konuda Divitçioğlu, Oğuz Kağan'ın dişi Ay ile erkek boğanın birleşmesi sonucunda doğduğunu belirtmektedir. Söz konusu durumda Oğuz Kağan'ın vücudunun birleşik hayvan olarak algılanmasına sebep olduğu şeklinde bir yorum yapmaktadır (1998, s. 435).

Destan kahramanları kendi kişisel çıkarları için yaşam sürmezler. Onların temel amacı kendisine yüklenen toplumsal görevleri yerine getirmektir. Bu bazen ülkeye ve millete zarar veren bir hayvanın öldürülmesi veya düşmanın yok edilmesi şeklinde ortaya çıkar. Oğuz Kağan Destanı'nda görüleceği üzere bir gergedan Oğuz ülkesine zarar vermektedir. "... O çağda orada büyük bir orman vardı; birçok dereler ve ırmaklar vardı. Buraya gelen avlar ve burada uçan kuşlar çoktu. Bu ormanın içinde büyük bir gergedan vardı. At sürülerini ve halkı yerd. Büyük ve yaman bir canavardı. Ağır bir eziyetle halkı ezmişti³⁰" (Ergin, 1970, s. 2)³¹.

---

³⁰ Destanın Uygur Türkçesi şu şekildedir: "çakda bu tirde bir ulug orman bar irdi; köp mürenler, köp ögüzler bar irdi. Bunda kilgenler kik köp köp, bunda uçkanlar kuş köp köp irdi. Oşul orman içinde bedük bır kıyandkat bar irdi. Yılıkıların, yıl künlerni yir irdi. Bedük yaman bir kik irdi. Bikre emgek birle il künni basup irdi" (Ergin, 1970, s.17-18).

³¹ İslam bilginleri tarafından gergedan, genel olarak tek boynuzlu bir yaban öküzüne benzetilirdi (Ögel, 2010, cilt:1, s.138). Ancak Ceval Kaya Oğuz Kağan'ın öldürdüğü ve gergedan olarak yorumlanan hayvan adını okunuş ve etimoloji yönünden sorunlu bularak boynuzlu at/yunt biçiminde okumayı önermektedir (2011, s. 77-80).

Fotoğraf 5: Oğuz Kağan Destanı'nda geçen gergedan.

Türk kahramanlık destanlarında bahadırlar Boğaç Han ve Bamsı Beyrek örneğinde olduğu gibi ad almak için bir kahramanlık göstermek zorundadırlar veya Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyda olduğu gibi ülkeye zarar veren hayvan, dev veya bir canavarı öldürerek ülkede huzuru sağlamaktadır. Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuz yaman bir canavarı öldüren cesur bir adamdır (Ergin, 1970, s. 2).

Oğuz Kağan Destanı'nda öküz ile ilgili başka veri de kağının icadıdır. Buna göre başlıya baş eğdirmek dizliye diz çöktürmek için yola çıkan Oğuz birçok ülkeyi fetheder. Elde ettiği ganimetleri ülkeye götürmek için yeterli at, katır ve öküz bulamaz. Bunun üzerine Oğuz'un askerleri arasından bir bey bugün kağrı olarak adlandırılan bir araba yapar.

“...Oğuz Kağan yendi, Çürçet Kağanı mağlup etti, öldürdü; başını kesti ve Çürçet halkını kendisine tabi kıldı. Vuruşmadan sonra Oğuz Kağan'ın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi. Oğuz Kağan'ın askeri arasında tecrübeli ve gayet becerikli bir adam vardı. Onun adı Barmaklıg Çosun Billig idi. Bu becerikli usta, bir araba (kağrı, Bakınız: Fotoğraf 5) yaptı. Arabaya cansız ganimetleri yükledi. Arabanın ön tarafına canlı ganimetleri koydu. Onlar çektiler, gittiler. Oğuz Kağan'ın maiyeti ve halkı hepsi bunu gördü ve şaşırdı. Onlarda araba yaptılar. Bunlar arabayı çekerken (durmadan): Kanga! Kanga! diye bağırıyorlardı. Onun için onlara Kanga adını koydular. Oğuz Kağan arabaları gördü, güldü ve: Kanga kanga ile cansız canlı yürütsün; sizin adınız Kanğaluğ (Kanglı)³² olsun ve belgeniz de araba! Dedi, gitti³³... (Ergin, 1970, s. 11).

³² Kanglı Türkleri hakkında daha detaylı bilgi için: (Yorulmaz, 2012).

³³ Destanın Uygur Türkçesi şu şekildedir: “oguz kagan başladı, çürçet kagannı basdı, öltürdi, başın kesdi. çürçet il künin öz ağızığa bakınturdi. uruşgudun song oguz kagannung çerigige, nökerlerige, il künige antag ulug ölüg bargu tüşdi, kim yüklemekke, kiltürmekke at,kagatır, ud

Fotoğraf 6: Kağrı yapan askerler.

Çürçet diye adlandırılan büyük yurt tarif edilirken bu yörede çok miktarda öküzün ve sığırın bulunduğu bahsedilir (Güven, 2003, s. 85). Destan metninden verilen bölümler ve resimlerden anlaşılabileceği üzere Oğuz Kağan Destanı sığır veya öküzün mal varlığı olarak yaşamdaki yeri ve öküz arabasının yapılması hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Destanın öküz veya boğa resmi ile başlaması, Oğuz Kağan'ın öküz veya boğa ayağı gibi ayaklarının olması yani benzetilme yapılması, Oğuz adının nereden geldiği mevzuu ve Oğuz Kağan'ın bir gergedanı öldürmesi yine örnekler arasındadır ve bu durum kahraman-güç ilişkisi olarak yorumlanabilir. Oğuz Kağan'da geçen "*yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi*" cümlesinden sığır veya öküzün bu dönemden önce evcilleştirildiği, gücünden yararlanıldığı daha sonra ise öküz arabası yani kağrı yapılarak bu kullanımın daha ileri dereceye taşındığı anlaşılmaktadır. Yine bu destanda geyik, ayı, at, katır, doğan ve gök yeleli bir bozkurtla karşılaşmaktadır.

---

azlık boldı. munda oguz kaganung çerigide uslug yaşkı bir çeber kişi bar irdi. atı barmaklıg çosun billig irdi. bu çeber bir kanga çapdı. kanga üstünde ölüg barganı koydı. kanga başıda tirig bargunı koydı. tarıtdılar, kitdiler. nökerlernüng, il künnüng kamagı munı kördiler, şaşdılar. kangalar takı çapdılar. munlar kanga yürümekde kanga, kanga söz bire turur irdiler irdi. anung üçün anlaraga kanga at koydılar. oguz kagan kangalarını kördi, küldi; takı aytdı, kim: kanga kanga birle ölügü tirig yürügürsün, kangaluk senge at bolguluk kanga belgürsün, tep tedi; kitdi" (Ergin, 1970, s. 26).

Fotoğraf 7: Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'ndaki öküz.

1.5.2. Dede Korkut Boylarında Sığır/Öküz:

Dede Korkut Kitabı Dresden ve Vatikan olmak üzere iki nüshadan oluşmaktadır. Dresden nüshası bir mukaddime ile on iki hikâyeden oluşurken Vatikan nüshası altı hikâyeden oluşmaktadır. Bu hikâyelerden altıncısı sondan bir yaprak eksiktir. Araştırmacılar tarafından Vatikan nüshasının Dresden nüshasından kopya edildiği düşünülmektedir. Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasını H.O. Fleischer keşfetmiştir. Von Diez ise bu nüshayı bilim dünyasına tanıtmıştır. Vatikan nüshası ise Rossi tarafından keşfedilmiştir. Kilisli Rıfat Bilge bu nüshanın Türkiye'de ilk neşrini yapmıştır. Bugüne kadar birçok araştırmacı ve bilim adamı tarafından Dede Korkut çok yönlü olarak çalışılmıştır. Türkiye'de Dede Korkut Kitabı üzerine Orhan Şaik Gökyay'ın Dedem Korkudun Kitabı (2006) ve Muharrem Ergin'in Dede Korkut Kitabı (2004) adlı çalışmaları temel kaynak olarak görülmektedir.

Türklerde ad verme önemli bir gelenektir. Kişinin adı onun diğerlerinden ayıran temel yöndür. Türk kültüründe ad verme geleneği önemli bir sistem dâhilinde gelişme göstermiştir. Ad yalnızca kişiliği temsil etmez, aynı zamanda doğal ve ilahi bir gücün simgesidir. Yeni doğan çocuklara ad verilirken birçok özellik göz önünde bulundurulur. Verilen ismin çocuğun geleceğini, karakterini, toplumsal statüsünü ve başarılarını etkileyeceği düşünülür. Bundan dolayı Türk kahramanlık destanlarında çocukların ad alması bir kahramanlık veya başarı göstermesine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bazı destan ve hikâyelerde kahramanlar uzun süre adsız olarak yaşam sürmektedir. Çocuk bu kahramanlık

veya gücü niteleyen başka bir başarı elde ederek isim almaya hak kazanır (Boratav, 1973, s. 115). Çocuğun ad kazanması için olağanüstü bir başarı göstermesi veyahut düşmana karşı baş kesip kan dökmesi yeterlidir (Kalafat, 1995, s. 98).

İnsanoğlunun kahramanlık göstermesinden sonra gerçekleşen ad alma eylemi halk anlatılarında zengin bir biçimde gözlenmektedir. Ayrıca Evliyâ Çelebi Seyahatname'sine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Ertuğrul Gazi'nin babası Süleyman Şah'ın oğullarından birinin adı Boğa Handır (Evliyâ Çelebi, 2013a, VII. Kitap s. 284). Yine Yıldırım Beyazid dönemi Osmanlı hanedanında Boğa Han adlı bir şehzade vardır (Evliyâ Çelebi, 2013, II. Kitap s. 32).

Dede Korkut'ta güçlü olan ne varsa çeşitli niteleme ve benzetmelerle daha belirli ve kuvvetli bir şekilde ortaya konulur. Buna göre Dede Korkut Kitabında boğa güçlü bir canavar olarak sunulmaktadır:

“ Meğer hanum, Bayındır Hanuñ bir buğası var-idi, bir dahı buğrası var-idi. Ol buğa katı taşa buynuz ursa un gibi ügidür-idi. Bir yazın bir Güzin buğa-y-ile buğrayı savaşıdururlar-idi, Bayındır Han kalın Oğuz bigleri-y-ile tamaşaya bakar-idi, teferrüc iderler-idi. Meğer sultanım, gine yazın buğayı saraydan çıkardılar. Üç kişi sağa yanından üç kişi sol yanından demür zencir-ile buğayı tutmuşlar idi. Gelüp meydan ortasında koyu virdüler. Meğer sultanım, Dirse Hanuñ oğlançuğı üç dahı ordu uşağı meydanda aşuk oynarlar-idi. Buğayı koyu virdiler, oğlançuklara kaç didiler. Ol üç oğlan kaçdı. Dirse Hanuñ oğlançuğı kaçmadı, ağ meydanıñ ortasında bakdı turdı. Buğa dahı oğlana sürdi geldi. Diledi ki oğlanı helâk kıla-y-idi. Oğlan yumruğı-y-ile buğanuñ alnına kıya tutup çaldı, buğa götin götin gitdi. Buğa oğlana sürdi girü geldi. Oğlan yine buğanuñ alnına yumruğı-y-ile katı urdı. Oğlan bu katla buğanuñ alnına yumruğını tayıdı, sürdi meydanuñ başına çıkardı. Buğa-y-ile oğlan bir hamle çekişdiler. İki talusunuñ üstine buğanuñ köpük turdı. Ne oğlan yeñer, ne buğa yeñer. Oğlan fikr eyledi, aydur: Bir tama direk ururlar, ol tama tayak olur, ben bunuñ alnına tayak olurın tururın didi. Oğlan buğanuñ alnından yumruğın giderdi, yolundan savruldu. Buğa ayağı üstine turamadı, düşdi tepesinüñ üstine yıkıldı. Oğlan pıçağına el urdı, buğanuñ başını kesdi. Oğuz bigleri gelüp oğlan üstine yığınak oldular, tahsin didiler. Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad koysun, bilesinçe alup babasına varsun, babasından oğlana biglik istesün, taht alı virsün didiler” (Ergin, 2004, s. 82).

Dirse Han'ın oğlancığı bu boğanın alnına sert bir yumruk vurur; boğa düşer ve ardından boğanın başını gövdesinden ayırır. Bu kahramanlıktan sonra bilge

Dede Korkut gelerek oğlana Boğaç Han ismini³⁴ verir (Fotoğraf: 7). Yine Dede Korkut Kitabında Kan Turalı eşi Selcen Hatun'a kavuşmak için zorlu mücadelelere girer. Bu mücadeleler Kan Turalı'nın yiğitliğini ispat etmesini sağlamıştır. Bunlardan birisi de Kan Turalı ile boğa arasında geçen zorlu mücadeledir:

“ Bu mahalda demür zincir-ile buğayı getürdiler. Buğa dizin çökdi, buynuzı-y-ile bir mermer taşı yoğurdi peynir gibi ditdi... Mere buğañuzı koyu virün gelsün didi. Buğañuñ zencirin aldılar, salı virdiler. Buynuzı almas cida kibi. Kan Turalınuñ üzerine sürdi. Kan Turalı adı görklü Muhammede salavat getürdi, buğañuñ alına bir yumruk eyle urdu-kim buğayı göti üzerine çökerdi. Alına yumruğun tayadı, sürdi meydanuñ başına çıkardı. Çok çalışdılar. Ne buğa yeñer ne Kan Turalı yeñer. Küt küt buğa solımağa başladı, ağzı köpüklendi. Kan Turalı aydur: Bu dünyayı erenler 'akıl-ile bulmuşlardır, bunuñ öñinden sıçrayayım, ne hünerüm var-ise ardından göstereyim didi. Adı görklü Muhammede salavat getürdi, buğañuñ öñinden savuldi. Buğa boynuzı üzerine dikildi. Kuyruğından üç kerre götürüp yere saldı. Süñükleri hurd oldı. Basdı boğazladı. Pıçak çıkarup derisini yüzdi. Eñin meydanda koyup derisini tekürüñ öñine getürüp...” (Ergin, 2004, s. 189-190).

Dede Korkut Kitabı'nda boğayla yapılan mücadeleler dışında da çeşitli deyişler mevcuttur. Dede Korkut'ta sığır ve dana mukaddime bölümünde kısaca şu şekilde geçmektedir: Evcimen olmayan, pasaklı bir kadın, kendisi yokken komşularının evine bakmamasından şikâyet yollu, hayvanların evini sığır damına çevirdiğini söylemektedir. (Ergin, 2004, s. 76). Oğuz Alpleri'nin dövüşü için boğa gibi süsüşdükleri (boynuz vurmak) söylenir. Yine bu Alplerin (Kazan Bey'in kardeşi Kara Güne) beşikörtülerinin kara boğa derisinden olduğu söylenir (Ergin, 2004, s. 112).

³⁴ Dede Korkut Kitabında Pay Püre oğlunun adı bir kahramanlık göstermesi sonucu verilmektedir. Pay Püre Bey'in oğlunun tıpkı Dirse Han'ın oğlu gibi on beş yaşına gelmesine rağmen henüz adı yoktur. O zamanda bir oğlana baş kesmeden, kan dökmekten ad konulmazdı. Pay Püre'nin bezirganları oğlana hediye almak için İstanbul'a giderler. Dönüş yolunda kafirler bezirganların yolunu keser ve bütün mallarını yağmalarlar. O esnada avda olan oğlan baskın vererek kafirleri öldürür, bezirganları ve malları kurtarır. Oğlanın bu başarısından babası haberdar olur. Pay Püre bezirganlara bu başarı oğlana ad koyacak kadar önemli midir, diye sorar. Bezirganlar da daha fazlası vardır diye cevap verirler (Ergin, 2004, s.118-120).

Fotoğraf 8: Dede Korkut Kitabı'ndaki Boğaç Han ve boğanın güreşi.

Dede Korkut Kitabı'nda ayrıca Beyrek'in tutsaklıktan evine dönüşü üzerine kurban edilen hayvanlar arasında da sığır vardır. Karacuk Çoban'ın sapanının ayası üç dana derisindendir. Yalancıoğlu Yaltacuk'un, Beyrek'in korkusundan kaçtığı "dana sazi" özel bir ad olmalıdır. Yine bir isteği, arzuyu ve ağız sulanmasını daha güçlü bir şekilde anlatmak için kullanılır. Selcen Hatun, Kan Turalı'yı görünce avsıl olmuş dana gibi ağzının suyu akmaktadır. Ayrıca inek ve buzağı, karşısına çıkan boğa ile dövüşecek olan Kan Turalı'ya dövüşeceği boğayı önemsiz göstermek için söyledikleri buğa buğa dedükleri, kara inek buzağısı degül midir, soylamasında geçmektedir. Dede Korkut'ta geyik/sığır genel olarak av hayvanı manasında kullanılmaktadır. Sığır geyik türünün en büyük türüdür. Sığır geyikten daha küçük ve rengi dolayısıyla alageyik geçmektedir. İki yerde kanlu geyik geçmektedir ki; kanlu Oğuzlarda kan döken savaşçı demek olmalıdır. Geyiğin erkeği için geyik boğası sözcüğü geçmektedir. Bamsı Beyrek hikâyesinde Beyrek karşısına çıkan sürüden bir geyiği kovalarken, beşik kertmesi, nişanlısı Banı Çiçek'in otağına gelir. Begil kement atıp boynuna yay kirişini geçirdiği bir geyikle (geyik boğası) birlikte yardım uçar ve uyluğu kırılır (Gökyay, 2006, s. 1155-1161; Ergin, 2004, s. 73-251).

1.5.3. Manas, Er Töştük ve Maaday Kara Destanı'nda Sığır/Öküz:

Manas Destanı'nda binek veya yük hayvanı ve etinden faydalanılan bir hayvan olan at kadar olmasa da, büyük baş hayvanlar da yer almaktadır. Dana, öküz, inek ve boğa hayvanlarının derilerinden, sütlerinden faydalanılmakta, bu hayvanlar kurban olarak sunulmaktadır. Bu hayvanların renk ve yaşlarına göre sınıflandırılması dört mısra dışında bir yerde geçmemektedir (Yıldız, 1995, s. 215).

Kırgız sahasından derlenmiş Er Töştük Destanı'nda at başta olmak üzere birçok hayvanın adı geçmektedir. Öküz ve inek "Sarban kulu Paman Bey'e sadece bir kır öküz ve az sayıda koyun verir" ve "Ken-Çaka evlenmek için babasından Çal-Kuyruk atını, kara devesini, sarı ineğini, kuytu kölesini ister" derken geçmektedir. Altay Türk Destanı Maaday Kara Destanı'nda tavşan, maral, kuzgun, kurt, köpek, yılan, kurbağa, bildirgin, ayı, kartal, sinek, balina, balık, su samuru gibi hayvanların adı geçmektedir. Ancak boz kısarak yani kahramanın atı en önemli hayvandır. Bu hayvan ve kahraman sık sık şekil değiştirmektedirler. Boz kısarak mavi bir inek olur; bu ineğin böğürmesiyle yaşlı kadın ortaya çıkar; mavi inek buzağılar ve yaşlı kadın ineğin sütünü içer. Yine destanda boz kısarak mavi bir tosun şekline de girer. Erlik Bey'in kızı Kara-Kula kara bir boğaya binmektedir. Destanda iki dağ birbirlerine boynuzla vuran iki boğaya benzetilmektedir (Çobanoğlu, 2003, s. 138-141, 154-158).

1.6. ATASÖZÜ VE DEYİMLERDE SIĞIR/ÖKÜZ

Atasözleri sözlü kültür bağlamında edinilmiş deneyimlerin gelecek kuşaklara aktarılması için yazılı kültürden farklı olarak ezberlemeyi kolaylaştırıcı birtakım şiirsel kalıplarla sağlanan bir sürecin ürünleridir.

Atasözü, nazım nesir ya da ikisi bir arada olan ve eski deneyimleri tam bir fikir kompozisyonu içinde teşbih, mecaz, kinaye gibi söz sanatlarıyla veren süslü kapalı bazen açık kısa kesin anlatımlı ürünlerdir. Atalarsözü için "sav-sab,

emsâl, mesel, durub-ı emsal” gibi terimler de kullanılmıştır (Oğuz, 2007, s. 163).

Atasözleri kendi başlarına bağımsız olarak ortaya çıkmamıştır. Tarihin çok eski devirlerinden beri insanların başlarından geçen olaylar sonucu belirli kalıp davranışlar ve yargılar ortaya çıkmıştır. Bu tekrar etmelere bağlı olarak insanların tecrübeleri içerisinde bir veya iki cümlelik atasözleri olarak adlandırılan özlü sözler ortaya çıkmıştır. Atasözlerinin en eski örneklerini Orhun Abideleri’nde görmek mümkündür. Atasözü için Divan-ı Lügati’t Türk’te sav sözcüğü kullanılmaktadır. Ayrıca Mani ve Burkan çevrelerinde oluşan Uygur dönemi eserlerinde de atasözü karşılığında özdeyişler görülmektedir. Belli bir geleneğe bağlı olarak ortaya çıkan atasözleri tek başlarına tür özelliği taşımazlar. Atasözü sözlü ve yazılı folklor ürünleri içinde yer alabilen yaygın bir kullanıma sahiptir. Bunlar bir masal, hikâye veya fıkranın içerisinde genellikle mesaj verilmek istenen noktada kullanılmaktadır. Nasreddin Hoca’nın parayı veren düdüğü çalar fıkrasında olduğu gibi atasözü ders niteliğinde son cümlede yer almaktadır.

Özkul Çobanoğlu’na göre atasözleri toplumda bireyin uyması gereken kuralları, beklenen kişilik özelliklerini göstermek üzerine kuruludur. Milletlerin hayat tarzının şekillendirmeye yarayan öğütler verir. Atasözleri belli düşüncelerin değerini arttırmak bir fikri tasdik ettirmek için kullanılır. Sürekli tekrarlanan olayların çözümü olarak geçmiş tecrübelerden faydalanır. Eğitici, öğretici, yol gösterici olmakla beraber hitabet gücünü arttırmaya yönelik ürünlerdir. Ayrıca geleneksel sistemin ilerleyişini ve aktarımını sağlar. Atasözlerinin bir bölümü açıktan açığa ahlaki amaçlar gözetir. Bir bölümü ise açıktan açığa böyle söylemez de genel kabul görmüş bir doğruyu yansız olarak bildirir. Bir bölüm atasözü ise gelenek ve görenekleri aktarmak için kullanılır³⁵ (Çobanoğlu, 2004, s.1-29). Deyim ise, asıl anlamından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. Deyimler, her zaman fiil kalıbıyla çekilirler; bazı

³⁵ Atasözlerinin tanım ve teşekkülü, sınıflandırılması, dil ve üslubu gibi konularda ayrıntılı bilgi için bakınız: (Çobanoğlu, 2004).

kelimeler isim ve fiil çekimine girer. Deyimlerin hikâyeleri vardır ve deyimlerdeki hayaller çok defa mantık dışı olup mübalağalıdır (Oğuz, 2007, s. 166).

Atasözlerinin ilk örneklerinin verildiği “Dîvânu Lugâti’t-Türk’ta” geçen bazı savlar: “Evdeki buza.gu ökü.z bolma.s (evdeki buzağı öküz olmaz)”, “karı ökü.z baldu.ka korkma.s (yaşlı öküz baltadan korkmaz)” şeklindedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014, s. 194, 522). “Türkiye Türkçesinde Atasözleri” isimli kitapta “öküz” kelimesi ile ilgili geçen yüz yirmi, “sığır” ile ilgili on dört, “inek” ile ilgili kırk dört, “geyik” ile ilgili altı, “boğa” ile ilgili sekiz adet atasözü bulunmaktadır (Albayrak, 2009). “Hayvan Motifli Atasözleri ve Deyimlerimiz” isimli kitapta “inek-buzağı-öküz-dana-düve-sığır-boğa-” başlıkları altında dört yüz on beş adet atasözü ve deyim bulunmaktadır (Yanar, 1997).

“Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü” isimli kitapta “öküz, inek, boğa, sığır” kelimesi geçen atasözleri şu şekildedir (Çobanoğlu, 2004): “Araba kırılırsa odun, öküz ölürse et (s. 87).” “Evdeki buzağı öküz olmaz (s. 256).” “İnsan sözünden öküz boynuzundan tutulur (s. 304).” “İyiliğe iyilik olsaydı, öküze bıçak olmazdı (s. 315).” “Kork aprılın beşinden öküzü ayırır eşinden (s. 356).” “Ortak öküzden yalnız buzağı yeğdir (s. 396).” “Öküz altında buzağı arar (s. 398).” “Öküze boynuzu yük değil (s. 399).” “Öküz öldü ortaklık ayrıldı (s. 399).” “Ölümlü yerde molla, yoncalı yerde öküz semirir (s. 403).” “Sen ağa ben ağa inekleri kim sağa (s. 419).” “Ölen sığır sütlü olur (s. 401).” “Gizli boğaya gelen aşikâre buzağılar (s. 267).” Bu atasözlerinin Türk dünyasındaki durumları, lehçe ve şivelerdeki kullanımları da verilmektedir.

Türk Dil Kurumu’nun “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde” “öküz” kelimesi ile ilgili geçen yirmi, “inek” ile ilgili yedi, “geyik” ile ilgili iki, “boğa” ile ilgili otuz dokuz adet atasözü ve deyim bulunmaktadır. “Sığır” kelimesi ile ilgili örnek bulunmaktadır

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri).

1.7. BİLMECELERDE SIĞIR/ÖKÜZ

Bilmece her tür nesne, kavram veya konu ile ilgili muhataba sorular (sorulan nesnelerin özellikleri hakkında ipucu verecek şekilde) sorarak, kalıplaşmış veya şiirsel ifadelerle cevapların arandığı bir türdür.³⁶

Şükrü Elçin bilmeceleri, tabiat ile ilgili unsurların bağlı olduğu hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik türünden mücerred kavramlarla dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözler olarak tanımlamaktadır. Türk bilmecelerini ise; anonim bilmeceler (manzum, mensur bilmeceler), ferdi eserler (muamma, lügaz) olmak üzere iki başlık altında toplamaktadır (2004, s. 607).

Bilmeceler eski metinlerde tabuz, tabzug, tabızgı gibi isimlerle anılır ve ilk örnekleri “Codex Cumanicus’ta” yer alır. Codex Cumanicus’ta yer alan bilmecelerde “boğa, geyik, inek, öküz ve siğir” kelimeleriyle ilgili herhangi bir örneğe rastlanamamıştır (Argunşah-Güner, 2015, s. 339-349).

Bilmece türü âşık edebiyatı içinde askı ve muamma, divan edebiyatında ise lügaz türü olarak karşımıza çıkar. Bilmecenin kökeni ise eski insanların korktukları nesnelerin adını direk söylemek yerine onların belli özelliklerini tarif ederek onları anlatması üzerine gelişmiş olduğu düşünülen bir yapıdadır (Oğuz, 2007, s. 199).

“Türk Bilmeceleri” adlı eserde cevabı öküz, inek, geyik olan veya soru içerisinde bu hayvanların bir özellikleri ile bulunduğu bilmeceler mevcuttur (Başgöz, 1993).

Wilhelm Radloff’un “Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler” adlı eserinde de cevabı öküz olan (zelveyi çekersin tüleyi koşersin? –o yöküz) veya soruda bir özelliği ile öküze benzetme yolundan faydalanılan bilmece örnekleri mevcuttur (2015, s. 195).

³⁶ Bilmece konusunda yapılan tanım ve tasnifleri toplu şekilde görmek ve ayrıntılı bilgi için bakınız: (Türkyılmaz, 2007).

“Türklerde Hayvan Kültü ve Bilmecelere Yansıması” adlı yüksek lisans tezinde öküzün bazı meyvelere, ev eşyası ve tarım aletlerine, odun kömür gibi yakacak türlerine, ateşe, giyecek malzemelerine (çarık) benzetildiğinden bir hayvan konumunda olduğundan söz edilmektedir. Renginin çeşitliliği, iriliği, boynuzlu oluşu, insan hayatına yakınlığı sebebiyle benzetmelere konu olduğundan bahsetmektedir. Bu yollarla yapılan yüz yedi bilmece metnini vermektedir ve bu sayı için azımsanmayacak kadar çok ifadesini kullanmaktadır (Ekeneker, 1996).

Dilek Türkyılmaz’ın doktora tezinde de Türk dünyası ölçeğinde derlenen ve cevabı sığır/öküz olan veya soruda bir özelliği ile sığıra/öküze benzetme yolundan faydalanılan birçok bilmece örneği mevcuttur.

“Ne idim ne idim
Dağ başında bey idim
Felek beni şaşırdı
Sığır tersine düşürdü” [Cevap: Tahta Küreği (Türkyılmaz, 2007, s. 624)].

“Kısacaktır soyu
Sığırdandır soyu” [Cevap: Mum (Türkyılmaz, 2007, s. 652)].

“Sarı öküzün yattığı yerde ot bitmez” [Cevap: Ateş (Türkyılmaz, 2007, s. 629)].

“Kara öküz gider gelmez
Sarı öküz yatar kalkmaz” [Cevap: Ateş-Duman (Türkyılmaz, 2007, s. 631)].

“Beşte toklu
Onda kuzu
Yirmide aslan
Otuzda kaplan
Kırkta öküz
Ellide deve
Altmışta inek
Yetmişte eşek
Seksende horoz
Doksanda koy çuvala
As duvara” [(Cevap: İnsan Hayatı (Türkyılmaz, 2007, s. 677)].

“Bir öküzüm var
Boynuzlarını kırmadan dama girmez” [Cevap: Kabak ve Tencere (Türkyılmaz, 2007, s. 720)].

“Üstü tahta altı taş
Sekiz ayak iki baş” [Cevap: Öküz-Düven (Türkyılmaz, 2007, s. 722)].

“İki çekici, bir yırtıcı” [Cevap: Öküz-Saban (Türkyılmaz, 2007, s. 722)].

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere soru veya cevap olarak insan ve sığır/öküz ilişkisi bilmece metinlerinde de öne çıkmaktadır. Bilmece metinlerinde soruyu veya cevabı kolayca bulabilmek için sığır/öküzü anımsatacak belirli özellikler hakkında da bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Yine kolayca akıl yürütmenin yolu yüzyıllar boyu sürelegelen tarım, hayvancılık veya sığır/öküz etrafından şekillenen kültür unsurlarını bilmekten geçmektedir. Türk bilmece metinleri içerisinde sığır/öküzün sıkça yer alması Türk milleti ile sığır/öküzün uzun yıllara dayanan, çok yönlü ilişkisini yansıtmaları bakımından da önemlidir.

1.8. FIKRALARDA SIĞIR/ÖKÜZ

Fıkra bilgeliği, nüktedanlığı, hazır cevaplığı, kıssadan hisse kapma gibi sahip olduğu birçok özellikle Türk sözlü kültür belleğinin entelektüel ürünleri arasında yer almaktadır (Özdemir, 2017, 53).

Fıkra herhangi bir düşüncüyü güçlendirmek, dinleyenleri ikna etmek, bir olay veya durumu anlatmak için; yapısında nükte, mizah, eleştiri ve yergi gibi öğeler bulunan kısa anlatılardır (Oğuz, 2007, s. 158).

Dursun Yıldırım'ın fıkra ile ilgili yaptığı çalışmalarda çeşitli fıkra tanımları mevcuttur. Yıldırım fıkrayı; “gerçek hayat ile bağı olan olayları, tam bir fikri, sosyal ve beşeri kusurları günlük yaşamda karşılaştığımız çarpıklıkları, gülünç durumları, tezatları, eski/yeni ince bir mizah, hikemi bir söyleyiş, keskin bir alay ve güçlü bir tenkit anlayışına sahip bir üslup içinde, dramatik öğeleri ağır basan bir hikâye çatısı etrafında toplayarak, genellikle bir tipe bağlı olarak anlatan, nesir diliyle yaratılmış küçük hacimli sözlü edebiyat kompozisyonlarından her birine verilen ad” olarak tanımlamaktadır. Türk fıkralarının konularının sınıflandırılması hakkında ise; birinci grupta zihniyet, tutum, davranış ve ikinci grupta fıkra tipi göz önünde bulundurularak birinci gruptan inanç ve itikatlar, yöneten ve yönetilen, günlük durumlar olarak bilgi vermektedir (Yıldırım, 1976, s. 4; Yıldırım, 1992, s. 333).

Gülin Ögüt Eker “Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Tarihi” adlı eserin üçüncü cildinde fıkra konusu hakkında geniş bilgiler vermektedir. Fıkralar belli bir kişi etrafında döner ve bu ana tipe fıkra tipi denilir. Türk edebiyatının en bilinen fıkra tipleri Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Bektaşî, Temeldir. Eker, son yapılan çalışmalara göre Türk Edebiyatında yetmiş bir ilde bulunan beş yüz on beş mahalli fıkra tipinden bahsetmektedir (Eker, 2003, s. 84).

Fıkra örneklerinde sığır/öküz gerçek anlamda veya bir özelliğinin benzetilmesi yoluyla karşımıza çıkmaktadır.

“Eski zamanlarda Öküz Memmet Paşa derler³⁷, bir paşa varmış. Öküz Memmet Paşa geldi, Öküz Memmet Paşa gitti denildiğinden, adı Öküz Memmet Paşa kalmış. Bu adam bir gün, memleketin durumunu konuşmak için maiyetindeki adamlarla toplantı yapmış. Büyük paşa çadırında tam toplantı halinde iken çadırın kapısından bir inek başı uzanmış içeriye “mööö” deyip geri çekilmiş. Toplantıdaki herkes paşanın öküzlüğüne ima ederek gülmeye başlamışlar. Memmet Paşa durumu anlamış ve hiç bozuntuya vermeden: “Arkadaşlar! Siz bana güldünüz ama o inek bizdendir, asildir. O, lisanı hal ile dedi ki: ‘Senin bu kadar eşeğin içinde ne işin var, ne geziyorsun sen, dedi’ demiş (Erkoçak, 2015, s. 49)”

“Ülkenin birinde içip kafayı bulan bir sarhoş, sokakta; “öküz başbakan, öküz başbakan” diye sayıklıyormuş. İki polis adamı karakola götürmüşler. Sonra adam mahkemeye çıkmış. İdam cezası almış. İdam edilmeden önce cezasının nedenini sormuş; “Bu ülkede demokrasi vardı hani, herkes istediğini söyler.” “Senin suçun o değil ki. Devlet sırlarını açıklamak.”

“Aslanla öküz bir barda içiyorlarmış, biraz sonra aslan müsaade istemiş: “Geç oldu, ben eve gideyim.” Öküz bırakmamış: “Otur yahu, nereye gidiyorsun, amma korkaksın!” Bir kadeh daha içilmiş, aslan yine izin istemiş: “Hadi bana eyvallah, evde hanım bekler!” Öküz, başını sallamış: “Amma kılıbıksın yahu, otur şuraya bir kadeh daha iç!” Aslan son kadehi içtikten sonra, gitmeye kalkınca, öküz yine lafı çakmış: “Sen de amma korkaksın yahu, kadından bu kadar korkulur mu?” Aslanın tepesi atmış: “Bana bak, öküz efendi, beni, evde, seninki gibi bir inek beklemiyor, aslan bekliyor aslan!”

“Köylü İstanbul’a ilk kez gitmişti. Kendi halinde geziyordu. Yolu Beyoğlu’na düşünce vitrinleri seyretmeye başladı. Bir mağazanın kapısında duran tezgâhtar onunla dalga geçmek istedi: “Hayrola ağa, ne yapıyorsun?” “Hiç, bu dükkânda ne satılır, onu merak ettim de!” Tezgâhtar alayla cevap

³⁷ Rukiye Eser Öztaşcı Gültekin’e ait “Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi” adlı kitaplaşmış bir doktora tezi de bulunmaktadır. Yine Gültekin, 16. yüzyılda yaşamış olan Mehmet Paşa’ya öküz lakabının verilme sebebini babasının öküz nalbantçısı olmasına bağlamaktadır (<http://esergulteakin.blogspot.com>).

verdi:“Burada öküz kafası satılır”. “Maşallah işleriniz yolunda anlaşılan”.
 “Nereden anladın?” “Baksana, sattığınız maldan bir sendeki kalmış!”
 (<https://okuz.wordpress.com/fikralar/>).

Verilen fıkra metinlerinde sığır/öküz gerçek anlamının yanı sıra bir özelliğinin insana benzetilmesi olarak geçmektedir. Türk kültür belleğinde tarım ve hayvancılığa bağlı olarak oluşan bilgiler fıkra metinlerine de yansımaktadır. Güncel fıkra metinlerinde ise sığır/öküz lakap olarak veya anlam kaymasına da uğrayarak hakaret olarak kullanılmaktadır. İçinde sığır/öküz geçen fıkra metinlerini anlamamanın veya ders çıkarmanın yolu ise sığır/öküz etrafında oluşan kültür unsurlarını tanımaktan geçmektedir.

1.9. HALK TİYATROSU ve HALK HİKÂYELERİNDE SIĞIR/ÖKÜZ

Metin And Türk tiyatrosunu, Köylü Tiyatrosu geleneği, Halk Tiyatrosu Geleneği (Karagöz, Ortaoyunu, Kukla, Meddah, Tuluat-halk ve batı tarzı tiyatro geleneklerinin birleşimi olarak), Saray Tiyatrosu Geleneği ve Batı Tiyatro Geleneği (Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Tiyatrosu) olmak üzere dört alt ana dala ayırmıştır (Özdemir, 2001, s. 2). Halk tiyatrosunu ise köylerde görülen daha çok tarih öncesine uzanan bolluk (tarım-çobanlık), erişirme, canlandırıcılık, atalara tapınım gibi işlevsel kut törenlere bağlı bir tiyatro geleneği olarak tanımlamaktadır (Oğuz, 2007, s. 170).

Köy tiyatrosu geleneği adından da anlaşılacağı üzere köylerin dışındaki yerleşim birimlerinde yaratılan ve yaşatılan bir tiyatro geleneğidir.

Şükrü Elçin köy tiyatrosunu kırsal kesimde yaşayan halk tarafından uzun kış aylarında, düğünlerde, bayramlarda eğlenmek ve vakit geçirmek için düzenleyip oynadıkları dram karakterli temsiller olarak tanımlamaktadır (Elçin, 2004, s. 671).

Şükrü Elçin köy seyirlik oyunlarını “orta oyunu” kavramı içine dâhil etmiş ve köy ortaoyunlarını şu şekilde sınıflandırmıştır:

a) Ritüel oyunlar, 1. Yılın değişmesi ile ilgili oyunlar(Köse-gelin oyunu); 2. Mücerred fikirlere bağlı oyunlar(Arap oyunları); 3. Hayvan kültüne bağlı oyunlar (Saya Gezme oyunu); 4. Bitki kültüne bağlı oyunlar (Cemalcık, mahsulün elde edilmesi oyunu); 5.Mezhep merasimleri (Alevi ve Bektaşiler arasında tarikat karakteri taşıyan temsiller); b)Profan mahiyetteki oyunlar: 1.Günlük hayattan alınanlar (Tarla Sınırı, Kalaycı oyunu); 2. Masallara bağlı oyunlar (Keloğlan oyunu); 3. Destanlara ve saz şairlerinin hayatlarına bağlı oyunlar (Göçebe oyunu); 4. Tarihi hadiselerle ilgili oyunlar (İstiklal Savaşı oyunu); 5. Hayvanları taklit edici oyunlar (Kartal ve Tilki oyunu); 6. Samit veya lâl oyunlar (pantomim) (= Yaş, Yılbaşı, Berber, Kovandan Arı Çalma, Ali ile Fatoş oyunları); 7. Bebek (Kukla) oyunları (Karaçör oyunu) (Elçin, 2004, s. 671).

Köy tiyatrosu geleneğinde belirli bir sahne, oyun yeri ve dekor bulunmamaktadır. Sahne giysileri yerel özellik göstermektedir. Oyunları ritüel (dini-büyüsel) nitelik taşıyan, tarımsal hayvansal yaşamda bereketi amaçlayan oyunlar yılın belirli zamanlarında oynanmaktadır. Oyunlar dini-büyüsel veya din dışı özellik gösteren konulardan meydana gelebilmektedir. Eğlenmenin yanı sıra eğitici, öğretici, eleştirel ve ahlaki içerikler söz konusu olabilmektedir. Bu tiyatrodan dans ve müzik önemli bir yere sahiptir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, köyden kente göç gibi sebeplerle meydana gelen kültür değişimleri sebebiyle köy seyirlik oyunları artık kaybolmaya yüz tutmuş, artık icra edilmemektedir (Özdemir, 2001, s. 5-18).

“Dionisos ve Anadolu Köylüsü” ve “Geleneksel Türk Tiyatrosu- Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri” adlı eserlerde çeşitli oyunlar vardır. Ankara’da oynan “sığır gütmeye oyunu” kadınlar arasında oynanan bir oyundur. Keloğlan adlı kişi ise sığır çobanıdır. Kızlar bu oyunda sığır olur, içlerinden birisi kaybolur, Keloğlan bulur ve sevinir, türkü söyler. Oyun bu türlü buluşlarla devam eder. Yine başka bir oyun ise ekin ekmek için öküzün sabana koşulması ile alakalıdır. İçinde geyik bulunan başka bir oyunda ise nazar, ölüp dirilme gibi motiflerle oyun oynanmaktadır. (And, 1962, s. 55; And, 1985, s. 72). Hayvan benzetmeli veya tarımsal oyunlar, çoban oyunları gibi başlıklar altında Niğde/Aksaray gibi illerin köylerinde Ağustos ayında oynanan “Sığır Gütmeye ve Ekin Kurtarma” oyunlarında sığır güden çobanların çobanlıktan ırgatlığa geçişi anlatılmaktadır. Yine bu eserde Trakya’da oynanan bir oyundan alınmış öküz maskesi takmış oyuncuların görseli de bulunmaktadır (And, 1985, s. 148).

Halk hikâyesi, göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup; aşk, kahramanlık vb. gibi konuları işleyen; kaynağı Türk, Arap-İslam ve Hint- İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışık anlatmalardır. Hikâyelerin ana hatlarından sapmamak kaydıyla yapılan ilave hikâyelere karavelli denir. Hikâyenin giriş kısmında, güzel ve çirkinin tasvirinde tıpkı masallardaki gibi kalıplaşmış ifadeler yer alır. Girişte gelişme ve sonuçta zamanın hızlı akmasını sağlayan formeller vardır. Halk hikâyesi metnlerinin içinde masal, efsane, fıkra, atasözü gibi farklı türler de bulunabilir. Konularına göre aşk, kahramanlık ya da ikisi birlikte olan yapı şeklinde ayrılabilir. Genellikle gerçek olaylar ya da tarihi kaynaklardan gelen olaylar konu olarak seçilir. Kahramanın yardımcısı Hızır ve atıdır. Mekân gerçek dünyadır. Halk hikâyelerinin kaynakları ya da ilk ortaya çıkışları ise dört başlık altında toplanabilir. Bunlar: Türk kaynağından gelen, Arap, Fars ve Hint kaynağından gelen, masal-efsane kaynaklı ve âşıkların hayatlarından kaynaklanan halk hikâyeleridir (Alptekin, 2011 s. 15-54).

Halk hikâyeleri konuları itibariyle aşk ve kahramanlık etrafında şekillenir. Bu yüzden halk hikâyelerinde geçen hayvanlar genelde kahramana yardımcı at ve sevdiği ile irtibatını sağlayan kuşlardır. Bu bağlamda sığır veya öküz hayvanları halk hikâyelerinde karşımıza çıkmamaları ve önemli bir hayvan motifi olarak görülmemeleri sonucunu çıkarmak mümkün gözükmemektedir.

1.10 ANONİM TÜRLERDE (TÜRKÜ, ÂŞIK DESTANLARI) SIĞIR/ÖKÜZ

Türküler, Türk kültürünün temel unsurlarından biridir. Türküler, mitolojik dönemden günümüze uzanan uzun ince bir çizgide Türklerin sosyal, siyasal, dini ve kültürel hayatının her safha ve sayfasında yer almış, önemli görevler üstlenmiştir (Yakıcı, 2007, s. 14). “Halk Şiirinde Türkü” adlı eserde birçok türkü tanımını verilmektedir. Bu bağlamda Ali Yakıcı türküyü şöyle tanımlamaktadır: “Duygu, düşünce, hayal, birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecan yansıtan, kaynakları genellikle ozan,

türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen ürünlere türkü denir” (Yakıcı, 2007, s. 44).

Türküler de mertlik, yiğitlik, aşk, sevgi, ölüm, ayrılık, gurbet, kahramanlık, doğa, toprak gibi konularda söylenebilir. Türküler mitolojik unsurları da içinde barındırabilmektedir (Mirzaoğlu, 2015, s. 173).

“Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar” adlı makalede TRT repertuarından seçilen bölge türküleri içinde geçen hayvanlar üzerine incelemeler mevcuttur. Bu inceleme sonucu mandanın (camış) zor şartlara dayanıklılığı ve çilekeşliği ile seven erkeğin sıkıntıları arasında paralellik kurulmuştur. Yine örnek verdiği türkü metnindeki inek bilinen ve günlük yaşamda kullanılan hali ile verilmiş, ineğin yavrusu düve ile ergen sevgili arasında benzetme kurulmuştur (Yılmaz, 2012).

Mudurnu Zeybek Havası adlı türküde öküz ve saban kavramları kullanılmıştır.

Mudurnu Zeybek Havası

“Öküz koştum sabana
Boynuzları yabana.
Varın söylen hanıma
Gelsin akşam yanıma.

Bostanında hıyarım
Ne deseniz duyarım
Geçme kapım önünden
Canınıza kıyarım

Bir ok attım havaya
Düştü dinahanaya
Beni baştan çıkaran
Girsin tımarhanaya” (Boratav, 1982, s. 230).

“Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde Sarı/Kızıl Öküz İnancı” adlı makalede dünyanın öküz boynuzları üzerinde olduğu anlatılmış, konuyla ilgili Pir Sultan Abdal ve Âşık Ruhsatî’den örnekler verilmiştir. Yine Âşık Şenlik ile Bayram ve Sümmani ile Şenlik arasında geçen bir atışmada Lehusa (Leysenem) adlı ve boğalıktan kısırlaştırılarak öküzleşen bir hayvan bulunmaktadır. Bu öküzün kırk bin gözlü olduğu Bakara suresine de atıfta bulunularak söylenmektedir. Kul Himmet, Sefil Kul Himmet, Teslim Abdal, Can Hatayi, Çorumlu Âşık Borani ve Âşık Veysel’in şiirlerinden de sarı/kızıl öküzün geçtiği örnekler vermektedir (Akman, 2012, s.1-16).

Âşık Ruhsatî’nin şiirine göre evren tasarımında dünya öküzün boynuzundadır:

“Yer altında sarı öküz
Yüz on dört bin yaşındadır
Mevla’m anı hoş yaratmış
Bütün dünya başındadır

Kendi sarı alını sakar
Dün ü günü Hakk’a tapar
Silkindikçe âlem yıkar
Bir bügelek peşindedir

Kuyruğunun ucu ağdır
Yelesi Mısır’a çağdır
Seksen bin boynuzu sağdır
Her birisi dışındadır

Âşık Ruhsat söyler bunu
Dağlardan kalındır gönü
Çifte koşa idim onu
Hesap onun işindedir” (Kaya, 2013, s. 411-412).

Âşık destanlarından da sığır ve öküz geçen örnekler mevcuttur. Kağnılarla ilgili bir destanda kağrı çekmeye yarayan bu hayvanın karşımıza çıkması doğaldır.

Boz Öküz Destanı (Âşık Talibi)

“Çepniye gitmeğe niyet eyledik
Dedim arkadaşım kinli boz öküz
Yorulup da bizi yolda komasın
Ömer Çavuş dedi canlı boz öküz

Kinli develere benzer bakışı
Mısır dablağına benzer kakışı
Boş kağınyan çıkamıyor yokuşu
Dermanı kesilmiş canı boz öküz

Yokuşu çıkınca gözler büyüdü
Gayri iyi gider bu bir huyudu
Ömer Çavuş hırsından yattı uyudu
Kanakın düzüne indi boz öküz

Ol gece gitmedik Kanakta kaldık
Çok ikram ettiler rahatta olduk
Sabahınan bir çok arkadaş bulduk
Boş koyversen gider selli boz öküz

Düz yere gelirse gayet tellenir
Yokuşu çıkarken gitmez yellenir
Yavaş gider beşik gibi sallanır
Üğrileyim seni nenni boz öküz

Yine yere yattı başın kaldırır
Beni utandırır eli güldürür
Senin bu işlerin beni öldürür
Adını koyarlar kanlı boz öküz

Akşama kadar vardık Cemele
Üstümüz toz oldu döndük hamala
Gazeteler yazsın Gazi Kemale
Söylesin irfanın ünlü boz öküz

Cemelden gitmedik döndük geriye
Kalın yiğidini yolla buraya
Böylesi mal düşmesin fukaraya
Benim senden bağrım yandı boz öküz

Talibim der ki bu nasıl alamet
Ellerin içinde olduk malamat
Şükür olsun eve geldik selamet
Bize zahmet verdin şanlı boz öküz” (Çobanoğlu, 2000, s. 84).

Pir Sultan'ın aşağıdaki manzumesi köylü için öküzün ne ifade ettiğini anlatan önemli bir eserdir.

“Dağdan kütür kütür hezen indirir,
İndirir de ateşlerde yandırır.
Her evin devleğin öküz döndürür,
İreçberler hoşça tutun öküzü.

Öküzün damını alçacık yapın,
Yaş koman altına, kuruluk serpin.
Koşumdan koşuma gözlerin öpün,
İreçberler hoşça tutun öküzü” (Boratav, 1982, s. 13).

1935 senesi Temmuz ayı içinde, Âşık Mehmet'in hayvanlara ve insanlara zarar veren kömüş (camız, manda) sineğine karşı söylediği destan ise şu şekildedir:

KÖMÜŞ SİNEĞİ:

“Şu devr-i acunun ben de nesiylim
Hiç uyku uyutmaz kömüş sineği
Anamın babamın bir tanesiyim
Öldürecek beni kömüş sineği

Akşam olur ben yatağa yatarım
Hiçbirisi sormaz benim hatırım
Yorganı çeker tâ başıma götürüm
Nerden girer bilmem kömüş sineği

Bekitirim bilmem nerden giriyor
Karanlıkta gözü nasıl görüyor
Uykusuzluk çok eziyet veriyor
Öldürecek beni kömüş sineği

Ben de derim bu sivrinin kardeşi
Ne bıyığı ne sakalı ne kaşısı
Vurduran tokmağı yardıran başı
Nemrut'u öldüren kömüş sineği

Sürü gibi zangırtısı oluyor
İğne vurup hem kanını alıyor
Anlaşılan bu doktorluk biliyor
Belle de gel aman kömüş sineği

Hiç sesi de duyulmuyor yakından
Çare olsa biz geliriz hakından
Alamadık parasızlık bokundan
Gayri buldun bizi kömüş sineği

Kime söylen âşık kime duyurun
Baylar bayanlar da dinlen buyurun
Bu garip âşığı siz de kayırın
Yakamdan asıldı kömüş sineği

Âşık Mehmet hem yakayı vermesin
 Şu acunda hayra şerre varmasın
 Gir kabire de hiç seni görmesin
 Öldürecek beni kömüş sineği” (Yakıcı, 1992, s. 334-335)

“Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi’nin” sekizinci cildinde içinde öküz, camız, inek geçen tekerlemeler bulunmaktadır. Bu tekerlemeler masallarda, halk hikâyelerinde, oyunlarda, dinî-tasavvufî halk şiirinde ve saz şiirinde şu şekildedir:

“Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve dellallık ederken, eşek berberlik ederken, kazmanın başı ile saç tıraş ettiğim zaman, karıncaya vurdum palanı, yedi yerinden çektim kolanı. Deveyi kucağıma aldım, camızı terkime attım, camız terkimden düşmüş görmedin mi?” “Yapağı saçlı, bir kazan başlı, bir kazma dişli, bir inek başlı, bir camuş ayaklı, karnı dalaklı, burnu sümüklü, gözü çapaklı, kalbur kulaklı.” “Mehmedi Metmet, kaytanı kat kat, öküzü benli, devesi çanlı, torbada tuz yok, Mehmet’e kız yok.” “...Bir öküzlü Tatar der: Boğazladın kuzumı...” “Sözin tuttum hele dinledim anı, varup bir köşede ettim mekânı, çiftçi oldum aldım ele sabanı, öküzlerim öldü düğün sürerken.” (Alptekin, 2007, s. 275-295).

Söz konusu antolojide içinde geyik geçen (seğirttim çıktım kayaya, çevrildim baktım ovaya, kuzum gelmemiş yuvaya, der de ağlar geyicek) ve düğün günü kavga eden camızları tarafından öldürülen bir damada yazılan ağıt da bulunmaktadır (Elçin vd., 2007, s. 950).

Yine aynı antolojide “Öküz koştum sabana / Boynuzları yabana / Sevdiğimi vermişler / Kapıdaki çobana” ve “...Bu saya kimden kaldı / Adem-Ata’dan kaldı / Adem-Ata gelende / Kızıl öküz duranda...” şeklinde mâniler de bulunmaktadır (Elçin ve Akalın, 2007, s. 494).

Ünsal Yılmaz Yeşildal ise halk şiirinde ve âşık şiirinde geyiği fonksiyonlarına göre örneklerle “Anadolu Sahası Türk Folklorunda Geyik” adlı kitabında işlemiştir (2015, s. 89-125; 139-172).

Buraya kadar aktarılan veriler ve değerlendirmeler ışığında çeşitli çıkarımlar yapmak mümkündür. Türk milletinin göçrevli veya yerleşik yaşantısında hayatlarını idame ettirmelerinde hayvanlarının önemli bir faktör olduğu açıkça ortaya konulmuştur. Avcı-toplayıcı evreden bugünkü şehir kültürüne insan ve hayvan birlikteliği bir süreklilik arz etmektedir. Avcı-toplayıcı dönemde muhtemelen hayvanlarla ilişki sadece avlanma ile sınırlıdır. Bu dönemde avlanan hayvanlar öncelikle beslenme ihtiyacı için kullanılmış bunun dışında ehilleştirme (evcilleştirme) faaliyetlerinin başladığı söylenebilir. Özellikle avcı-çoban evresinde büyük sürelerin ortaya çıkmaya başladığı gözlemlenmektedir. Avcı-çoban evresinde evcilleştirmeden sonraki ilk sürülerin Tibet öküzü veya yak olarak bilinen cinsler olduğu yönünde kuvvetli deliller mevcuttur. Bundan sonraki süreçte ise daha ziyade yılık olarak da bilinen bozkır atları evcilleştirilmeye başlanmıştır. Türk insanının at ile olan birlikteliğinin bu tezin birinci bölümünde yapılan değerlendirmeler ışığında da bir kardeşliğe döndüğü ortadadır.

İnsanların gerek doğa gerekse de hayvanları ile olan ilişkileri sonucunda ortaya çıkan unsurların tamamına tarım ve hayvancılığa bağlı kültür denir. Bu kültürün inşasında insanlarla birlikte hayvanlar aktif olarak çeşitli roller üstlenirler. Bu hayvanların en önemlileri tezde de incelediğimiz gibi sığır familyasının alt gruplarıdır. Bunlar inek, tosun, boğa, öküz ve geyik şeklinde sıralanmaktadır. Tezde bu türlerin öncelikle anlam ve etimolojileri, avcı-çobandan çoban-tarımcı kültüre geçişte bu hayvanların rolleri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Orhun Abideleri, Divan-ı Lügati't Türk, Codex Cumanicus, Irk Bitig, Kutadgu Bilig vb. Türk kültürünün retorik kaynakları sığır ve türleri açısından etraflıca taranmıştır. Yapılan taramalarda bu kavramlar arasında belli ses denklikleri olduğu gözlemlenmiştir. İlk yazılı eserlerden günümüze kadar hayvancılığın nasıl geldiği ve yaşanan değişimler halk anlatılarından hareketle yorumlanmıştır. Bu durum bozkır kültüründe teşekkül eden hayvancılığın günümüz Anadolu'sunda ortak değerler sisteminin gelişmesinde etkili olduğu göstermektedir. Halk anlatılarında olduğu gibi kutsal metinlerde de hayvanlara yapılan atıflar ve inançlar kendisini mitolojide de göstermektedir.

Toplumsal yapılanışın “Toplayıcı-Avcı, Avcı-Çoban ve Çoban-Tarımcı” dönemlerinden geçtiği gerçeği ile birlikte dünyanın yaratılışı, doğa olayları, nesnelerin yaratılışı vb. gibi olguları mitlerle açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu olgular insanlar ve hayvanlar arasında sıkı bağlar kurulmasında etkili olmuştur. Totem, ongun veya tözlerini evcilleştirdikleri hayvanlar ile simgeye dönüştürmüşlerdir.

Mitoloji ve efsanelerde sığır/öküz göğü ve yeri simgeler; ana ve ata figürünü temsil eder; dünyayı boynuzlarında tutan dolayısıyla hareket ettiğinde depremlere sebep olan bir gücün timsalidir; şamanların binek hayvanıdır; bunlarla birlikte gücü, hızı, şiddeti, bolluk ve bereketi, Tanrılara sunulan kurbanları, hediyeleri temsil eden bir hayvan olarak değerlendirilmektedir.

Destanlarda sığır/öküz gücün, kudretin ve kahramanlara benzetilmenin figürü olarak ortaya konulmaktadır. Bundan dolayı Oğuz Kağan’ın adında geçen Oğuz sözcüğü üzerine araştırmacılar tarafından farklı yorumlar yapılmıştır. Masallarda sığır/öküz önemli tip ve motif olarak görülmektedir. Bunlar mal-mülk şeklinde olabileceği gibi, gerçek durumları ve anlamlarıyla da yer almaktadır; insana ait konuşma veya düşünme gibi özellikler de bu hayvanlara yüklenebilmektedir. Böyle benzetme yolları ile mesajlar verilebilmektedir. Atasözlerinin ilk örneklerinin verildiği Dîvânu Lugâti’t-Türk’ten günümüze kadar ki atasözü ve deyimlerde sığır/öküz sıkça geçmektedir.

Fıkralarda sığır/öküz gerçek anlamda veya bir özelliğinin insana veya nesneye benzetilmesi şeklinde görülmektedir. Bilmecelerde sığır/öküz renginin çeşitliliği, iriliği, boynuzlu oluşu, insan hayatına yakınlığı sebebiyle benzetmelere konu olduğundan gerek cevap olarak gerekse de soru metinlerinde bulunmaktadır. Halk tiyatrosunda ise sığır/öküz hayvan benzetmeli veya tarımsal oyunlarda görülmektedir.

Halk hikâyelerinin genellikle aşk ve kahramanlık konuları etrafında şekillenmesinden dolayı sığır/öküz konusunu doğrudan ilgilendiren bulgular elde edilememiştir. Ancak bazı hikâyelerde beylerin sığır ve öküzlerden oluşan büyük bir mal varlığının olduğu belirtilmektedir. Anonim türlerde (mâni, türkü, ağıt, âşık destanları, tekerlemeler vb.) sığır/öküz benzetme ve diğer türlerle ilişkili olarak sıkça görülmektedir. Burada doğrudan tarım ve hayvancılığa yapılan göndermeler yanında mizahi bir üslupla taşlamalar da yapılabilmektedir. Görüleceği üzere sığır ve türleri mitten destana destandan bilmeceye hemen her türde insanın sosyo-ekonomik hayatında önemli bir yeri olan hayvanlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. SIĞIRIN/ÖKÜZÜN TOPLUMSAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK HAYATTAKİ YERİ VE ÖNEMİ

2.1.1. Sığır Türleri ve Öküzün Bir Yılı

Hayvancılık Türk milletinin geçmişten bugüne en önemli uğraşlarından birisi olmuştur. Bu bağlamda doktora tezinde hayvancılığın toplumsal, kültürel ve ekonomik hayattaki yerine değinilmektedir. İnsanların günlük yaşamlarında kullandıkları hayvanlar, bu hayvanların bakımı, kullanım amaçları, kullanım yerleri ihtiyaca göre şekillenmektedir. Bu kapsamda tezde ilk önce sığır türleri ve öküzün bir yılı çözümlenecektir.

Sığır denilince akla gelen hayvanlar buzağı, dana, düve, inek, tosun, boğa, camız (manda) ve öküzdür. Yeni doğan erkek veya dişi hayvana genel olarak buzağı denilmektedir. Buzağının doğumundan üç veya dört ay sonraki genel adı danadır. İki yaş alan dişi danaya düve, düvelikten sonra doğum yapan ve yaş alan dişi hayvana inek denilmektedir. Yine erkek dana iki yaş alınca tosun, yine tosun yaş alınca boğa, tosun veya boğa kısırlaştırılınca öküz denilmektedir.

Osmaniye yöresinde de ineklerde bazı adlandırmalar mevcuttur. İneğin yavrusuna erkeklik dişilik ayrımı yapmaksızın “buzağı” denilmektedir. Buzağı biraz büyüdüğü zaman, erkeğine “dana” dişisine “düve” denir. Dana yaşını geçince “tosun” olur. Düve doğum yaptığında “inek” olur. Tosun damızlık için besleniyorsa “boğa” olur. İneklerin hamilelik dönemine Osmaniye yöresinde “buzalacı” denir. İneğin doğum yapmış haline ise: “buzağıladı” denilmektedir (Sarpkaya, 2011, s. 106).

Dana, düvenin eti ve derisinden faydalanırken ineğin eti, sütü, derisi ve doğurganlığından faydalanılmaktadır. Düve gelişmesi ve bakımına bağlı olarak iki yaşından itibaren doğurmaya ve doğum yaptıktan sonra da süt vermeye başlamaktadır. Tosun ve boğa damızlıkta yani üreme amacıyla kullanılmalarının yanı sıra, bunların eti ve derisinden de faydalanılmaktadır. Camızın (manda) erkeğine toska, dişisine düve, yavrusuna malak (balak) denilmektedir. Bu

hayvanın da inek gibi dişisinin eti, sütü ve doğurganlığından faydalanılırken erkeğinin damızlık özelliği, etinden ve derisinden faydalanılmaktadır. Doğduğunda buzağı, dana, iki yaşında tosun, iki yaşından sonra boğa ve kısırlaştırılarak öküz olmaktadır. kz diğer hayvanlara nazaran insanın yaşamında daha çok yer teşkil etmiştir (Akkuş 2018).

kz, çiftçinin tarlada yardımcısı, insanoğlunun günlük yaşamının kolaylaştırıcısı, ekonomik destekçisi vb. olmuştur. Dolayısıyla bu hayvanın etrafında önemli bir kültürel birikim meydana gelmiştir. Gerek kz ile birlikte kullanılan aletler bakımından (kara saban, kağnı, dven, eten) gerekse bir yılı kendi içerisinde anlamlandırması bakımından (haziran ayında tarlanın nadasa hazırlanması, ekim ayında tohum ekme, temmuz ayında hasat, ağustos ayında harman yapılması), insanların bu takvime göre sosyal hayatlarını düzenlemesi ve oluşan bu kültürü anlamlandırmak önem arz etmektedir. kz tüm bu faaliyetlerde insanın en büyük yardımcısıdır. O yüzden öküzün bir yılının nasıl geçtiği konusu üzerinde etraflıca durulmalıdır.

kz, kış mevsimini (aralık-ocak-şubat) genellikle ahırda beslenerek geçirmektedir. İlkbaharda (mart-nisan-mayıs) otlakta, dağda veya tarlalarda kendi kendine beslenmesi sağlanmaktadır. Yaz mevsiminde haziran ayında tarla ikilemesi (toprağı sürme) yapılırken öküz kullanıldıktan sonra, temmuz ayında oban nezaretinde bir ay yeniden gece ve gündüz dağlarda, otu bol otlaklarda yayılmaktadır. Bu arada ifti orak veya tırpan ile hasat yapmaya başlamaktadır (Akkuş 2018; akır 2018). Hasatın bitimi yani ağustos ayı başlarında harmanın başlamasıyla öküzün tarla işleri yeniden başlamaktadır. kz kağnı aracılığıyla hasatta sap taşıma görevini üstlenmektedir. Yine bu ayda öküz ile dven (saptan buğdayı ayırmak) yapılmaktadır (Altay 2018). Sonbahar mevsiminde, eylül ayında öküz saman ve eten taşımasında, ekim ayında ise kara saban ile tohum ekiminde kullanılmaktadır. Kasım ayında havalar iyi olduğunda öküz dışarıda otlatılır; havalar kötü ise ahırlarda beslenmeye alınmaktadır (Akkuş 2018; Altay 2018).

kz, hasta insanın, ev malzemelerinin, bağ bozumu işlerinde ot ve mahsulün eve taşınması gibi amaçlarla kullanılmaktadır; ayrıca öküz çiftçilik dışında yılın

her mevsiminde taşıma görevini de bugünün motorlu taşıtları gibi yerine getirmektedir. Bütün bu özellikleri ile öküzü daha ayrıntılı incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda başlıklar halinde öküzün yaz-kış bakımı, beslenmesi, çobanlığı, iğdiş edilmesi, nallanması, kara sabana koşulması, kağniya koşulması ve kağni parçaları incelenecektir. Ayrıca öküzün diğer kullanım amaçları, süslenmesi ve muskalanması gibi çeşitli inanışlar, alınan vergiler vb. açısından daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.1.2. Öküzün Beslenmesi ve Bakımı

Öküz kış mevsiminden ilkbahar mevsimine kadar ahırlarda beslenmektedir. Ahırda kuru saman, küspe, otla, bunların dışında hazır yem (kepek, burçak kırması, zavar, ızgın³⁸) ile günde en az üç kere yemlenmektedir³⁹. Sadece saman veya sadece orakta doğranılmış kuru otlar, ot-saman karışımı verilirken kuru küspe ıslatılarak ve samana karıştırılarak da verilebilmektedir. Böylece öğün zenginliği sağlanmaktadır. Maddi durumu iyi olan çiftçiler ise fabrikalardan hazır yem satın alabilmektedir. Bu hazır yem de samana karıştırılarak verilebilmektedir (Altun 2018; Balcı 2018).

Bir başka unsur ise öküzün sulanmasıdır. Öküzün sulaması öğlen vakitlerinde günde sadece bir sefer yapılmaktadır. Bahar ayına kadar dönüşümlü öğünlerle yapılan besleme kişiye göre sabah, öğlen, akşam ve uzun gecelerde yatsıdan sonra şeklinde günde dört öğüne de çıkabilmektedir. Hazırlanan yemler ahırlarda her hayvanın bağlı bulunduğu yerin önünde bulunan ve musul⁴⁰ olarak adlandırılan bölmeye konulmaktadır. Geçmiş günlerin şartlarında evlerde şebeke hatları ile su bulunmadığı için hayvan kuyulara veya çeşmelere her gün düzenli olarak bir defa götürülmekteydi. Hayvanın beslenmesinde önemli bir yer tutan kaya tuzu ise her zaman musullarda bulundurulmaktadır. Tuz ihtiyacı

³⁸ Kepek tahılın soyulmuş dış kabuğudur. Burçak tarlada yetişen bir bitkidir. Zavar, tahılın değirmende kaba öğütülmüş halidir. Izgın da tarlada yetişen bir tür bitkidir.

³⁹ Kış mevsimi boyunca hayvanlar ahırda beslenmektedir. Burada hayvanlara kuru gıdalar yedirilmektedir. Bu esasında bir dönüşüm sistemine işaret eder. Yaz mevsimi boyunca elde edilen yiyecekler depolanır ve kış mevsiminde hayvanlara yedirilir.

⁴⁰ Ahırlarda bulunan iki taş kemerin arası veya hayvanların yemlerinin konulması için yapılan özel bölme olarak tanımlanabilmektedir.

hisseden hayvan musulda bulunan bu kaya tuzunu yalayarak ihtiyacını gidermektedir (Cıngı 2018; Balcı, 2018).

Baharın gelmesi ve otların yeşermesi ile birlikte öküz dağlarda, otlaklarda ve meralarda beslenmektedir. Bu beslemeyi öküz sahipleri kendi imkânlarına göre yapmaktadır. Öküzün dağlara ve meralara götürülmesi her ne kadar bireyselmış gibi görünse de esasında toplu bir hareket biçimidir. Öküz sahipleri hayvanlarını kendi imkânlarıyla otlaklara götürürler. Yol boyunca farklı öküzçüler birlikte hareket ederler. Dağlarda, meralarda yaz aylarına kadar beraber kalırlar. Dağlara veya meralara çıkan öküzler ot ile beslenirken sahipleri yemek ihtiyaçlarını yanında götürdüğü erzak ve evden ek olarak gönderilen yiyeceklerle karşılamaktadır. Yaz mevsiminde temmuz ayında hasatın başlamasıyla birlikte öküzün bakımı ve beslenmesi görevi özel olarak tutulan öküz çobanlarına teslim edilir. Öküz çoban ile geçirdiği sürede yine dağ ve meralarda ot ile beslenmektedir. Öküz çobanı tarafından otu bol olan yerler başta olmak üzere değişik muhitlerde bir ay boyunca gezdirilerek beslenmesi sağlanmaktadır. Bir ay sonra yani ağustosla birlikte çobandan teslim alınan öküz çalıştırılmaya başlanmaktadır. Çalışırken (düven sürerken) kendi beslenmesini kendisi sağlar. İş bitimiyle havalar kötüleşmeye, soğumaya başlayana kadar yine kendi kendisine beslenmesi söz konusudur (Budak 2018; Çetin 2018).

Bunların dışında öküz, iş bitimiyle (harman bitimiyle) birlikte senede bir defa olmak üzere çeşme veya kuyu sularında yıkanmaktadır. Hayvan kaşağı denilen ve dişleri bulunan demir bir aletle bazen de bedeni baştan aşağı sabunlanarak iyice temizlenmektedir. Kaşağılama yine kış aylarında ahırda da iki günde bir temizlik amaçlı yapılabilmektedir. Yıkama ve kaşağılamada amaç hayvanı rahatlatmak ve temizlemektir. Öküzün yıkanması ve kaşağılanması dışında diğer bir önemli unsurda nallanmasıdır. Nallama işlemi bahar mevsimlerinde yapılmaktadır. Bir öküzün nallaması senede en az üç defa yapılmaktadır. Nallama işlemi işin ustaları yani nalbantçılar tarafından yapılmaktadır. Ayrıca bu işi becerikli hayvan sahipleri de yapabilmektedir (Çetinkaya 2018; Çetinkaya [a] 2018; Çetinkaya [b] 2018).

Nallama işleminde hayvan yatırılır, ayakları bağlanır, dört ayağına yani ve sekiz tırnağına sekiz adet ve üç veya dört delikli nal çivilenir. Nalların çivileri özel boy ve ebattadır. Tırnaklar naldan önce keski aleti ile düzeltilerek, tırnakta et bulunmayan yerlere nallar çivilenir. Nallamadaki amaç hayvanın ayak tırnaklarının taşlardan etkilenmemesidir. Sene içinde düşen nallar tekrar yenilenir. Öküz kış mevsimini nalsız geçirebilmektedir (Kahraman 2018; Karasu 2018; Kocabey 2018).

Kısacası, öküzün beslenmesi kışın evde çeşitli besin malzemelerinin el ile hazırlanması ve verilmesi; yazın ise açık alanlarda sahibi veya çobanı tarafından yapılması söz konusudur. Öküzün bakımı denildiğinde ise kaşağılanması, yıkanması ve nallaması akla gelmektedir. İneğin bakımı da öküz ile kışın benzerlik gösterirken yazın farklı uygulamalar içermektedir. Bahar mevsiminde tutulan çobanlar ile otlaklara ve dağlara götürülen inek sürüleri gece tekrar eve getirilir. Çünkü akşam ve sabah inekten süt sağımı yapılmakta ve ineğin yavruları emzirilmektedir. Bazı durumlarda inekler de isteğe bağlı olarak nallanabilmektedir (Ünal 2018).

2.1.3. Sığirtmaçlık (Öküz Çobanlığı)

Anatoly M. Khazanov, pastoralizmi, sadece hayatı sürdürmenin bir yolu değil, aynı zamanda bir hayat tarzı olarak görmektedir. XV'den XVIII. yüzyıla kadar bütün diğer göçebe kavimlerde olduğu gibi Kırgız/Kazak her göçebe hem çoban, hem asker, hem saz şairi, hem ozan, hem masal anlatıcısı olması sebebiyle halkın sözlü kültür unsurları hafızalarında saklıdır. Pastoralistleri hayvan üreticileri haline dönüştürmek isteyenler üretimin sadece iktisadî değil, sosyal ve kültürel bir faaliyet olduğu anlamamışlardır⁴¹ (Khazanov, 2015, s. 22, 59).

⁴¹ Khazanov, Kalmukya'da bir devlet çiftliği gezerken 800 koyunluk bir sürüyü sekiz çoban ile güdülebildiği böylece yüksek iş gücü verimliliğinden bahseden müdüre bu uygulamalardan önce bir Kalmuk çoban, küçük oğlu ve birkaç köpek yardımıyla aynı sayıda bir sürüyü güttüğünü anlatmaktadır (2015, s. 64).

Hasat mevsimi başlangıcı ile hasat sonuna kadar yani otuz-kırk günlük süre için özel öküz çobanları tutulmaktadır. Bu çobanlık gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çobanlık ücreti öküz başına yani sayısına göre belirlenmektedir. Burada verilen ücretler para olabileceği gibi buğday, arpa, çavdar karşılığında da ödeme yapılmaktadır. Çobanlar bir aylık süreyi dağlarda ve meralarda yatılı olarak geçirmekte; hayvanları her gün otu bol olan yerlere doğru götürmektedir. Hayvanların su ihtiyaçları ise gölet kenarlarına götürülerek karşılanmaktadır. Gölet kenarlarında bir, iki saat dinlendirilen, yatırılan öküzler ikindi serinliği ile tekrar otlaklara götürülür (Balcı 2018; Balcı [a] 2018).

Gece geç vakitlere kadar otlatılan sürünün, daha önceden hayvan sahipleri tarafından taşlarla veya ağaçtan yapılan ağıla getirilerek burada geceyi emniyetli bir şekilde geçirmeleri sağlanır. Hırsızlığa karşı emniyet olarak düşünülen bu bölgelerde öküzün boğazına çan adı verilen ziller takılır. Sürüden ayrılan, kaçan veya çalınmak istenen öküz çan sesi ile çobanın haberdar olmasını sağlar⁴². Öküzler sabahın erken saatlerinde ile otlak yerlerine tekrar götürülür. Harman zamanına kadar her gün bu işlemler devam ettirilir (Altun 2018; Toktaş 2018).

Ahmet Sarpkaya Osmaniye yöresinde ahır ve mera hayvancılığının maddi yönlerinden bahsederek doğadan faydalanılarak yapılan mera hayvancılığın çiftçi açısından daha kârlı olduğunu vurgulamaktadır. Mera hayvancılığında ihtiyaç duyulan çobanın bazen köylü tarafından ortak tutulduğunu bazen ise herkesin kendi hayvanını güttüğünü söylemektedir. Oluşturulan hayvan sürülerine her evin küçük çocuğu veya yaşlı kadınlarının çoban olarak katıldığını aktarmaktadır:

Eskiden köy çocukları inek gütmeye giderlerdi. Her evden en az bir veya iki inek ve o ineği gütmek için bir çocuk gelirdi. Bazı ailelerden ise o evin en

⁴² Çobanlar dağda dokuma, yün çuvalların içinde yalnız başlarına kalırlardı. Gece dağda yalnız yatan bir öküz çobanının gelen hırsızları korkutmak ve yalnız olmadığını ispat etmek amacıyla söylediği bir mâni şu şekildedir:

“Kalkın kalkın kalkalım

Öküzü öküze çatalım

Hırsız sekiz biz dokuz

Vurup vurup yıkalım” (Altun 2018).

yaşlısı inek gütmeye giderdi. Bunlar genel itibariyle yaşlı kadınlardır. Yaşlı kadınlar inekleri gütmekten çok; inek gütmeye esnasında çalı çırpı toplayıp bunları selek yapıp eve getirmekle meşgul olan kişilerdir. Ama bütün bu durumda ineklerini çocuklara bırakmak ve onlara güttürmek zorundalardı. Çocukların gönlünü etmek ise o kadar kolay değildi. Onların gönlünü hoş etmek için eski olaylardan, yaşanmış hikâyelerden ve kendilerine kadar aktarılmış sözlü geleneğin unsurlarını direk aktarırlardı. Ateşe işemen cin çarpar, yere çibikle, değnekle vurman yerin altında kötü ruhlar var başınıza musallat olur gibi. (Sarpkaya, 2011, s. 96-104).

Yine Osmaniye yöresinde hayvancılıkla uğraşan insanlar: “Her ne olursa olsun bu hayvanlar ne ölümü bilir, ne bayramı bilir, ne düğünü bilir, her zaman onlarla ilgilenmenizi gerektirir.” “Merada yayılan (otlayan) hayvanların sütleri, besideki hayvanların sütlerinden lezzetli olur”. “Yatsın etlensin, gezsın sütlensin” derler (Sarpkaya, 2011, s. 96-104).

Çobanlar yemek ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktadır. Yanlarında götürdükleri erzaklar veya evlerinden gönderilen yiyeceklerle beslenme ihtiyaçlarını karşılarlar. Çobanların yanlarında en az bir veya iki yardımcısı bulunmaktadır; yardımcısı genelde akrabaları veya çocuklarından meydana gelmektedir. Her öküz sürüsünde en az yüz hayvan bulunmaktadır. Her köyden en az iki üç sürüye bağlı olarak iki veya üç öküz çobanı bulunmaktadır. Harmanın başlaması ile birlikte çoban öküz sahiplerine öküzlerini teslim ederek görevini tamamlamaktadır. Hayvan sahipleri hayvanlarının durumlarından yani beslenmesinden memnum kalırlarsa seneye aynı çobanı tutarlar, memnun kalmazlarsa çobanlar değiştirilebilir. Öküz çobanlarının ücretleri harman zamanı ödenmektedir (Ünal 2018; Ünal [a] 2018).

2.1.4. Öküzleştirme veya İğdiş Etme (Kısırlaştırma, Burkulma)

Tosun veya boğaların öküz olabilmesi için ehil yani işi bilen kişiler tarafından kısırlaştırılması gerekmektedir. Geçmişte iki veya üç yaşına gelen hayvanın yumurtalıkları iki tahta arasına koyulup çekiç yardımıyla ezilmekteydi. Bu işlem daha sonra belediye veterinerleri tarafından kerpetene benzer bir aletle yapılmaya başlandı. Burkulma işlemi hayvan yatırılıp, ayağı bağlanarak

yapılmaktadır. Amaç yumurtalıklara gelen damarların, sinirlerin öldürülerek yumurtalıkların ve cinsel organın işlevini bitirmektir. Bu işlem sonrasında yumurtalıkları ve sinirleri burulan hayvan öküz adını almaktadır (Altay 2018; Gümüş 2018; Büyükbozkoyun 2018).

Ender olarak boğa ve tosunun doğuştan veya burma işlemi sonrasında tek yumurtalığının canlı kaldığı durumlarda söz konusudur⁴³. Bu hayvan yarı boğa yarı öküz işlevi görmektedir. Bu sebeple de güreş, döğüş veya kakışma yaptığı görülebilmektedir. Hayvan kısırlaştırılarak sakinleşmesi, tüm gücünü taşıma ve ziraat işlerinde kullanması, boyun bölgesinin kalınlaşmasının durdurulması, sahibine itaatinin artması vb. sağlanmaktadır. Kısırlaştırılan hayvan bir iki hafta hasta gibi sersemleşerek, yeme ve içmeden düşmektedir. Bu sersemliği üzerinden atan ve artık öküz olan hayvan işe alıştırılmaya ve kullanılmaya hazır hale gelmektedir (Akkuş 2018; Çetin 2018; Çakır 2018).

2.1.5. Öküzün Süslenmesi ve Muskalanması İle İlgili Çeşitli İnanışlar

Nazar değmesi korkusu hemen hemen bütün İslam ülkelerinde ağızdan ağıza dolaşan ve kuşaktan kuşağa geçerek yerleşen bir inançtır. Aslı Arapça olan ve sözlük anlamı “bakma, bakım, göz atma, düşünce, mülahaza” olan nazar, halk inanışlarımıza göre “göz değme, göze gelme, nazara gelme, nazara uğrama” olarak da tanımlanır. Nazara karşı koruma araçları arasında en yaygını nazar boncuğudur. Bu nesne, çoğu kez sadece bir mavi boncuktur. Halk inancına göre nazarlık, taşıyan kimseyi büyüye, hastalıklara ve diğer kötülüklere karşı korumaktadır. Nazarlıklar kullanıldıkları yerlere göre sınıflandırılabilir. Ayrıca nazarlıkların yapımında kullanılan çeşitli materyaller fetiş (put) malzemeler olarak nitelenmektedir. Bunlar bazı özelliklerinden dolayı nazarlıkta kullanılmaktadır. Örneğin: demirin sağlamlığı, altının sarı oluşu, kullanılan kumaş ve ipliklerin mavi oluşu vb. gibidir. Bu fetiş malzemeleri, ekmek, iğde çekirdeği, sarımsak, çörek otu, çitlembik, karanfil, Kâbe hurması, üzerlik, çakı

⁴³ Doğuştan veya burulmadan tek yumurtalığı sağlam olan ya da burkulma sonucunda sağlam kalan ve Kayseri merkezden alındığı için adı Kayserili olan Şükrü Balcı'ya ait öküz bu özellikleri göstermektedir. Bu yüzden bu öküzün kakışmaları, boyu, iriliği meşhurdur.

parçası, iğde ağacı, çıtlık ağacı, ve ladin ağacı, kurt dişi, kuş tırnağı, kaplumbağa kabuğu, boynuz, balık damağı, fildişi, kuş tüyü, çocuk kakası, kocakarı tükürüğü, mercan, akik taşı, çelik zincir, göz boncuğu, mavi boncuk, tazi boncuğu, şap, tuz, altın, maşallah vb. olarak sıralanmaktadır (Balci, 2013, s. 58).

Bu bağlamda öküzleri hem süsleme hem de nazara karşı koruma amaçlı, öküzlerin iki boynuzu arasına yani alnına gelecek şekilde veya boynuna çan, iğde ağacı parçası, dağdağan ağacı parçası, üzerlik otu tohumu, nazar boncuğu, muska vb. ipe dizilerek takılmaktadır. Gözü değdiği bilinen kişilerin bu hayvanları görmesi mümkün olduğunca kısıtlanır⁴⁴. Yine öküzün kafatasının ahır veya ev girişlerine nazar ve kötü ruhları kovma maksatlı asıldığını da söylemek mümkündür (Cıngı 2018; Gümüş 2018; Morkoyun 2018). Aynı şekilde Osmaniye'nin birçok yerinde de at kafası, öküz kafası ve nadirde olsa it kafası takarak, nazara karşı önlem aldıkları görülür (Sarpkaya, 2011, s. 108).

2.1.6. Genç Öküzün İşe Alistırılması

İki veya üç yaşında kısırlaştırılarak öküz olan hayvan işe kademe kademe alıştırılmaktadır. Genç öküzler Doğu Anadolu'dan (Kars ve Erzurum) celepçiler⁴⁵ tarafından getirilerek harmanda bedeli ödenmek üzere satılmaktadır. Kara saban ile tarla sürme, kağrı ile taşıma, düven ile sap ve buğdayın ayrılması işlerinde çift öküz (iki adet) kullanılır. Bu öküzlerden biri usta, ehil, eke öküz diğeri ise genç, yeni, acemi öküzden meydana gelmektedir. Usta öküz acemi öküzü yönlendirerek işe alıştırır. Örneğin yuvarlak bir ortamda yapılan düven işlemi esnasında usta öküz sağ yani dış tarafa konulur, acemi öküz ise iç tarafa konulur. Bu sayede acemi öküz hem az yorulur, hem dıştan gelen manevralara ayak uydurur ve yuvarlak dışına çıkamaz. Genç öküzün kağrıya alıştırılması ise usta öküz eşliğinde ve boş kağrı ile başlamaktadır. Kağrıya alışan genç öküz

⁴⁴ Saha derlemelerinde köyde ismi verilmeyen bir kişi hakkında, "hangi öküze imrenerek baksa öküzün hasta düştüğünden" bahsedilmektedir.

⁴⁵ Hayvan satıcıları yani celepçilerin köy içersinde evlenme, kız isteme gibi hayırlı işlere de vesile oldukları bilinmektedir (Çakır 2018).

yine usta öküz ile birlikte taşıma işleminde kullanılmaktadır. Nadir de olsa genç öküz kara saban ile tarla sürerken, kağını çekerken ve düven ile çalışırken zelve (öküzün bağlandığı, boyundurukta bulunan parça) adı verilen parçayı kırarak işten kaçmaktadır. Genç öküz işe alıştırılma esnasında tam gün çalıştırılmaz. Genç öküzün yorulmaması ve işten usanmaması için her gün kademe kademe tempo ve saat artışı uygulanmaktadır. Bu işlem genç öküzün hamını almak olarak adlandırılmaktadır ve en az bir hafta devam etmektedir (Ekmen 2018; Erciyes 2018; Güler 2018).

2.1.7. Kara Saban ile Tarla Sürme

Saban, sığırın ve öküzün ehlileştirilmesinden sonra M.Ö. 4000'lerde Aşağı Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır (Bilge, 2017, s. 39). Sabanlamak, tarlayı sürmek, toprağı aktarmak değil sabanı çeken öküzleri sürmektedir. Tarla sürmeye yarayan bu alet yalnız başına kullanıldığında “ziraatçılık” manasına da gelmektedir. Alet olan saban, demir ve ağacı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Ögel, 1978b, s. 11-13).

Tuncer Gülensoy saban kelimesinin “Divanu Lugati't Türk'te” geçtiğini belirterek tarlayı ekilir duruma getirmek için çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı olarak tanımlamaktadır (2007, s. 709). “Divanu Lugati't Türk'te” saban demiri karşılığı olarak kullanılan tış ve bukursı kelimelerinin bulunması, Türklerin Anadolu'ya geldikleriyle demirli sabanı bildiklerini ortaya koymaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde “kılıçlı saban, kulaklı saban, ökçeli saban, pencereli saban, tepeli saban, nadas sabanı, kotan/kutan” gibi isimli değişik türde sabanlar kullanılmaktaydı (Bilge, 2017, s. 40-44).

Kara saban ile tarla sürme işlemine çift sürme de denilmektedir. Nisan ve mayıs aylarında aktarma adı verilen ilk tarla sürümü ve haziran ayındaki ikileme denilen ikinci tarla sürümü, ekim ayında yapılan tohum ekimi esnasında gerçekleşen üçüncü tarla sürme işlemi kara saban denilen ağaçtan bir materyal ve iki adet (bir çift) öküzle yapılmaktadır. Kara saban denilen tarım aleti, sürücünün (çiftçinin) tutacağı sap, uzun bir ok, okun ucuna bağlı boyunduruk,

boyunduruk ile oku birbirine bağlayan deri bir kayış, boyunduruğa bağlı iki adet sağ, iki adet solda zelve ve toprağa girerek tarlayı süren demir parçalarından oluşmaktadır (Karasu 2018; Köse 2018).

Fotoğraf 9: Kağnı üzerinde kara saban (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 10: Kağnı üzerinde kara saban ve sapı (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Öküz ise iki zelvenin arasına boynu geçirilerek ip ile bağlanmaktadır. Bir de çiftçinin elinde meses adı verilen ve öküzü yönlendirmeye yardımcı uzun bir tahta çubuk bulunmaktadır. Nisan veya mayıs ayında yapılan ilk aktarma işleminde boş tarlada toprağın hava alması ve zararlı otların temizlenmesi sağlanır. Haziran ayında yapılan ikinci sürüm yani ikilemede de amaç aynıdır. Ekim ayında yapılan üçüncü sürüm ile aynı zamanda tohum ekimi de gerçekleştirilmektedir (Altay 2018; Budak 2018).

Sürülmüş ve ekilmiş tarla, açıkta kalan tohumun üstünü örtmek, kalıplaşmış toprak parçalarını (kesekleri) ezmek, toprağı düzeltmek için tapanlama yapılmaktadır. Tapan, kare veya yuvarlak bir tahta parçasının iki kenarında bulunan zincirle öküzlerin boyunduruğuna bağlanan bir alettir. Tohumun toprakla birleşmesi için tapanın üzerine ağırlık da konulabilmektedir (Temizsoy 2018; Toktaş, 2018).

Bu işlemler sabah saatlerinden güneş batımına kadar sürmektedir. Sürme işlemi tek kara sabanla yapıldığı gibi, dört veya beş adet öküzü olan kişilerce çift kara saban ile de yapılabilmektedir. Yapılan işlemin bir an önce bitmesi ve zaman kazanılması bakımından kara saban ve öküz sayısı önemlidir.

Bir iş gününde sabanla üç, pulluk yardımı ile on iki dönüm toprak sürülebilmektedir. Üstelik pulluk ile sürülen toprağın kalitesine ulaşabilmek için aynı toprağı sabanla üç veya dört defa sürmek gerekmekteydi (Bilge, 2017, s. 55).

Saban ile kara saban aynı alet olup muhtemelen kara düzen yani basit araçlardan oluşmasından dolayı kara sıfatı eklenmiş olabilir. Bunun dışında sabanın toprak ile ilişkilendirilmesinden dolayı kara saban denilmiş olabilir.

2.1.8. Kağının Parçaları ve Kullanılması

“Tuncer Gülensoy” kağrı kelimesini iki tekerlekli ilkel öküz arabası olarak tanımlamaktadır (2007, s. 451). Eski Türkçede, “Üç İtigsizler” adlı eserde kanglı (Özönder, 1988, 43-44), Orta Türkçede “Divanu Lugati’t Türk’t” de kağrı olarak geçmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, s. 502)⁴⁶.

Kağrı taşımacılıkta kullanılan iki adet öküz veya camız (manda) tarafından çekilen bir araçtır. Camız kağrısının öküz kağrısından farkı ebadının büyük olması ve teker sayısının dört adet olmasıdır. Öküz kağrısı: “iki adet ok, dayak, boyunduruk, boyunduruk ile oku birbirine bağlayan kayış, dört adet zelve, iki

⁴⁶ Bu kavramsal çözümlemeler için birinci bölüm içerisine bakılabilir.

adet zelve bağı, karaçav, iki adet kol ağacı, iki adet dikeç, iki adet köp, mazı, iki adet teker, iki adet buyluk, dört adet diş, iki okun üstünde gövdeyi oluşturan tahtalar, iki adet çağ (bağlantı), yağdanlık ve meses denilen aletlerden oluşmaktadır” (Bakınız: Fotoğraf 11). Genellikle söğüt ağacından yapılmaktadır (Mert 2018; Sandıkçı 2018; Solak 2018).

Fotoğraf 11: Parçaları tam bir öğüz kağırısı (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Ok: Kağırının ana gövdesini oluşturan, altı veya yedi metre uzunluğundaki iki adet yuvarlak ağaçtan oluşmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 12).

Boyunduruk: Dokuzuncu yüzyıl “Uygur metinlerinde” ve “Divanu Lugati’t Türk’t” aynı isimle geçmektedir (Bilge, 2017, s. 63). Boyunduruk, okların birleştiği ön kısımda bulunmaktadır. Üç veya dört metre uzunluğundadır. Boyunduruk oka lastik bir kayışla bağlanmaktadır. Boyunduruk öküzleri yönlendirmeye yaramaktadır. Boyunduruğun iki ucunda da ikişer adet zelve bulunmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 12).

Zelve: Öküzlerin boyunlarının girdiği yani öküzün kağırığa koşulduğu yerdir. Dört adet ince otuz veya kırk santimetrelilik ağaçlardan meydana gelmektedir. Zelvelerde birer adet de zelve bağı bulunmaktadır. İp olan bu bağ öküzün boynunun bağlanmasına yaramaktadır (Bakınız: Fotoğraf 12).

Dayak: Zincirle oka bağılı bulunan bir metre boyunda kalın yuvarlak ağaçtır. Bir zincir ile oka bağılı bulunmaktadır. Ok ile zemin arasına koyularak kağının kendi üzerinde durmasını sağlar. Yükleme esnasında, öküzlerin boyunduruğa koşma (bağlama) esnasında kağın dayak üzerinde durdurulmaktadır. Öküz ve çiftçi dinlenirken de dayak yine kaldırılmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 12).

Fotoğraf 12: Ok, boyunduruk, boyunduruk kayışı, dayak, zelve ve zelve bağından oluşan kağının ön kısmı (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Karaçav: İki okun üzerinde kağının ön bölümünde veya boyunduruğun arkasında bulunan iki adet dik ağaçtır. Yükün devrilmemesini sağlamaktadır. Yükleme işlemi bu bölümden başlayarak arkaya doğru (arka köpe kadar) gelmektedir. Karaçav iki adet kol ağacı ve iki adet dikeçten oluşmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 11).

Köp (Göp): Kağının arkasında ve orta kısmında bulunan iki adet yassı tahtadan oluşmaktadır. Orta köp ile boyunduruk arasında yük ve öküz bulunmaktadır. Arka köp ile orta köp arasında da insanlar oturabilmektedir.

“Öküz olmadan köpe sıçmak” atasözünde de geçen köp; öküzün boyunduruk ile köp arasını doldurması yani çalışmak için boy, güç vb. özelliklere erişmiş olmayı ifade etmektedir (Bakınız: Fotoğraf 14).

Mazi: Sağlam ağaçlardan seçilen iki ucunda tekerin bulunduğu iki veya üç metrelik yuvarlak ağaçtır. Okta bulunan iki diş arasında dönerek tekerlerin dönmesini sağlamaktadır (Bakınız: Fotoğraf 13). Genellikle kiraz ağacından yapılmaktadır. Kiraz ağacı diğer ağaçlara göre daha dayanıklı ve sağlam olduğundan tercih edilmektedir.

Teker: Sağlam ağaçtan yapılmış etrafı demir çember ile çevrilmiş yuvarlak iki adet tahtadır. Ortasında bulunan deliklerle maziya geçirilmiş vaziyette bulunmaktadır. Kağının yürümesini sağlamaktadır. Tekerin mazıdan çıkmamasını sağlayan iki adet “buyluk” denilen sivri tahta bulunmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 15).

Bahaeddin Ögel tekerleğin Türklerin hayatında etkili olduğu görüşündedir. Ancak ilk bulunuşuna yönelik kanıt sunmamıştır. Tekerleğin icadının araba kültürünün başlangıcı ve temelini oluşturduğunu vurgulayarak Türk mitolojisinin, kağının Türkler tarafından bulunduğu dair belgelerle dolu olduğunu söylemektedir⁴⁷ (1978, s. 411-413).

Bu konuda Anatoly M. Khazanov’un görüşleri de oldukça ilgi çekicidir. M.Ö. üç bininci yılda hayvan koşumlu tekerlekli arabaların bozkırlarda görülmesi, yine sığırların çektiği arabaların Batı Asya’dan, Doğu Avrupa’ya gelmesi ve M.Ö. bin yılda İskitler gibi kavimlerde görülebilmesi mümkündür (Khazanov, 2015, s. 136).

Türkler büyük baş hayvancılığı geliştirirken bunu aynı zamanda yetiştirme sanatı olarak da yaptılar. Güney Rusya steplerini de içeren bu durum dört tekerlekli arabaların kalıntılarının çağdaş Okinev kültürü kurganlarındaki uygunluk gösteren gömütlerde dört tekerlekli arabaların kalıntıları birer kanıt içeriyordu. Orta Asya’da Türkler dört tekerlekli sığırların çektiği arabaları kullanıyorlardı (Gryaznov, 1969, s. 62). Yazlık ve kışlık yerleşkeler arasında 500 yıllık göçten sonra geç bronz çağı bozkır insanları tamamen göçmen yaşam biçimini değiştirmeye hazırıldılar. Yetenekli at bakıcıları idiler. Taşımayı öküzler tarafından çekilen dört tekerli araba ile yapmaya başladılar (Gryaznov, 1969, s.

⁴⁷ Konuyla ilgili birinci bölümdeki Türk mitolojisinde sığır başlığına bakılabilir.

131). Kalıntıları M.Ö. 4 ve 5. yüzyıl olarak tarihlendirilen Altay kurganlarında bu koşumları, ilkel boyunduruk kalıntılarını bu mezarlarda görülmektedir. Yani genel anlamda Orta Asya kültüründe sığırın ve dört tekerlekli arabaların delillerini bu kurganlarda görmek mümkündür (Gryaznov, 1969, s. 155).

İki Adet Cağ (Bağlantı): Arka köpten ön köpe kadar uzanan kağınının sağ ve solunda bulunan korkuluk görevi yaparak yükün dökülmemesini sağlayan yuvarlak ağaçtır (Bakınız: Fotoğraf 14).

Fotoğraf 13: Mazı ve diş (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 14: Arka köp ve üzerindeki iki adet cağ (bağlantı) (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 15: Teker ve buyruk (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Bunların dışında maziya ip veya tel ile bağlanmış camız veya öküz boynuzundan yapılmış yağdanlık bulunmaktadır. Bu yağdanlığın içerisinde bezir yağı ve yoğurt karışımı bulunmaktadır. Yağdanlıkta bulunan bezir yağıyla mazi ile dişin arası bir bez veya fırçayla yağlanır. Mazının kolay, dolayısıyla tekerin rahat dönmesi ve öküzlerin yorulmaması için yağlama işlemi son derece önemlidir; ayrıca yağlama işlemi yapılmazsa kağının bu parçaları kısa sürede aşınır (Bakınız: Fotoğraf 16). Bir de öküzleri yönlendirmeye yardımcı uzun sivri meses adı verilen bir değnek bulunmaktadır.

Fotoğraf 16: Yağdanlık veya barutluk görevi yapan öküz, camız boynuzu (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Okların üzerinde bulunan kağnyı oluşturan ve öne doğru eni daralan on, on beş kadar tahta da bulunmaktadır. Her kağnyı da yükü bağlama amaçlı kağnyı ipi olarak adlandırılan urganlar da vardır.

Kağnı ve parçalarının bakımı genellikle harman zamanından önce yapılmaktadır. Bu bakım esnasında kırılan tahtalar değiştirilir; tekerlekler zift ile kaplanır; mazı başları bezir yağı ile yağlanır; eskiyen zelve bağları (ipleri) yenilenir; boyundurukta bulunan eskiyen kayış yenilenir ve böylece kağnı kullanıma hazır hale getirilir. Her kağnı kendine özgü sesler çıkarmaktadır. Bunun sebebi kullanılan ağaç cinsine ve mazının yağlanıp yağlanmamasına bağlanmaktadır. Kağnı yük taşımacılığında kullanılmasının yanı sıra ev eşyası, insan taşınması vb. gibi amaçlarla da kullanılmaktadır. Buradaki değerlendirmelerden hareketle kağnının günümüzdeki otomobilin işlevini gördüğü rahatlıkla söylenebilir. Kağnı parçalarını da otomobilde bulunan parçalar gibi düşünmek mümkündür (Altay 2018; Ataş 2018; Ay 2018; Balcı 2018; Çetin 2018; Çetinkaya 2018; Şahbaz 2018; Yılmaz 2018; Yozkoyun 2018).

Ağustos ayında orak ve tırpan ile biçilerek hasat edilen mahsul, desteler halinde tarla içinde bırakılmaktadır. Tarla tamamen biçildikten sonra desteler yığın haline dönüştürülmektedir. Yapılan bu yığınlar anadut denilen (üç tırnaklı, uzun saplı ağaçtan yapılan) bir aletle kağnılara kayılmaktadır⁴⁸ (yüklenmektedir). Bu işlem en az iki kişiyle yapılmaktadır. Bir kişi aşağıdaki yığından aldığı sapları anadut yardımıyla dayakla sabitlenen kağnı üzerindeki kişiye uzatmaktadır. Kağnı üzerindeki kişi başakları içe gelecek şekilde istif yapmaktadır. İstif işleminden sonra mahsul kaymaması için kağnı urganıyla bağlanmaktadır. Sap kayıldıktan sonra öküz kağnyıya koşularak bir kişi nezaretinde harman yerine getirilir. Nâdiren sap ile yüklü olan kağnı yolun bozuk olması, tekerin taş üzerine çıkması gibi sebeplerle devrilebilmektedir.⁴⁹ Devrilen kağnı düzeltilerek saplar yeniden kayılmaktadır.

Kara saban ile tarla sürme ve kağnı kültürüyle ilgili önemli bir unsur da Kars ilinde “majgal” ve buna bağlı olarak icra olunan “herovel” geleniğidir.

⁴⁸ Kağnyıya kayılmak: Bu destelerin kağnyıya yüklenmesi anlamına gelen bir deyimdir. Tezde özgün haliyle kullanılmıştır.

⁴⁹ Kağnılar genelde yana devrilir. Mazısı kırılmış da olabilir. Bir gün kağnyı tam tersine dönecek şekilde deviren ve imkânsız başarıyan köylü kağnının karşısına geçip: “İşte kağnı böyle devrilir” demiştir.

Ensar Aslan Kars ili tarım ve hayvancılığında kullanılan aletlerin yanı sıra majgal ve herovel söyleme geleneğini şöyle nakletmektedir:

“Pullukta öne koşulan çift öküzü “çoroş” denilmektedir. Okun en arkasında çifti idare eden kişinin tutacağı *mac* denilen ağaç elcek vardır. *Macı* tutarak çifti idare eden kişiye de *macgal/majgal* denir. Ekinde çift ve *pulluğa* bir çift (*bir boyun*) hayvan koşulmaktadır. Çift sürerken *ikihopluya* üç, *üçhopluya* beş çift öküz koşulur. Çünkü *hoplunun* bıçak sayısı arttıkça ağırlığı da artar ve daha fazla güç gerektirir. *Üçhopluya* bağlanan 15 metre kadar kalın zincir, beş boyun öküzün boyunduruğuna teker teker sağlam kayışla bağlanarak bütün öküzlerin koşulup çekmesi sağlanır. *Üçhoplu* ile ekim yaparken *hopluya* yakın olan birinci çift öküzü *harazan* veya *hambol* denir. Bu çiftin boyunduruğuna oturan 14-15 yaşlarındaki *hodak* adı verilen genç sürücü, hem altındakileri, hem de önünde ikinci sıradaki öküzleri sürmekle görevlidir. Bu sürücüye *harazan hodağı* denir. Üçüncü sıradaki öküz çiftine *karakayış* denir. *Karakayış hodağı* da hem boyunduruğuna oturduğu öküzleri hem de önünde, dördüncü sıradaki öküzleri sürer. *Karakayış hodağı* nın en önemli görevi, tarlanın başlarında hayvanların ve dolayısıyla pulluğun *hagos*’tan çıkmamasını ve sürülmemiş kısım bırakmamasını sağlamaktır. Bu nedenle tarlanın başlarında boyunduruktan iç tarafa inerek, elindeki çubukla, özellikle orta sıralardaki öküzleri düz bir sırada sürerek tarlanın başına çıkarır. En öndeki beşinci sıra *horiktir*. *Horik hodağı*, beş boyun öküzün yani bütün çift ekibinin lideri, yönlendiricisi durumundadır. *Üçhoplunun* ve bütün ekimin sorumlusu ve yöneticisi *majgal*’dır. *Hodaklar*, *majgal*’ın talimatı ile öküzleri idare ederler (Aslan, 2012, s. 255).

Majgal, *Hodaklar*, iki gece ve bir öğle öküzçüsünden oluşan kotan ekibi⁵⁰, belli usul ve geleneğe dayanan görevlerini hiçbir koşulda aksatamaz, savsaklayamaz. Gece boyunca boyundurukta oturarak öküz süren genç *hodakların* uyumamaları, uyanık kalıp iyi sürmeleri için *majgal* tarafından sık sık uyarılır, Kimi zaman uykuya dalan *hodakların* boyunduruktan düştüğü olur. Bu gibi durumlarda, *hodakların* *majgal* tarafından tokatlandığı veya çubukla dövüldüğü olur. Onlar da uyanık kalabilmek için; *kotan*, tarla, rençperlik ve köy yaşamı ile ilgili, yüksek sesle ve belirli bir ezgiyle *horavel* denilen uyaklı dörtlükler, maniler, bayatılar söylerler. *Hodaklar*, sırayla söyledikleri bu ezgilerle birbirini taşlar, takılır, güldürürler. Bu sesler, kotan ekibine ve öküzlere de canlılık getirir ve iş verimini artırır (Aslan, 2012, s. 256).

⁵⁰ Toprağın derinliğine işlenmesi ve o döneme göre toprak sürmede kolaylık sağlayışı ile kısa zamanda benimsenip, yaygınlaşmıştır. Bir kotan koşumu 8-10 çift öküz, ve bir o kadar insan gerektirir. Herkes "ağır reçber" (zengin) değil ki ha deyince kotan koşsun. Bu durumda birkaç kişi bir araya gelir, öküzüyle, adamıyla modgam olur (<http://www.kuzeyanadolugazetesi>). Yine Kars Eli dergisinde bulunan ve Kars yöresi halkbilimi ile alakalı yazıların detaylı künyesi için bakınız: Turan, M. (1996). "Kars Halkevi Dergilerinden Kars Eli'nde Halkbilimle İlgili Yazılar." *Kebikeç*. 3, s. 199-208.

Bu bağlamda icra olunan herovel örneği şu şekildedir:

Seviç keser *hop* dönderir
Hodak hoo hoo!
 Ağam bize *haşıl* gönderir
 Sürün hoo hoo!

Sarı öküz *hagosta*
Hodak hoo hoo!
 Helva gelir çinko tasta
 Sürün hoo hoo!

Gençler kotana gitmiş
Hodak hoo hoo
 Köy kızları kalmış yasta
Hodak hoo hoo!

Kotan gider iz gider
Hodak hoo hoo!
 Gelin gider kız gider
 Sürün *hodak* hoo hoo!

Bu kız yolu şaşırmış
Hodak hoo hoo!
 İnşallah bize gider
 Sürün *hodak* hoo hoo!

Bugün ayın onudur
Hodak hoo hoo!
 Günlüklerin sonudur
 Sürün *hodak* hoo hoo! (Aslan, 2012, s. 262-263).

Yukarıdaki herovel örneğinde tarla sürme, kağrı vb. işlerde imece kültürünün ön planda olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tarla süren kişilerin uyumlu ve ahenkli çalışmasını sağlamak maksadıyla çeşitli mâniler söylenmektedir. Bu mânide ikinci ve dördüncü dizelerin ses ve kelime tekrarlarıyla söyleyişe akıcılık kazandırmak maksadıyla kullanıldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca diğer pek çok türde olduğu gibi bu mânide de kadın erkek ilişkilerine dair önemli bilgiler verilmektedir.

2.1.9. Camız (Manda) ve Camız Kağrısı

Ağızlarda camız, camuz, camış, manda, kömüş gibi farklı isimlerle adlandırılan bu hayvanın erkeğine toska, dişisine düve, yavrusuna balak veya malak denilmektedir. Camız, kepek, saman, küsme, palet gibi yemlerin yanı sıra otlaklarda yayılarak da beslenmektedir. Camızlar aynı zamanda su ve çamur

içerisinde vakit geçirmektedirler. Bu yüzden bu hayvanlar sulak arazilerde daha çok beslenmektedir. Bir camız ortalama yirmi-otuz seneye yakın yaşamaktadır. Dişi camızdan süt, kaymak, peynir, yağ ve yoğurt üretiminde faydalanılmaktadır. Doğum yapmış hayvanın sütü doğum yapmamışa oranla daha fazla ve güzel olmaktadır. Bir dişi camız günde dört kiloya yakın süt verebilmektedir. Beş kilo sütten ise yaklaşık iki kilo kaymak yapılmaktadır. Camız yoğurdunun sarılık ve verem hastalığına iyi geldiği de bilinmektedir (Balcı 2018; Çetinkaya 2018; Demir 2018).

Erkek camızdan ise damızlık (üreme) olmasının yanı sıra aynı zamanda eti ve gücünden de faydalanılmaktadır. Camız etinin deve eti gibi ekşi bir tada sahip olduğu bilinmektedir. Boynuzları ise yağdanlık ve tarak yapımında kullanılmaktadır. Yazın kendi kendine otlaklarda yayılan ve sulu bölgelerde suya giren bu hayvan kışın ahırlarda beslenmektedir. Çok kalın olan derilerinin kışın çatlamaması için sarımsak ve bezir yağı ile karnının altı dışında her yeri yağlanmaktadır. En erken üç yaşında doğum yapabilen⁵¹ camız, kolay kolay hastalığa yakalanmayan bir hayvandır. Ancak camızın burnunun üstü kurur, hastalanırsa bu hastalıktan da kurtulamamakta ve ölmektedir. Camızın içgüdüsel olarak kırmızı renge karşı saldırgan olduğu da bilinmektedir. Camız, İç Anadolu Bölgesinde çok fazla kağnıya koşulmamıştır (Ekmen 2018; Demirci 2018; Erciyes 2018).

Öküzlere göre daha kalıplı olan camızların kağnıları da öküz kağnisından farklıdır. Camız kağnısı genelde dört tekerlekli ve biraz daha büyük olmaktadır. Bu sebeple camız kağnısı genellikle büyük göç veya taşıma faaliyetlerinde kullanılmıştır. Yaygın olarak göçebe yaşayan boylar çadır ve evlerini taşıırken camız kağnisını tercih etmişlerdir. Yani camız kağnısı çiftçilik faaliyetlerinin dışında daha çok kullanılmıştır. Öküzden bir diğer farkı ise camızın bakımı, üretimi ve kullanımı hâlâ devam etmektedir. Dişi camız sahiplerine hayvan başına devlet yıllık bin liraya yakın destek sağlamaktadır. Kurban bayramlarında dişi camızın satımı ve kesimi üretimin yani doğurganlığın devam etmesi için

---

⁵¹ Camızın en erken üç yaşında doğurması bağlamında doğumu geciken bayanlara halk arasında: "Camız yoğurdu mu yedin, sütü mü içtin?" denilmektedir.

yasaklanmıştır. Yoğurt, süt, kaymak, yağ, peynir ve et üretiminde hâlâ bu hayvanlar kullanılmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 17-18, 09.10.2017- Kayseri, Hürmetçi Çiftliği).

Osmaniye’de büyükbaş hayvancılığın etrafında oluşan kültürü Ahmet Sarpkaya “Tarım ve Hayvancılık Etrafında Gelişen Folklor Pratikleri Osmaniye Örneği” adlı yüksek lisans tezinde işlemiştir. Camızın işlevleri ve yoğurdu gibi özelliklerinden de bahseden Sarpkaya camız ile ilgili Osmaniye yöresine ait bir türküyü hikâyesi ile birlikte şöyle aktarmaktadır:

“Sarpınağzı köyünde Ahmetçi oğlu adında bir adam varıdı. Bu adamın camızı sığırı varıdı. Bu adamın bir camızı yıkılmış ölmüş. Öldüğünü bilen yok, sahibi adam toplamış arayak deyin varmışlar ki camız ölmüş. Bana da gedek dediler, bende getdim. Vardım ki camız ölmüş, bana türkü söyle dediler. Ben olmaz dayım kızar filan dediysem dinletemedim ve bende soyledim:

Boyacı Daşında vukuat oldu
Komşu ahalisi sayene(hayena) vardı
Kırk yılda bir topal camızın öldü
Sağ malıyın hak zekâtın alıyo

Başı aşağı düşmüş de götü yokarı
Bu camıza çok eylemen fikiri
Dayım bir Allaha eyle şükürü
Zarar değil bu gadanı savuyo

Evden yana dönmüş camız yönünü
Azrail de zorca almış canını
İki gişi zor sürüyo gönünü
Aha gönü de evinize varıyo.

Hüseyinim sana öğüt veriyo
Tuttuğun işlerde neye varıyo
Söyletmen dayım hatır kırıyo
Suçsuz adamlarda buna yanıyo” (Sarpkaya, 2011, s. 95-96).

Sarpkaya, Osmaniye bölgesinin önceden sazlık ve her zaman da sulak bir arazi olduğunu ancak sazlık ve bataklık arazilerin kurutulup tarıma açılması sonucunda camız yetiştiriciliğinde düşüş olduğunu vurgulamaktadır (Sarpkaya, 2011, s. 94).

Fotoğraf 17: Camız (manda) ürünleri satan bir market (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 18: Su içerisindeki camızlar (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

2.1.10. Harman, Düven ve Parçaları

Her tür hububat (buğday, arpa, çavdar, yulaf) ayrı ayrı harman yerine konulmaktadır. Harman yerine konulan biçilmiş mahsul dirgen (üç tırnaklı demirden yapılmış sapı ağaçtan olan alet) ile dağıtma işlemine tabii tutulmaktadır.

Düven, “Divanu Lugati’t Türk’te kundugı” olarak geçmektedir (Bilge, 2017, s. 91). Düven, düğen harmanda ekinlerin sap ve tanelerini ayırmak için kullanılan özel kızak olarak tanımlanmaktadır (Eren, 1999, s. 127).

“Büyük Türkçe Sözlük’te” ise düven: Harmanda ekinlerin sapı ve tanelerini ayırmak için kullanılan, önüne koşulan hayvanlarla çekilen, alt yüzünde keskin çakmak taşları dikine çakılı bulunan, kızak biçiminde araç olarak tanımlanmaktadır⁵². Düven iki parça tahtadan oluşan ana gövde, ana gövdenin altında keskin taşlar (yaklaşık 300-400 adet), oku ana gövdeye bağlayan demir bir halka ve kancası, bir ok, öküzün bağlandığı bir boyunduruk, dört adet zelve, iki adet zelve bağı parçalarından oluşmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 19).

Fotoğraf 19: Düvenin alttan görünümü (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Döğen, döven, düven bunlara benzer şekilde söylenen sözler Türkçe döğmek kökünden gelmektedir. İlk olarak Kaşgarlı Madmud’da “ örkütün tepmek”, “harman tepmek” olarak geçmektedir (Ögel, 1978b, s. 39). Kaşgarlı Mahmud’da geçen “Sundulaç ışı ermes, örkütün tepmek” ,“harman döğmek çayır kuşunun işi değildir” atasözü Türk ziraat geleneğinin eskiliği ve tesiri açısından aynı zamanda harman ve ziraatçılığı anlamak açısından da önemli gözükmetedir (Ögel, 1978b, s. 35).

Harman yerine getirilen taneli saplar dirgen ile daire şeklinde dağıtılmaktadır. Düven dağıtılan sapın üzerine konularak iki adet öküz koşulmaktadır. Böylece sapın üzerinde düven devamlı döndürülmektedir. Elinde meses olan bir kişi düvenin üzerinde bir tabure veya sandalyeye oturarak dönme işlemine devam etmektedir. Küçük çocuk veya zayıf kişiler düvenin üzerindeyken sapla samanın

⁵²http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a2042f29cc eb9.86663861

ayrılması, düven dişinin iyi kesmesi için düvenin üzerine ağırlık ilavesi de (taş, kütük vb.) yapılmaktadır.

Sap saman haline gelinceye kadar dönme işlemi devam etmektedir. Daha öncede bahsedildiği gibi acemi öküz iç tarafa usta, eke öküz dış tarafa koşulmaktadır. Düven işlemi esnasında bir taraftan da öküz saman ve mahsulü yiyerek beslenmektedir. Bu yüzden “Düven öküzünün ağzı bağlanmaz” da denilmektedir. Yine düven işlemi sırasında kullanıcı uzun saplı özel bir kürekle hayvanların dışkısını almaktadır. Bu işlem esnasında yorulan öküzler yedek öküzlerle değişirken düven süren kişiler de değişebilmektedir (Koz 2018; Polat 2018; Saar 2018).

Sürme işlemi esnasında altta kalan saplar dirgen ile karıştırılarak üst tarafa getirilmektedir. Buna harman karıştırma da denilmektedir. İki üç gün arayla düven ters çevrilerek dökülen veya gevşeyen taşlar yenisi ile değiştirilmektedir. Tamamen saman haline gelen saplar yaba ile öbek haline getirilerek tınaz şeklini almaktadır. Rüzgârlı bir havada yaba (dört veya beş tırnaklı tamamen ağaçtan yapılan bir alet) yardımıyla savrulmaktadır. Savurma işlemi sonrası tane ile saman birbirinden ayrılmaktadır. Ayrılan tahıllar (buğday, arpa, çavdar, yulaf) çaplarına göre kalbur aleti ile elenmektedir. Elendikten sonra temizlenen tahıllar yün veya kıldan dokunan çuvalara doldurulmaktadır. Öküz koşulmuş kağnı ile ambarlara taşınmaktadır. Bir kısmı da yine kağnılarla değirmene taşınarak un haline getirilmektedir. Un haline gelen ürün kağnılarla yeniden eve getirilmektedir (Bakınız: Fotoğraf 20).

Samanlar çetene (saman taşımak için kağnılara konulan, kağnının etrafını kuşatan iki adet hasır veya kilim parçası) dönüştürülen kağnılar ile samanlığa taşınmaktadır. Saman çetenin yarısına kadar yüklenildikten sonra samanın dolduğu arka taraf kapatılır. Daha sonra bir kişi çetenin içine çıkarak doldurulan samanı çiğnemektedir. Amaç çetenin daha fazla saman almasını sağlamaktır. Taşınan bu samanlar kışın öküzün yemi olarak kullanılmaktadır. Ağustos başlarında başlayan harman işlemi otuz-otuz beş gün sonra bitmektedir. Ekim ayında tekrar kara sabana bağlı öküzler ile tohum ekimi yapılmaktadır.

Çiftçinin bütün borçları harman sonrası ödenmektedir. Yine düğünler, nişanlar harman sonrası veya tohum ekimi sonrası başlamaktadır. Sene içerisindeki her harcama, plan harmanın durumuna göre yapılmaktadır. Bu durumda kendi bağlamsal çerçevesinde yorumlandığında bir çeşit halk takvimi unsuru olarak değerlendirilir.

Fotoğraf 20: Kayseri ili Pınarbaşı ilçesi Gebelek köyünden 1960'lı yılların sonlarına ait bir fotoğraf. Bu fotoğrafta harman yerinde bir çift öküz ile düven süren İhsan Toplak (düvenin üstündeki kişi) ve Muhiddin Toplak (ayakta olan kişi) kardeşler görülmektedir (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Düven, Türk halkının türkü ve mânilerinde de sıkça kullanılmaktadır. 17. yüzyılda Karacaoğlan bir deyişinde düveni şöyle dile getirir:

“Güzel gerek övülmeye
Düven gerek dövülmeye
Yiğit gerek sevilmeğe
Şu dağları düz ederler.”

Orta Anadolu’da söylenen bir mâninin sözleri ise şöyledir:

“Kız sen düven sürdün mü?
Oğlanlara güldün mü?
Ali ağa geçiyor
Geçerken sen gördün mü?” (Bilge, 2017, s. 96).

2.1.11. Vergiler

Vergiler toplumsal yaşamın ve ekonominin vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Halil İnalcık, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının Osmanlı döneminden miras kaldığını ve geleneksel tarım ekonomisinin esas üretim aracının bir çift öküz ile çekilen saban olduğunu söylemektedir. Bu noktada “çift-hane sistemi” adlı bir vergi sisteminden bahsetmektedir.

Çift-hane sistemi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans ve Selçuklu dönemlerinden devraldığı ve esas olarak Eski İran ve Geç-Roma İmparatorluğu dönemine giden sosyal bir düzendir. Aile emeği, bir çift öküz ve ikisinin birlikte işlediği arazi, tümü, bir üretim ünitesi ve dolayısıyla mali ünite sayılır. Alınan çift resmi, sadece şahsi değil bu birleşimin (kombinenin) vergilendirilmesidir. Çift-hane vergisi, işte bu kombine verginin bir karşılığıdır. Çift öküze sahip köylü ailesi devlete bir altın ya da karşılığı olan yirmi iki veya yirmi beş akça öder. Salgın sonucu öküzü ölen köylü çaresiz kalır, fakirliğe düşer ve hükümet anlayış göstererek vergi affına da gidebilirdi (İnalcık, 2009, s. 245-250).

1955'li yıllara kadar çiftçilerden alınan çeşitli vergiler mevcut bulunmaktaydı. Kaynak kişiler bu vergilerin İsmet İnönü zamanında olduğunu ve Adnan Menderes dönemi ile vergilerin son bulduğunu aktarmışlardır⁵³. Bu vergiler, yol vergisi, öşür vergisi, anem vergisi olarak adlandırılmaktadır. Yol vergisi on iki lira olup devletin imkânlarından (yol vb.) faydalanıldığı için alınmaktadır. Yılda iki sefer altı kuruş altı kuruş olarak alınmaktadır (Morkoyun 2018; Temizsoy 2018; Yılmaz 2018).

Vergiyi ödeyemeyenlerin evlerindeki bakır, gümüş kap-kacak toplanarak muhtarlığa kilitlenip borcu ödendikten sonra malları iade edilmektedir. Beş ve fazla sayıda çocuğu olan kişiler bu vergiden muaf tutulmaktadır. Böylece devlet çocuk yapmaya teşvik etmektedir. Öşür vergisi hasattan kalkan mahsulden

⁵³ İsmail Cem Türkiye'nin Geri Kalmışlığın Tarihi adlı kitabında konuya şöyle değinmektedir: “ Millî Korunma Kanunun verdiği yetkilere dayanan devlet tarım ürünlerinin fiyatını düşük tutmakta, köylü yığınlarında ve eşrafta geniş hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Bu tedbirlerin yanı sıra köylüden alınan yol vergisi, hele 1943'te çıkarılan Toprak Vergisi savaş bunalımını köylünün üstüne yüklemiştir. Toprak vergisi olarak ürününün %10-12'sini devlete vermek zorunda olan köylü, tahsildar baskısıyla jandarma dayağını bugün bile hatırlamaktadır (Cem, 1989, s. 311).”

alınmaktadır⁵⁴. Devlet memurları gelerek mahsulü mühürler ve yüzde seksenine yakını aldıkdan sonra çiftçi kalanını evine götürebilmektedir. Mahsulün mühürü memur tarafından devletin hakkı alınmadan bozulursa çiftçi cezalandırılmaktadır (Polat 2018; Yılmaz 2018).

Anem vergisi hayvan başına alınan bir vergi türüdür. Sene de iki defa memurlar tarafından bireylere ait hayvan sayısı denetlenmektedir. Kaçak veya yazılmayan her hayvan cezaya tabi tutulmaktadır⁵⁵ (Solak 2018).

2.1.12. İmece Kültüründe Öküz

İmece “*Türkçe Sözlükte*” şu şekilde tanımlanmaktadır: “1. Kırsal topluluklarda köyün zorunlu ve isteğe bağlı işlerinin köylülerce eşit şartlarda emek birliğiyle gerçekleştirilmesi. 2. Birçok kimsenin toplanıp el birliğiyle bir kişinin veya bir topluluğun işini görmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesi” (2011, s. 2146). “Divan-ı Lügat-i Türk’te” imece ile ilgili biröok kavram ve deyiş bulunmaktadır. “Yalñus (Yalngus) kaz ötmes [Bir tek kaz ötmez]”. Bu savda işlerin başkalarıyla yardımlaşma sonucu yapıldığı vurgulanır (Kâşgarlı Mahmud, 2006a, s. 384). Ayrıca günümüzde yardımlaşmayı anlatmak için “Bir elin nesi var, iki elin sesi var, yalnız taştan duvar olmaz, birlikten kuvvet doğar, komşu komşunun külüne muhtaçtır, baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz” şeklinde çeşitli atasözleri bulunmaktadır.

İmece toplumsal sınıfın en önemli geleneksel yardımlaşma sistemidir. İnsanlar doğumdan ölüme geçiş dönemlerinde başta olmak üzere hayatın çeşitli

---

⁵⁴ Kaynak kişiler, İkinci Dünya Savaşı yıllarında tedbir amaçlı çiftçilerden fazla miktarda toplanan öşür vergilerinin İzmir’de stoklandığını ve çokça stoklanan buğdayların küflenerek denize döküldüğünü ifade etmektedirler (Gümüş 2018; Morkoyun 2018).

⁵⁵ Bu konuyla ilgili yaşanmış bir olay derlenmiştir. Bir çiftçinin iki eşiği vardır. Birisi kayıtlı birisi kayıt dışıdır. Birinin adı büyük diğerininki küçük eşektir. Bir gün köyde memur hayvan sayılarını kontrol etmeye geldiğinde mal sahibi kayıtsız eşiğini saklamıştır. Küçük oğlu memurun yanındaki babasına gelip: “Baba küçük eşiği mi sakladık, büyük eşiği mi?” diye sormuştur (Solak 2018).

evrelerinde imece kültürünü işlevsel kılmışlardır. İmece gerek bedenen gerek duyuşsal olarak sürdürülen bir sistemdir. Herhangi bir bağ, bahçe veya tarla işinin gerek alet kullanılarak gerekse insan gücüyle yapılması temelinde gelişme göstermiştir. İmece herhangi bir sözleşmeye dayanmayan topluluğun günlük işlerini halledebilmesi amacıyla sınırlarını önceden belirlediği bir olgudur. Daha çok kırsal yerleşim birimlerinde tarlanın ekilmesi ve hasat edilmesi, kışlık yakacakların sağlanması vb. birçok iş kolunda birlikteliğin ve dayanışmanın simgesidir. Bu bağlamda imece kültürünün yaşatıldığı en önemli alanlardan biri de tarımsal faaliyetlerdir. Kara sabanla tarla sürmede gerek öküz sayısı gerekse iş gücü bakımından geride kalan köylüye komşular tarafından öküz temini veya işte yardımcı olunarak yardım edilmektedir. Bu işe ödünleşme de denilmektedir.

Kağnı ile harmana sap getirilirken iki kişiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden sapları harmana taşımak için hem kağnı hem de bedensel güç yardımı gerekmektedir. Kağnısı veya öküzü olmayan kişilerin taşıma işlerine de yardım edilmektedir. Bu vesileyle kimsenin harmanı, mahsulü veya bir malı geride kalmamaktadır. Yine öküz çobanlarının hayvanların dışkılarını o sene en çok yakacak ihtiyacı olan kişilere verdikleri bilinmektedir (Altun 2018; Patır 2018; Şamlı 2018).

2.1.13. Öküzün Diğer Kullanım Yerleri ve Amaçları

Öküz kara saban, kağnı, düven ve her türlü taşımacılık işlerinde kullanıldığı gibi öküzün etinden, derisinden, kemiklerinden, boynuzlarından, dışkısından da faydalanılmaktadır. Yaşlanan, güçten ve işten düşen yaşlı öküzler tüccarlar tarafından ucuz fiyatlarla toplanarak besiye çekildikten sonra et ve balık kurumlarına kesilmek üzere satılmaktadır.

Öküzün derisi de önemli bir kültürel ekonomik kaynaktır. Türklerde dericilik hayvan besleyenlerin ikinci mesleğidir. Türklerin “göçrevli veya konargöçer” yaşamları sebebiyle derinin birçok kullanım alanı vardır. Giyim-kuşama ek

olarak atların eyer ve koşum takımları deriden yapılmaktadır (Ögel, 1978c, s. 162-163).

Deri zenginliğin en önemli simgelerinden bir tanesidir. Temininin, saklanması ve işlenerek bir ürüne dönüştürülmesinin zor olması maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Gerek giyim kuşamda gerek süsleme sanatlarında, gerek araç gereçlerde sıklıkla kullanılmaktadır.

Sığır/öküzden sağlanan deriler dericilik sektöründe ayrı bir yer tutmaktadır. Boyutunun büyük olması kullanım alanını genişletmektedir. Dede Korkut kitabında Salur Kazan'ın kardeşi Kara Göne'nin "kara buđa derisinden biřiginüň yapağı" bulunmaktadır (Ergin, 2004, s. 112). Bu bağlamda derinin soyulması, kurutulması, ürüne dönüştürülmesi ve pazarlanması önemli bir kültürel ve tarihsel geçmişi barındırmaktadır. Öküzün derisinden çarık (ayakkabı) yapılmaktadır. Yine derisinden kara sabanda bulunan boyunduruk ile oku birbirine bağlayan kayış yapılmaktadır. Günümüzde hayvancılığın azalmasına ve endüstriyel derinin (sunî) üretilmesine bağlı olarak dericilik sektöründe de önemli ölçüde gerileme olduğu söylenebilir. Deriden etek, ceket, yelek, mont, pantolon gibi üst giyim; ayakkabı, terlik, çizme, mes gibi alt giyim; kemer, saat kordonu, cüzdan, çanta, şapka gibi aksesuarlar üretilmektedir. Geçmişte özellikle kitap ciltlerinde deri önemli bir hammadde olarak kullanılmıştır (Özdemir, 2007, s. 66-82).

Boynuzundan ise yağdanlık veya barutluk yapılmaktadır. Kemikleri sanayide değerlendirildiği gibi yemeklerin yağ ihtiyacını karşılamak üzere de kullanılmaktadır. Kemikler haşlanarak suyu çıkarılabilmektedir. Bu suyun insan vücudundaki kırık- çıkıklarının tedavisinde; ameliyat dikişlerinin iyileştirilme sürecinde ve çeşitli vitaminleri içinde barındırdığına inanılmaktadır. Kuyruğu ve cinsel organı kurutularak koyun çobanlarının sürüye yön vermek için kullandıkları değnek yapılmaktadır. Kafatası ise nazarlık olarak ahır ve ev girişlerine asılmaktadır. Dışkısından da kurutularak faydalanılmaktadır. Kurutulan bu dışkıya tezek adı verilmektedir. Kışın ocaklarda ve sobalarda katı yakıt olarak kullanılmaktadır (Kocabey 2018; Köse 2018; Mert 2018).

2.1.14. Atasözü ve Deyimlerde Kullanılan Öküz

Kaynak kişiler arasında en çok kullanılan veya bilinen atasözü ve deyimler şu şekilde sıralanabilir: “Öküz altında buzağı aramak / Öküz öldü ortaklık bozuldu / Öküz ölür, gönü kalır; yiğit ölür, ünü kalır / Öküzün trene baktığı gibi bakmak / Öküzün büyük olsun da çifte yürümezse yürümesin / Dinlenmiş öküz sürülmüş tarlaya bedeldir / Öküz olmadan köpe sıçmak / Öküzü götünden koşma boynundan koş / Taşlı tarla öküze nal döktürür / Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (*ineğin*) başlısı / Öküzün aptalı kasabın bıçağını yalarmış / Canı kaymak isteyen camızı yanında taşır / Kork aprilin beşinden öküzü ayırır eşinden” (Balcı, 2018; Koz 2018; Köse 2018; Polat 2018).

2.1.15. Öküzün Son Yılları, Bitmesi ve Kültür Değişimleri

“Şer’iyye sicillerinde” tarımda gücünden en fazla yararlanılan hayvanlar olarak öküz, camız ve inek geçmektedir. At, öküze göre %50 daha hızlı olmasına rağmen (Bakınız: Tablo 1) yüksek fiyatları, beslenme maliyetinin yüksekliği gibi nedenlerle çift sürmede en fazla, daha ucuz ve daha az masraflı olan etinden de faydalanılan öküz kullanılmaktaydı (Bilge, 2017, s. 58). Şer’iyye sicillerindeki narh ve tereke kayıtlarına göre öküz fiyatları yüzyıllar içerisinde genel bir artış göstermektedir. Bir çift öküz 1530’larda 300 akça civarında iken 16. yüzyılın sonlarında 800 akçaya çıkmıştı. 17. yüzyılın sonlarına doğru ise 1200-1300 akçaydı. Boyunduruk 1624’te 35 akça, ağaç saban 1608’de 20, saban demiri pulluk 1638’de 200 akçaydı. Düven 1649’da 50 akçaydı. Yine 1624’de araba boyunduruğu 14, araba oku 21, yan ağacı (2 adet) 18 akçaydı (Bilge, 2017, s. 183-188).

Çeki Hayvanı	Harcanan Güç (kg. olarak)	Hız (saniyede metre olarak)	Saniyede metre-kilogram	Oran
At (Beygir)	54.50	1.10	59.95	1.00
Öküz	54.50	0.73	39.79	0.66

Şekil 6: Hayvanlara İlişkin Kas Gücü (Bilge, 2017, s. 58).

Kırsal kesimde kullanılan hayvan ve hayvan ile ilgili araç-gereçleri teknolojik değişimler etkilemiştir. İş kolaylaştıran teknolojik aletlerin kullanımının yaygınlaşması öküzün kullanım alanlarını daraltmış ve yavaş yavaş da bitirmiştir. Türkiye’de 1950-1960 yılları arasında traktörün yaygınlaşması ile tarım ve hayvancılıkta köklü değişiklikler başlamıştır. 1939’da üç bin iki yüz olan traktör sayısı 1959’da kırk dört bine ulaşmıştır (İnalçık, 2009, s. 245-250). Sabanın ağaç veya demirden imal edilmesinin dışında, 20. yüzyılda öküz gücünün yerini makine alana kadar tarımda köklü bir değişiklik görülmemektedir (Bilge, 2017, s. 29).

“İsmail Cem”, Türkiye’nin tarım ve hayvancılıktaki bugünkü durumunun analizini Osmanlı İmparatorluğu’ndan başlayarak anlamaya ve anlatmaya çalışmaktadır. Toprak sistemindeki değişiklikler, tarım ve hayvancılıkta uygulanan politikalar, batılı ülkelerin verdiği borçlar ve buna karşılık istekleri, makineleşme gibi unsurlarla toplumdaki kültür değişmelerini açıklamaktadır.

İhtiyaç, nüfus ve teknik ile kaynaklar arasındaki temel dengeyi gözlem etkeni yıkmış ve yeniye duyulan özlemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Gözlem etkeni toplumun kaynaklarıyla uyuşmayan ihtiyaçlarının meydana çıkarmış üretimin düşmesi, aile birliğinin bozulması, tüketimin nitelik değiştirmesi gibi olaylara yol açmıştır. Yabancıların aracılığıyla topluma aşılana bireycilik felsefesi, yeni mal ve ihtiyaçlar ileri üretim tekniği gibi değişiklikler dengeyi yıkarak toplumu sarsmış yabancıların çıkarlarına uygun dış sömürüye uygun bir hale getirmiştir (Cem, 1989, s. 22-47).

Osmanlı İmparatorluğu’nda toprağın devlet mülkiyetinde bulunması üretimin memur-asker tarafından denetlenmesine imkân vermektedir. Denetim, toprağın akla ve toplumun ortak çıkarlarına uygun şekilde işlenmesini sağlamaktadır. Bu sisteme “mirî toprak rejimi” denmektedir (Cem, 1989, s. 78). Toprak mülkiyeti rejiminin bozulmasıyla birlikte devletin yönetimdeki gücü ve otoritesi bozulmaya başlamıştır. Topraktaki değişimin kısa süreli ekonomik sonucu üretimin azalması, tarlaların meralara dönüşmesi ve kıtlığın belirmesi olmuştur. Uzun

sürekli sonucu ise, toplumun öteki temellerini ve kurumlarını sarsmış; Türkiye’de günümüze kadar sürecektir yoksul yolculuğunu başlatmıştır (Cem, 1989, s. 177).

1950-1960’lı dönemlerde Amerika Türkiye’ye bazı yardım ve borç politikaları uygulamaya başlamıştır. “Marshall Planı”⁵⁶ da bunlardan bir tanesidir. Marshall Planı ile tarıma yapılan yatırım, tarımda kullanılan malzemenin kalitesinin ve teknolojisinin yükselmesine ve Türkiye’nin büyük bir tarım hamlesi yaparak üretimini arttırmasına bir katkı sağlaması amaçlanmaktaydı. Bu bağlamda Amerika Türkiye’ye vereceği borcun özellikle tarımda makineleşme yolunda kullanmasını istemektedir. Amerika’nın verdiği borçlar ile tarımsal kredilerdeki artış makineleşme sürecini hızlandırmış ve buna bağlı olarak tefecilik, tarlaların tek elde toplanması, ırgatlaşma ve şehre göç durumunu da beraberinde getirmiştir. 1948’de 1.750 olan traktör sayısı 1960’da 40.000’e yükselmiştir. Ancak bu modernleşme toprakların sadece küçük bir bölümünde kullanılmıştır (Cem, 1989, s. 391).

Traktör dönüm başına elde edilen ürün miktarını arttırmaktan çok aynı ürünün daha az iş gücü ile üretilmesini sağlamaktadır. 1970’lerde traktör sayısı 250 bine yaklaşmasına rağmen tarım kesimi duraklamıştır (Cem, 1989, s. 472). Türk tarımında modern teknikle işgücünün nitelik ve niceliği arasındaki çelişki topraksızların sayısını arttırmakta, işsizliği yaygınlaştırmakta ve 1970’lerde her yıl iki yüz bin kişiyi şehre göç ettirmektedir (Cem, 1989, s. 480-490).

“Kemal Karpat”, 1951-1953 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri’nin yardımı ile tarıma verilen önemin arttığını fakat bu makineleşme (traktör) bağlı olarak bir milyona yakın çiftçinin tarımdan çıktığını söylemektedir. Yakın dönemde yaşanan göçleri ve şehirlerdeki gecekondulaşmayı da tarım, hayvancılık ve çiftçilikte meydana gelen değişikliklere bağlamaktadır (2016, s. 90-91).

Devletlerin değişen toprak işleme sistemleri, çağa göre değişen toplum ihtiyaçları ve insanların kullandığı aletler sonucunda tarım-hayvancılık değişim

---

⁵⁶ Marshall planı II. Dünya savaşı sonrasında ABD tarafından önerilen bir ekonomik yardım paketidir.

ve dönüşüm yaşamıştır. Hayvan ve insan gücünün yerini alan makineler, bazı hayvanların sonunu hazırlarken insanları başka uğraşlara veya göçe zorlamıştır. Teknolojinin yanı sıra hayvancılık ve dolayısıyla çiftçiliği etkileyen bir diğer faktör de Türkiye'den yurt dışına başlayan işçi göçleri olmuştur. Özellikle Avrupa'ya 1963 senesinde başlayan işçi göçleri ile beraber çiftçi elindeki hayvanını ve arsalarını satmaya başlamıştır. Avrupa'ya göç etmeyen çiftçiler ise öküzlerini satarak traktör almıştır. Çünkü bir çift öküzle sürülen kara saban günde yaklaşık dört veya beş dönüm (5000 metre) tarla sürebilirken traktör pulluk sayısına göre değişmekle beraber öküzün bir günde yaptığı işi bir veya iki saatte yapabilmektedir.

Kara saban ile sürülebilen taşlı tarlalar devlet ve arsa sahipleri tarafından taşlarından temizlenerek traktörlerin rahat çalışabilmesi sağlanmıştır. Yavaş yavaş azalan öküz, kara saban, kağrı, düven kullanımı 1970'li yıllarda en alt seviyeye inmiş ve yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla buna bağlı olarak boğa ve tosunun kısırlaştırma işlemi, sığırtmaçlık (öküz çobanlığı) dâhil ortadan kalkmıştır. Traktör başta olmak üzere işi kolaylaştıran teknolojik aletlerin kullanımı yaygınlaşmış, öküzün gördüğü her işi ve yerini, traktörler almaya başlamıştır. Öküz kullanımı biterken inek, camız, boğa ve tosun kullanımı ise günümüzde de çok çeşitli amaçlarla sürdürülmektedir.

2.2. TÜİK VERİLERİNE GÖRE 1923-2017 ARASINDA SIĞIR/ÖKÜZ

Türkiye’de hayvancılığın tarihi seyrinin çözümlenmesi bu doktora tezinin temel amaçlarından biridir. Cumhuriyetin ilanından sonra ülkenin kalkınmasında tarım ve hayvancılık önemsenmiştir. Bu kapsamda çeşitli teşvik planları ve girişimlerin olduğu söylenebilir. Özellikle 1950’li yıllara kadar nüfusun artmasıyla doğru orantılı olarak hayvan sayılarında da istikrarlı bir artışın olduğu gözlenebilir. Ancak Marshall Planı’yla birlikte ülkeye bir anda çok sayıda traktörün girmesi sonucunda tarımda insan ve hayvan gücüne olan bağımlılık büyük oranda ortadan kalkmıştır. Bu durum başlangıçta olumlu bir özellik olarak görülse de ülkede köyden kente göçün başlamasında en önemli faktördür. Kırsalda hayvan ve insan gücüne bağlı olan tarımsal aktivitelerin önemini kaybetmesi işsizliği tetiklemiştir. Bunun sonucunda da genç nüfus İstanbul başta olmak üzere İzmir, Ankara gibi büyük şehirlere yönelmiştir.

Doktora tezinin bu bölümünde “Türkiye İstatistik Kurumu’ndan” derlenen veriler ışığında Cumhuriyetin ilk on yılından yirmi birinci yüzyılın ilk on yılına kadar olan hayvan istatistikleri değerlendirilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2014 yılında hazırladığı “İstatistik Göstergeler 1923-2013” adlı eserden hareketle aşağıdaki tablolar oluşturulmuştur. Buna göre ülkede nüfus ve hayvancılığa bağlı olarak çeşitli alt kategoriler oluşturulmuştur. Hayvancılık alt başlığında verilen istatistikler kara saban, traktör, sığır ve manda sayılarından oluşmaktadır. Sığır başlığı altındaki sayılar yeterli veri sağlanamadığı için inek, tosun, boğa, öküz vb. şekilde ayrı ayrı verilememektedir. Yine inek ve mandalardan elde edilen et ve süt oranları da tablo şeklinde verilmektedir.

Yıl	Nüfus
1927	13. 648. 270
1960	27. 754. 820
1990	56. 473. 035
2000	67. 803. 927
2013	76. 667. 864

Şekil 7: 1927-2013 yılları arası ülkedeki nüfus istatistikleri (TÜİK, 2014, s. 5).

1927 yılındaki nüfus sayımına göre ülke nüfusu 13.648.270 kişidir; Cumhuriyetin ilk on yılından itibaren değerlendirildiğinde yaklaşık otuz yılda ülke nüfusu ikiye katlanmıştır. Tablodaki veriler incelendiğinde sonraki otuz yılda da ülke nüfusunun ikiye katlandığı görülmektedir. Bu bağlamda genel anlamda nüfus artışının hızlı olduğu yönünde bir değerlendirme yapılabilir.

Yıl	Sığır Sayısı	Manda Sayısı
1929	4. 685. 000	492. 000
1939	9. 395. 303	906. 804
1949	10. 103. 741	897. 074
1959	13. 075. 800	1. 229. 200
1969	13. 189. 000	1. 178. 000
1979	15. 567. 000	1. 040. 000
1989	12. 173. 000	429. 000
1999	11. 054. 000	165. 000
2009	10. 723. 958	87. 207
2013	14. 415. 257	117. 591

Şekil 8: 1929-2013 yılları arasında sığır ve manda sayıları (TÜİK, 2014, s. 201).

Ülkede 1929 yılında sığır sayısı 4.685.000, manda sayısı 492.000 olarak görülmektedir. Bu sayılar nüfus istatistikleri ile birlikte göz önünde bulundurulduğunda ortalama her iki kişiden birinin sığır sahibi olduğu sonucu çıkmaktadır. 2013 yılına gelindiğinde nüfus 76.667.864 kişi, sığır sayısı 14.415.257, manda sayısı 117.591 olarak bulgulanmıştır. Dolayısıyla bu verilerden hareketle ortalama her altı kişiden birinin sığır sahibi olduğu sonucu çıkmaktadır. Yani ülkede nüfus hızlı bir şekilde artarken hayvancılığın da aynı hızda arttığı söylenemez.

1960 yılındaki nüfus sayımına göre ülke nüfusu 27.754.820 kişi gözükürken 1952-1962 yılları arası toplam 20.217.855 adet kara saban, 445. 792 adet traktör bulunmaktadır. Bu sayılara göre ortalama her on üç kişiden biri kara saban sahibi gözükürken traktör sahibi ortalama altı yüz kişiden bir kişi olarak gözükmemektedir. Ancak 2013 yılına gelindiğinde nüfus 76.667.864 kişi, kara saban sayısı 45.965, traktör sayısı 1.213.560 olarak verilmektedir. Bu sayılara göre ortalama her altmış üç kişiden biri traktör sahibi olmuşken ortalama her bin yedi yüz kişiden bir kişi kara saban sahibi gözükmemektedir. Yani kişi başına

düşen kara saban sayısı azalırken traktör sayısında her geçen gün artış gözlemlenmektedir. Bu durumda tarımda makineleşmenin hızla arttığına kanıtlamaktadır.

Yıl	İnek		Manda	
	Et (Ton)	Süt (Ton)	Et (Ton)	Süt (Ton)
1929	---	705. 699	---	257. 531
1939	21. 492	1.250. 026	2. 665	368. 204
1949	312. 900	918. 347	2. 232	255. 359
1959	62. 596	2. 457. 042	6. 087	271. 515
1969	98. 632	2. 609. 000	14. 116	292. 000
1979	122. 925	3. 386. 415	11. 815	296. 485
1989	338. 240	7. 973. 240	12. 980	188. 400
1999	349. 681	8. 965. 489	5. 196	75. 243
2009	325. 286	11. 583 313	1. 005	32. 443
2013	869. 292	16. 655. 009	336	51. 947

Şekil 9: 1929-2013 yılları arasında sığır ve mandadan elde edilen et-süt oranları (TÜİK, 2014, s. 202-204).

Yıl Aralığı (Toplam)	Kara Saban	Traktör
1952-1962	20. 217. 855	445. 792
1963-1972	19. 625. 428	839. 676
1973-1982	10. 799. 199	3. 398. 896
1983-1992	5. 981. 668	6. 354. 692
1993-2002	2. 324. 328	8. 650. 267
2003-2012	820. 591	10. 666. 782
2013	45. 965	1. 213. 560

Şekil 10: 1952-2013 yılları arasında kara saban ve traktör sayıları (TÜİK, 2014, s. 199).

Yukarıdaki tabloya göre 1939 yılında elde edilen inek eti 21.492 ton, inek sütü 1.250.026 ton, manda eti 2.665 ton, manda sütü 368.204 ton gözükmektedir. 2013 yılında ise elde edilen inek eti 869.292 ton, inek sütü 16.655.009 ton, manda eti 336 ton, manda sütü 51.947 ton gözükmektedir. Sonuç olarak inek et ve süt üretimi artarken manda et ve süt üretimi azalmıştır.

Ülke nüfusu, sosyal yaşam ve koşulları, tercih edilen yerleşim birimleri, göç gibi unsurlarla birlikte teknolojik gelişmeler sonucunda tarım ve hayvancılık değişim, dönüşüm yaşamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kişi başına düşen hayvan sayısı ve tarım aleti sayısı fazla gözükmektedir. İlerleyen yıllarda teknolojinin

yani traktör gibi vasıtalarının kullanılmaya başlanması söz konusudur. 2013 verilerine göre yine teknolojik aletler yardımıyla yapılan et ve süt üretimi artarken kara saban ve onunla birlikte de kullanılan öküz gibi hayvanların yetiştiriciliği bitme noktasına gelmiştir.

2.3. KURTULUŞ SAVAŞINDA SIĞIR/ÖKÜZ

Dünya genelinde siğır ve öküzün taşımacılıkta kullanıldığı alanlardan birisi de savaşılar olmuştur. Özellikle cepheye cephane taşınmasında hayvanlar ve kağınılar insanın en büyük yardımcısıdır. Bizzat İstiklal Harbi'ne komutan olarak katılan “Cevdet Kerim İncedayı”, erzak ve cephanenin genellikle kadınlar ve çocuklar tarafından kağınılarla taşındığını ve kağını kolları oluşturulduğunu belirtmektedir. Bu konu ile ilgili bir anısını şöyle nakletmektedir:

“Muharebe esnasında fırkaya [tümene] ait arabalardan yüz elli kadarını toplamıştık. Büyük kısmının başında kadın ve çocuklar vardı. Fırka kumandanı Miralay Veysel Beyefendi bunları teftiş ederken Türk tevekkül ve itaati, asker celadet ve mehabetiyle sevimli öküzlerinin başında duran bu kadınlara erkeklerin niçin gelmediklerini sordu ve kendilerinin bu zahmetli işte çok yorulacaklarını söyledi. Kadınlar, -askerliği kast ederek- erkeklerimiz hizmette olduğundan emrinize biz geldik. Böyle günde bu kadar da iş düşmesin mi? Tek yurtlarımız kurtulsun da biz yorulalım, cevabını verdiler. Filhakika bunların epeycesi harabesinde kimsesiz bıraktığı çocuğunu bile düşünmeden fırka ile beraber Sakarya'ya kadar geldiler. İçlerinde vaz-ı haml [doğum yapma] edenler bile oldu (İncedayı, 2007, s. 93-94).”

Milli Mücadelenin hazırlık döneminde İstanbul'dan çıkarılan askeri, tıbbi ve erzak malzemeleri deniz yoluyla İnebolu'ya (Kastamonu) oradan da öküz, at, eşek ile çekilen kağınılarla Batı Cephesi'ne, Sakarya Cephesi'ne ve Ankara'ya ulaştırılmıştır. “Kağını kolları” olarak adlandırılan bu gönüllü vatandaşların çoğu yaşlı erkekler, on beş yaş altı çocuklar ve genellikle kadınlar idi. Kağını kollarına daha sonra Ankara Hükümeti tarafından komutanlar atanmış ve çalışma standartlarına dair kanunlar da çıkarılmıştır (Yuca, 213, s. 69-75).

Fotoğraf 21: Erzak ve cephanenin kağnılarla taşınması (Fatih Balcı Arşivi, 2018)⁵⁷.

Fotoğraf 22: Kadınlar tarafından cepheye cephane taşınması. (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

⁵⁷ Bu bölümde kullanılan fotoğraflar Fatih Balcı tarafından “Kayseri Lisesi Milli Mücadele Müzesi’nde” çekilmiştir.

Milli Mücadele dönemini konu edinmiş romanlardan yola çıkarak kadın tipleri incelendiğinde kağı ve kağıyı çekmeye yarayan hayvanların önemini anlamak mümkündür. İnebolu'dan Ankara'ya kağılarla mermi taşıyan kadınlar soğuk, açlık gibi zor şartlarla mücadele vermişlerdir. Kocaları, babaları cephede olan kadınlar çocuklarına göstermedikleri özeni kağı arabalarına, cephaneye ve bu cephaneyi taşıyan hayvanlara göstererek vazifelerini yapmaya çalışmışlardır. Öyle ki kadınlar, sırtlarında veya kağılarla cepheye mermi taşırken kağıyı çeken öküzlerden biri öldüğünde kendilerini diğer öküzle eş olarak kağılara çekmişlerdir (Altınkaynak, 2004, s. 54-58). Ayrıca Kurtuluş Savaşı yıllarında cepheye cephaneye taşıyan yüzlerce Türk kadınının çocuğu kağı kabilelerinin yollarında vefat etmiştir (Mütercimler, 2005, s. 372).

İstanbul'dan kaçırılan cephaneler deniz yolu ile İnebolu'ya, oradan da kağılarla Kastamonu-Ilgaz-Çankırı ve Kalecik üzerinden Ankara'ya ulaştırılmaktadır. Bu yola İstiklal Yolu da denilmiştir. İstiklal Yolu'nun Milli Mücadele'deki önemi yadsınamaz. Bu yolun kapanmaması ve halka yardım için Mehmet Akif Ersoy da Kastamonu'ya gidenler arasındadır. Kastamonu'ya giderken Çankırı'ya uğrayan Mehmet Akif Ersoy Cuma vaazında konuşmuş ve bu konuşma modern Türk edebiyatında destan tarzında işlenmiştir⁵⁸ (Akyol, 2008, s. 412).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Milli Mücadele anılarını anlattığı "Vatan Yolunda" adlı eserinin Milli Mücadelemizin İstanbul'dan görünüşü başlığı altında on yaşına bile girmemiş İnebolulu kız ve erkek çocuklarının sürdüğü cefakâr ve mecalsiz öküzlerin çektiği kağı arabalarına yüklenen ve Ankara'ya gönderilen cephanelerden bahsetmektedir. Bu millî gayret ve vatan aşkı ile hem cılız mandaları iterek kendi güçleri ile kağı arabalarını sürükleyen hem de kendi sırtlarında götürdükleri top mermileri ile kadınlarımızdan bahsetmektedir (Karaosmanoğlu, 1980, s. 83-86). Yine kağı arabaları ve manda veya öküzün önemini Ahmet Ağaoğlu'nun Ankara'dan Samsun'a ilde bulunan son kağı arabası ile yola çıktığını belirterek vurgulamaktadır (Karaosmanoğlu, 1980, s. 128).

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Çiçekli, 2008).

Fotoğraf 23: Kağnılarla cepheye yardım taşınması. (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarının olağanüstü zor koşulları karşısında milyonlarca insanını ve hesap edilemeyecek büyüklükteki ekonomik değerlerini kaybeden Türk Ulusu, %50 azalarak 17 milyona gerilemiş toplam hayvan varlığı ile karşı karşıya kalmıştı. Savaş boyunca kaybedilen 2.820.306 büyükbaş hayvan da ilave edildiğinde I. Dünya Savaşı sonunda toplam hayvan varlığındaki azalmanın %58'e ulaştığı görülmektedir. Bu durumda ülkedeki tarım ve hayvancılığa önemli bir darbe vurulmuştur. Atatürk önderliğinde kurulan yeni Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından kalkınma seferberliği başlatılmıştır. Seferberliğin başlatıldığı sektörlerden biri de hayvancılık olmuştur (Temel, 2010, s. 202-210; Gül, 2004, s. 228-232).

Türk Milleti'nin yaşadığı göçlerde ve savaşlarda kağnı ve öküz insana kader ortaklığı yapmaktadır. Bu bağlamda modern yaşam öncesi olan savaş ve göç olgusu üzerinde kağnı ve öküzün işlevselliği açıktır. Teknolojiye bağlı olarak değişen ve gelişen yaşam koşulları ile sığır/öküzün kullanım amaçları ve yerleri değişmiştir. Sığır/öküzün etrafında oluşan kültür yeni bağlamlarda veya formlarda kendine yer bulmuştur. Bu yüzden sanayi ve teknolojik gelişmeler sonucunda sığır/öküzün günlük yaşamdaki durumunu eğlence ve spor, mutfak, medya, marka ve semabollerdeki durumunu ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekmektedir.

2.4. SANAYİ VE TEKNOLOJİK GELİŞMELER SONUCUNDA SIĞIR/ÖKÜZÜN GÜNLÜK YAŞAMDAKİ DURUMU

2.4.1. Eğlence ve Spor Kültüründe Sığır/Öküz

İnsan topluluklarını millet yapan kültür unsurlarından birisi de spordur. Spor, kişisel olduğu kadar sosyal bir olaydır. Tarih, Türkleri sportmen bir millet olarak kaydetmiş “Fort comme un Turk (Türk gibi kuvvetli)” sözü ile de bu durumu perçinlemiştir. Türk toplumunun yaşadığı hareketli hayat tarzı gerek tabiatla gerekse düşman ile yapılan savaşlar da spor kültürünün oluşması ve öneminin anlaşılmasını sağlamıştır. Türk hakanları, padişahları veya yöneticileri cesur, akıllı ve sporculuk yeteneği iyi olan kişilerden seçilmiştir. Türklerde seçilen sultanların geniş alınlı, çatık kaşlı, ataları gibi kuvvetli, boğa boyunlu, geniş omuz ve göğüslü, yay bacaklı, uzun kollu, büyük elli, sporcu olmalarından dolayı pehlivan olarak adlandırılma gibi ortak vasıflarla nitelendirilmesi mevcut bulunmaktaydı (Güven, 1992, s. 1-4).

Bu doktora tezinin temel amaçlarından birisi de sanayi ve teknolojik gelişmeler bağlamında sığır ve öküzün konumunun tespit edilmesidir. Bu amaçla eğlence ve spor, yemek, medya, marka ve sembol gibi alt başlıklarda çeşitli sorgulamalar yapılmıştır. Bu bağlamda Türklerde hayvancılığa bağlı sporlardan güreş, avcılık ve tepük üzerinde durulmaktadır.

Türklerde güreş eğlencelik spor türleri arasında en eski olup, ata sporu olarak da kabul edilmektedir. Çin kaynaklarında (M.Ö. 2. yüzyıl) güreş toslama işareti ile gösterilmekte, Türkistan’ın Kuçak şehrinde yeni yılın başladığı gün öküz, at ve deve güreşleri yapıldığı belirtilmektedir (Güven, 1992, s. 4).

Türklerde hayvancılığa bağlı sporlardan bir diğeri de avcılıktır. Bu, Türklerde binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan sporlardandır. Av için özel olarak yetiştirilmiş yırtıcı kuşlar (kartal, şahin, doğan), tazı cinsi köpeklerle yaya veya at üzerinde yapılan ve sığır (siğir) adını verdikleri sürek avları Türklerin sosyal yaşamında çok önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu avlar hem beslenme ihtiyacını karşılamak amacıyla hem de savaşa hazırlayıcı bir idman olarak yapılmaktaydı.

Eski Türk toplumlarından Osmanlı dönemine kadar sürekle avları devam etmiştir (Güven, 1992, s. 23). Sürekle avları konusunda “Divanü Lûgat-it Türk ve Dede Korkut Kitabı” başta olmak üzere sözlü ve yazılı edebiyatımızda oldukça zengin veri bulunmaktadır.

Eski Türklerin oynadıkları tepük (ayak topu) ile futbol özde benzer sporlardır. Hıtaclar topu sığır kursağından yapmışlardır. Bulgaristan’da yaşayan Türkler kar çok olduğunda ayaklarına sığır kemiklerini bağlayarak kayak sporu yapmaktadırlar. Yine Çin kaynaklarında Orta Sibirya’nın Göktürk kabileleri sığır kemiklerinden yapılmış kayaklarla buz üstünde kaydıkları için sığır ayaklı Türkler olarak anılmışlardır (Güven, 1992, s. 38-39).

İnsanlar, içinde yaşadıkları coğrafyada çevrelerinde bulunan hayvanların ses ve hareketlerini vakit geçirmek, sanatsal faaliyetler üretmek ve eğlenmek amacıyla taklit yollarını seçmişlerdir. Bu bağlamda Mahmut Ragıp Gâzimihiâl’in hazırladığı üç ciltlik “Türk Halk Oyunları Kataloğu’nda” hayvan benzetmeceleri olan oyunlar verilmektedir. Bu eserin üçüncü cildinde Sinop’ta oyun başlığı altında sivr⁵⁹ oyunu bulunmaktadır (Gâzimihiâl, 1991, s. 16). Kars’ta bir geyiğin kaya üstünde zarif duruşunu andıran, yürüyüşü ceylana benzediğinden ceylanî oyunu bulunmaktadır (Gâzimihiâl, 1991, s. 108).

Sinop ilinde oynanan danacık ve öküz⁶⁰ adlı çocuk oyunları da bulunmaktadır. Danacık adlı oyun boş arazilerde ve tarlalarda, tahtalardan yapılmış danacık adlı malzeme ile oynanan bir oyundur. Bugün ise pratiği pek kalmamasına rağmen geçmişte hayvan otlatmaya giden çocukların çevrelerindeki malzemeden yararlanarak oynadıkları bir oyun türüdür, şeklinde bir yorum yapmak mümkün gözükmemektedir (Çek, 2015, s. 210).

Mehmet Öcal Özbilgin ise Türkiye’de oynanan hayvan motifli oyunlarda genelde kadınların evcil hayvanları ve kuşları, erkeklerin ise yırtıcı hayvanları ve büyük baş hayvanları taklit ettiklerini söylemektedir. Yine hayvan taklitli oyunlarda

⁵⁹ Söz konusu eserde oyunun içeriği ve nasıl oynandığı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Kastamonu Yöresi Söz Varlığı adlı eserde sivr karşılığı olarak sığır verilmektedir (Acar, 2015, s. 527).

⁶⁰ Oyun ve muhtevası hakkında makalede bilgi verilmemektedir.

totemcilik ve şamanizm etkisinden bahsederek oyunlar üzerinden bir kümelenendirme örneği aktarmaktadır. Eskişehir’de oynanan koca öküz oyunu örneğini de vermektedir (2003, 217-220).

Hayvan güreşleri, gösterileri gerek spor gerekse eğlence kültürü bağlamında dünyada ve Türkiye’de yapılmaktadır. Bu festivallerin en meşhuru İspanya ile özdeşleşmiştir. Türkiye’de ise boğa güreşleri Artvin ilinde yapılmaktadır. “Haluk Berkmen” boğa güreşi hakkında şu yorumu yapmaktadır:

“İspanya’da, Portekiz’de, Güneybatı Fransa’da ve biraz Latin Amerika ülkelerinde uygulanan bir gösteri şeklidir. Amaç, boğayı kırmızı bir pelerine saldırtmak ve birkaç estetik hareketle bu saldırıyı savuşturduktan sonra boğayı kılıçla öldürmektir. Boğa güreşinin kökeninde kadim dönemde Tur halkıyla yapılmış olan savaşlar simgelenir. Boğanın güç ve kuvvetine karşılık onu öldüren kişi daha kuvvetli olduğunu kanıtlamaktadır. Yine Tur yöneticisi Minotor’un yarı insan yarı boğa şeklinde bir yaratık olduğuna inanılmaktadır” (2017, s. 130-138).

Türkiye’de ise boğa güreşleri Artvin ilinde Kafkasör yaylasında “Artvin Kafkasör Kültür, Sanat ve Turizm Festivali” adıyla düzenlenmektedir. Bu festivallerin kökeninde yaylacılık gelenekleri bulunmaktadır. Araştırmalar neticesinde bu şenlikte yapılan boğa güreşlerinin iki yüz yılı aşkın tarihi bir geçmişe sahip olduğu ortaya konulmuştur. Artvin, sarp, engebeli ve oldukça kırık bir coğrafi yapıya sahiptir. Bu zorlu coğrafyada yetiştirilen boğalar yayla yolculuğu başlatılmadan güreştirilmektedir. Nisan ayından itibaren çeşitli alt ligler şeklinde yapılan güreşlerin finali Kafkasör yaylasında düzenlenmektedir. Boğalar yaylaya çıkılmadan önce güreşler sayesinde birbirine alıştırılmaktadır. Bu güreşler boğaların eğitilmesi ve kontrolün sağlanması açısından son derece önemlidir. Bu güreşler yapılmadan yola çıkılması durumunda birbirine alışmayan-barıştırmayan boğalar yol boyunca yaylacılara yaralanma ve ölümcül kazalar gibi çeşitli sorunlar çıkarmaktadır. Dolayısıyla boğa güreşlerinin ortaya çıkması söz konusu durumla ilişkilendirilmektedir. Boğa güreşlerinde Kafkasör’ün tercih edilmesi bir tesadüf değildir. Kafkasör, yaylaya çıkışlarda ilk adım, ilk düzlük ve toplanma bölgesi olması münasebetiyle tercih edilmiştir. “Burada toplanan yedi mahallenin boğaları barıştırılmaya çalışırken insanın tutkusundan ötürü belli bir

rekabet de kendiliğinden kızıışmıştır. Bunun sonucu daha iddialı güreşler düzenlenmiştir. Bu tutku öylesine sevilmiştir ki 1981 yılında festivale dönüştürülmüştür” (<http://www.kafkasor.org/anasayfa#/hakkinda>).

Kafkasör şenliklerinde yapılan boğa güreşlerinde çeşitli kategoriler ve kurallar söz konusudur. Bu kategoriler baş, küçük-orta, baş altı, ayak, büyük orta, deste gibi adlandırmalar içermektedir. Bir boğa güreştiği kategoride birinci olabilmesi için yaklaşık altı-yedi güreş yapması gerekmektedir. Kafkasör boğa güreşleri boğaların zarar görmemesi için kurallara da tabiidir. Boğaların kilo ağırlıkları, boynuzlarının sivrilik durumları, güreş meydanına girecek kişiler, boğa sahiplerinin kayıt defteri ve şartnameyi imzalaması, güreşecek boğaların kura çekimi gibi kuralların yanı sıra alana giren boğaların güreşmemesi de kurallar dâhilindedir. Güreşmek istemeyen boğalar zorlanmamaktadır. Boğasını meydana getirmek istemeyen sahiplerinin ise diğer festivallerde bu durumu göz önünde bulundurulmaktadır. Şiddet, küfür vb. gibi durumlarda sorumlular festival ve güreşlerden men edilmektedir. Söz konusu şenlikte şehir dışında bulunan akrabalar, dostlar bir araya gelmekte, görüşüp hasret gidermektedir. Yine şenlik alanında yöresel oyunlar, kıyafetler ve yemekler ön plana çıkmaktadır. Şenlik şiirlere, türkülere, âşık destanlarına konu olmaktadır (Anonim, 2014, s. 4-11).

“Âşık Mehmet Yoramoglu”, Kafkasör şenlikleri hakkında şu dizeleri söylemektedir:

“Tipi bora dağa gelir
Bülbül olan bağa gelir
Kafkasörde meydanlarda
Karşılıklı boğa gelir.

Boğalar kıymetlenir
Güreşte gayretlenir
Hasımını yenerse
Sahibi şöretlenir.

Boğaların böğürmesi
Seslerini duyurması
Boğaları boğa yapar
Sahibinin kayırması.

Boğalar beslenirler
Birazda süslenirler
Meydanda güreştikçe
İyice hırslanırlar.

Doğaya doğa derler
Ağaya ağa derler
Böğürüp eşinirse
Ona da boğa derler.

Tarlada o sapa gider
Tartılır hesaba gider
Meydanda yıkılan boğa
Doğruca kasaba gider.

Boğa boğayla güreşe
Birbiriyle yarışa
Milletimiz el ele
Hep gidilir barışa.

Kötüler baştan savılır
Doğrular daim sevilir
Meydanı alan bir boğa
Her yan her yerde övülür.

Meraklının imgesidir
Şenliklerin belgesidir
Toz dumana katan boğa
Kafkasörün simgesidir.

Bazısı yorulmaz olur
Yanına varılmaz olur
Bir boğa kıızırsa
Önünde durulmaz olur.

İnsanlar seyrana gelir
Bakınca hayrana gelir
Böğürerek eşinerek
Boğalar meydana gelir

Bugün birlik günüdür
Bugün dirlik günüdür
Pehlivanlar meydanda
Bugün erlik günüdür.

Tabiata süs getirir
İnsana heves getirir
Boğaların böğürmesi
Tarihlerden ses getirir.

Boğa boğaya bakışır
Birbirine yakışır
Festivaller bahane
Kardeşlikler pekişir (Anonim, 2014, s.15).

İspanya ve Türkiye’de yapılan boğa güreşleri birbirinden farklı değerlendirilmelidir. Artvin’de yapılan şenlikte amaç boğaları barıştırmaktır. Dolayısıyla hiçbir boğa güreş sonrası öldürülmemektedir. Türkiye’de yapılan boğa güreşlerinin ekonomik açıdan Avrupa’daki boğa güreşleri kadar geliştiği söylenemez. İspanya kültüründe boğa güreşleri önemli bir katma değer alanıdır. Bu güreşler kültür ekonomisine dönük başarılı bir uygulamadır. Her ne kadar hayvan hakları konusunda ciddi sıkıntılar olsa da konu ekonomik kazanç olunca hayvan haklarını görmezden gelinmektedir.

Artvin’de düzenlenen boğa güreşlerinin yapısal ve işlevsel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda şehrin önemli eğlence aktiviteleri arasında yer aldığı görülecektir. Gerek Kültür ve Turizm Bakanlığı gerek yerel idarenin sorumluluk alarak Kafkasör yaylasında düzenlenen bu şenlikleri önemli bir katma değer alanına dönüştürmesi sanayi bakımından gelişmemiş olan Artvin şehri için hem bir ihtiyaç hem de bir zorunluluktur. Artvin şehrinde düzenlenen boğa güreşlerinde bir kültür politikası uygulanması durumunda daha kapsamlı bir şenlik organizasyonun önü açılabilir. Basın, yayın organlarında yapılacak reklamlar, sponsorluk ve turizm anlaşmaları bu şenlikleri öne çıkaracak unsurlar arasında ilk sırada gelmektedir. Bu hem Artvin için hem de Türkiye için önemli bir potansiyelin ortaya çıkmasını sağlayabilir.

2.4.2.Mutfak Kültüründe Sığır/Öküz

Tabiat ve hayvancılıkla iç içe yaşayan toplumların mutfak kültürleri de bu doğrultuda gelişmiştir. Beslenme ihtiyaçlarını hayvanlarının etinden ve sütünden sağlayan hayvancı toplumlar ziraatla tanıştıktan sonra tarımsal ürünleri de tüketmeye başlamıştır. Ancak çoğu kültürün mutfağında et ayrı bir öneme sahiptir. Tarımsal ürünler bile etle harmanlanarak yenilmeye başlanmıştır. Seçtikleri din, yaşam biçimleri (göçerevli, yerleşik vb.) ve başka kültürlerle etkileşime giren toplumların mutfak kültürlerinde değişiklikler de yaşanabilmektedir. Hayvanların kullanım amaçları da besin tüketimindeki yerini belirlemektedir. Türk mutfağı dünyanın en ünlü mutfakları arasındadır.

Türk mutfağında genellikle küçükbaş hayvan etlerinden meydana gelen et yemekleri tercih edilmektedir. Tarım için veya başka amaçlarla kullanılan büyükbaş hayvanların nadir olarak kesilmesi küçükbaş hayvanların etlerinin tercih edilmesinin sebepleri arasında gözükmektedir. Sığır (öküz, inek, boğa) olarak adlandırılan hayvanların gücü, derisi, sütü, damızlık olarak kullanılması, fiyatlarının pahalı olması, bunların nadir kesilmesi ve tüketilmesi de sayılabilecek sebepler arasındadır.

Türkler tarih sahnesine çıktıkları günden beri mensup oldukları dinleri doğrultusunda gerek kanlı kurban ibadetlerini gerekse kansız kurban (saçı) âdetini yerine getirmişlerdir. İslamiyet öncesi Türklerde kurban çocuk, sağlık, bereket, yağmur, kötü işler ve belalardan kurtulmak, şükran bildirmek vs. sebeplerle en değerli hayvanların Tanrı'ya sunulması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kurban sunulan hayvanların başında at, sığır, öküz, koç ve koyunlar gelmektedir. At dışında sığır kurbanı yaygın olarak Kazak-Kırgızlar ve Kırgızlar arasında görülmektedir (Bekki, 1996, s. 26).

İslamiyet ile birlikte kurban ibadetinin ne zaman, nasıl yapılacağı ve kurban hayvanlarının kurban sayılması için gerekli özellikleri, taşınması gereken şartları Kuran-ı Kerim'de belirtilmiştir. Kuran'da İsrail oğullarının sadakasının kabul görüp görmediğini anlamak için kestikleri kurban anlatılmaktadır. Eğer sadakaları kabul ediliyor ise bu kurbanın gökten inen bir ateş tarafından

yakıldığı olduğu anlatılmaktadır. Cahiliye döneminde insanlar Kâbe etrafına saygı göstermek için diktikleri taşlar üzerinde kurban keserlerdi. Kestikleri kurbanların etlerini ve kanlarını bu taşlar üzerine koyarlardı. Yine putperest Arapların ilâhlarına kurban ettikleri hayvanları serbest bıraktıkları da görülmüştür. Allah’a kurban olarak Âdem’in iki oğlundan Kabil bir demet buğday, Hâbil ise koç sunmaktadır. İbrahim oğlu İsmail’i kurban olarak sunmaya hazırlarken Allah büyük bir kurbanlık göndererek İsmail’i kurtarmıştır (Altuntaş ve Şahin, 2011, s. 83, 117, 122, 136, 497).

Öküzün yaşlı olması ve etinin sert olması, boğanın damızlık olarak kullanılması, ineğin sütünden ve doğurganlığından faydalanılması ve fiyatlarının yüksek olması sebebiyle genellikle sayıca fazla olan küçükbaş koyun ve koç kurban edilmektedir. Kurban edilecek hayvanda dişlerinin, boynuzları ve diğer vücut azalarının sağlam ve tam olması, hayvanın gerekli yaşa girmiş olması, bulaşıcı hastalık taşımaması gibi özellikleri sağlaması aranmaktadır. Günümüzde ise büyükbaş hayvana belli sayılarla ortak giren insanlar kurban etmektedir. Kesilen büyük baş hayvanların etlerinden kıyma çekilmekte, kuşbaşı, sucuk ve pastırmalık ayrılmakta bir kısmından da kavurma yapılmaktadır. Kesilen bu hayvanların sakatatları da çeşitli şekillerde tüketilmektedir. Hayvanın derisi deri sanayinde kullanılmak üzere Mehmetçik Vakfı, cami gibi kurumlara bağışlanmaktadır. Kurban edilen hayvanın büyük kemikleri yemeklerde kullanılmak üzere haşlanarak suları alınır; küçük kemikleri ise direk yemeklerin içine konulabilmektedir. Hayvanın çıkan yağı da aynı şekilde yemeklerde kullanılmaktadır (Altun 2018; Solak 2018; Ünal 2018).

Özel gün ve törenlerde yapılan kutlamalarda günün özelliğine göre yemekler yapılmaktadır. “Bahaeddin Ögel ve İbrahim Kafesoğlu”⁶¹ başta olmak üzere birçok yazar Türk yemek kültürü üzerinde durmuş ve yiyecekleri tarihi, kültürel bağlamda incelemişlerdir. Bu bağlamda et ve et yemeklerinin geçmişten bugüne Türk mutfağında ayrı bir öneme haiz olduğunu vurgulamışlardır.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Ögel, 1978c; Kafesoğlu, 1987).

Et yemenin farklı bir yorumunu Carol J. Adams "*Etin Cinsel Politikası*" adlı eserinde yapmıştır. Bu eserde yazar kısaca beslenme alışkanlıkları üzerinden sınıfsal bir ayrıma ışık tutmaya çalışmıştır. Et yemenin erkeksi bir faaliyet olduğunu veya et yemenin erkeklik için gerekli bir faaliyet olduğunun altını sık sık çizmiştir. Çeşitli efsanelerden, masallardan örnekler vermiş ve et yiyen kahramanların hep erkek olduğu vurgusunu yapmıştır. Yazar, kimi toplumların kültürlerinde et yeme faaliyetinin kadınlar ve kızlar için yasak olduğunu belirtmiş ve bu toplumlara ele alarak durumu açıklamaya çalışmıştır. Yazara göre et yemek aynı zamanda bir iktidar göstergesidir ve bu iktidar sahipleri erkeklerdir. Bu bağlamda masallar ve mitlerden yola çıkarak cinsiyet ayrımcılığını vurgulamaya çalışmıştır. İşi daha da ileri götürerek eril et ayrıcalığının yapıldığını iddia ettiği İncil metinlerinden örnekler vermiştir. Ataerkil bir toplum yapısını irdelemiş, et yeme ile ilgili tabuları gözler önüne sermeye çalışmıştır. Yemek kitaplarında, eti erkeğin yediği öngörüsünü de ispatlamaya çalışmıştır. Fakir veya zengin toplumlarda aile bireylerinin cinsiyetlerine göre veya toplumun sınıfsal farklarına göre et dağılımını incelemiştir; sonuç olarak da yine etin erkekler için bir yiyecek olduğunu söylemiştir. Toplumsal sınıf açısından baktığında ise et yemenin üstün ırka ait bir özellik olduğunu vurgulamıştır. İrkin üstünlüğünü et yeme oranlarına göre belirleme durumunu da göstermiştir. II. Dünya Savaşı'nda orduda olan erkeklerin et yeme oranlarını incelemiş ve erkeğin güçlü, kuvvetli olabilmesinin et yemesi ile doğru orantılı olduğu görüşünün ne kadar etkili olduğunu paylaşmaya çalışmıştır. Sonuç olarak; yazar, et yemenin erkeklik göstergesi olduğunu, toplumsal cinsiyet ayrımını, ataerkil bir toplumdaki et yeme tabularını, bu konu ile ilgili efsaneleri, mitleri, masalları bize aktararak bitki yemenin yani vejetaryenliğin kadınsal bir durum olduğunu ve bu durumun edilgenliğini, erkeklerin bu yüzden sebze yemekten çekindiğini söylemektedir. Bu bağlamda erkeklerin savaşçı veya şiddet yanlısı olma durumunu da et yeme ile bağdaştırmaktadır. Yazar, hayvanları yemenin yani et yemenin erkek egemenliğine ayna tutan bir davranış olduğunu söyler. Bu bağlamda, et yemenin, erkek iktidarının her öğünde ilan edilmesi yani ataerkil kültürün varlığının kadının güçsüzleştirilmesi ile aynı anlama geldiğini söylemektedir (Adams, 2013).

Yukarıdaki açıklamalardan da hareketle et yemenin Türk insanının yaşamında önemli bir yer edindiği hakkında yorumlar yapılabilir. Bozkır kültüründen Anadolu'ya hayvancılık her zaman önemsenmiş hayvan eti ve diğer ürünleri öğünlerde sıklıkla tüketilmiştir. Ağır işlerde çalışan insanlar için et güç depolamanın temek kaynağı olarak görülmüştür.

2.4.3. Medya Kültüründe Sığır/Öküz

Türk halk biliminin çalışma kadrolarının birisi de medya sektörüdür. Yazılı, görsel, işitsel medya araçları yanında internet dünyası da folklorun önemli çalışma kollarından birisidir. Doktora tezinin bu bölümünde söz konusu unsurlardan hareketle medya ve sığır/öküz ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Türkün yaşamında önemli bir yere sahip olan sığır sanayi devriminden sonra tarlada kaybettiği statüyü medyada sağlamıştır. Özellikle sinema filmlerinde, reklamlarda, gazete-dergi vb. yazılı kültür araçlarında çeşitli kullanımlarla kendisine yer bulmuştur. Bu tezin temel sorgulama alanlarından birisi de sığırın medya kültüründeki yerinin sorgulanmasıdır. Bu bağlamda sözlü-yazılı kültür olgularının yorumlanması ve sığırın bu süreçler açısından medya kültürüne yansımaları ele alınmıştır.

Walter J. Ong, "Sözlü ve Yazılı Kültür/ Sözün Teknolojileşmesi" adlı kitabında, sözlü kültürü "birincil sözlü kültür" ve "ikincil sözlü kültür" olmak üzere ikiye ayırır: Sözlü kültürün kendi doğal seyri dışında, yazılı kültürle tanışması ve ilişkileri sonucunda oluşan değişiklikler "ikincil sözlü kültür" adı verilen bir kavramın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylelikle iletişimin yalnızca "sözlü" olarak sağlandığı "birincil sözlü kültür" yanında, yazılı kültür ve elektronik kültür ortamlarıyla temas hâlinde olan ve bu ilişkilerden sonra yine "sözlü" olarak aktarılan kültüre "ikincil sözlü kültür" adı verilmiştir. "Birincil sözlü kültür" adı verilen kültür verilerini aktaran kaynak kişiler, "yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bile bilmeyen" sözlü kültür taşıyıcılarıdır. "İkincil sözlü kültür" kavramı ise; "günümüz teknolojisiyle yaşantımıza giren telefon, radyo, televizyon ve diğer elektronik araçların sözlü niteliklerini karşılar. Zira bu niteliklerin "üretimi ve

işlevi önce yazı ve metinden çıkıp sonra konuşma diline dönüşmektedir. Yazı ve matbaanın yaygınlaşması sonucu “birincil sözlü kültür” ortadan kalkmaya başlamış, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla da “ikincil sözlü kültür” adı verilen “yeni bir sözlü kültür çağı” ortaya çıkmıştır (Ong, 2013, s. 23-24).

Medya, küreselleşmenin temel dinamiği olarak kabul edilmektedir. Küreselleşme olgusu sermayenin, ürün ve hizmetlerin, insanların, simgelerin, sembollerin, anlamların ve mitlerin akışını kapsayan hareket ve dolaşım boyutlarıyla ele alınmaktadır. Kültürel küreselleşme ise; ulusal kültürlerin kendi anlamlarını sürekli yeniden ürettiği şartların dönüştürülmesi olarak tanımlanabilir. Kitle kültürü ise; edebiyat başta olmak üzere tüm sanat alanlarını biçimlendirmeye, değiştirmeye, dahası yeniden üretmeye başlamıştır. İçerik olarak yerelleştirilen küresel kitle kültürü yeni bir kültür tüketicisi tipi yaratır. Ancak kitle kültürü öncesinde sahip olunan kültürün belirleyici olduğu da unutulmamalıdır. Medya ve kültür ilişkisi çeşitli araştırmalarla çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu araştırmalar sonucunda ulaşılan bazı sonuçlar hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Medya kültürü, yeni kültürel biçimlerin yaratılmasına katkıda bulunmak için hâlihazırda var olan kültürden etkilenir ve onu hammadde olarak, yeniden yaratarak, değiştirerek ve şekillendirerek kullanır. Bir başka yaklaşıma göre ise; medya kültürü, radyo ve televizyon kanallarının kültür programları yani meta kültürdür. Bu bağlamda seçkin kültüre (edebiyat, müzik, dans) karşı bir tehlikedir ve gerçek kültürle ilişkilendirilemez. Yani bu çözümler ve yapılan çalışmalarla kitle kültürü ve popüler kültürün geleneksel kültürle bağlantılarını ve medyanın halk kültürünü dönüştürmesi açıklanmaya çalışılmıştır (Özdemir, 2012, s. 7-19).

Türk kültürü ve edebiyatıyla medya arasında köklü ve çok yönlü ilişki mevcuttur. ‘İkincil Sözlü Kültür’ün, teknolojiyle iç içe bir kültür olduğu, ‘Birincil sözlü kültür’ çağında yazılı bir metinden söz edilemediği ve ikincil sözlü kültürün başlangıcı olan yazılı kültürün ise geçiş ve sözün teknolojileşmesi ile başladığı, ikincil sözlü kültür çağında, birincil sözlü kültürün egemenliğinin sürmekte olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan medya ve küreselleşme olgusunun etkisiyle kültürün üretim-aktarım-tüketim sistemlerinin, ürünlerinin, dönüştürülmesi veya

yeniden üretilmesi, geleneksel kültür ile medya kültürü arasında ilişki bulunmaktadır. Medya ve internetin kültür değişmelerini yaratan temel dinamikler konumunda olduğu hatırlanmalıdır (Balcı, 2016, s. 3).

Osmanlı'nın son yılları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin kalkınması, milletin refah düzeyinin artması, savaş yaralarının sarılması, ülkenin sağlam temeller üzerine kurulması için çeşitli alanlarda uygulamalar ve politikalar izlenmiştir. 1930'larda açılan Halkevleri ve Halkodaları, 1940'lı yıllarda kurulan Köy Enstitüleri bir çözüm olarak ortaya konmuştur.

Ziya Gökalp gibi düşünürler Türk kültürünün derlenmesi, kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması için "halka doğru" gidilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla birlikte tarım ve hayvancılık politikaları, köy yani yerel ile kent kültürünü barıştırma, anlama ve araştırma gibi çalışmalar hız kazanmıştır. Halkı eğitmek için çeşitli alanları kapsayan kurslarıyla kurulan Halkevleri ve bu kurumun çıkardığı dergiler ile hizmete başlanmıştır. Belirli illerde kurulan Halkevleri kendilerine ait çeşitli dergiler çıkarmışlardır. Bütün Halkevleri adına Ankara'da Ülkü adlı dergi çıkarılmaya başlanmıştır⁶². Halkevleri, dergi ve kitap yayınlarının yanı sıra sempozyum ve konferanslar da düzenlemişlerdir.

Halkevleri, 19 Şubat 1932 tarihinde 14 vilayette (Ankara, Afyon, Samsun, Eskişehir, Diyarbakır, İzmir, Konya, Denizli, Van, Aydın, Çanakkale, Bursa, İstanbul, Adana Halkevleri), 9 farklı alanda çalışan kolu ile inkılâpları halka anlatmaya çalışmıştır. Halkevleri, dil ve yazı devrimi ile Mustafa Kemal'in deyişiyle, temeli "kültür" olan Cumhuriyet ideolojisinin ete kemiğe bürünmesi ve kurumlaşması ülküsünün bilinçlere işlenmesini sağlamıştır (Akhan ve Yılmaz, 2011, s. 60). Halkevlerinin başlıca kuruluş amaçları; bilinçli, birbirini seven, anlayan, birbirine hoşgörüyle yaklaşan, aynı ülküye inanan, tüm milleti teşkilatlandırarak, millî ruhu canlı tutacak, halk içindeki sınıf farklılıklarını ortadan kaldıracak, Cumhuriyet'in ve inkılâpların savunucusu olacak, toplumsal

⁶² Halkevlerinin açılma nutku ve bu bağlamda amaçları hakkında daha detaylı bilgi 1933 yılının Şubat ayında Ülkü Dergisi'nin birinci cilt, birinci sayısının ilk on sayfasında bulunmaktadır.

ve kültürel kalkınmayı sağlayacak, Türk milletinin devletinin çağdaşlaşmasını sağlayacak “millî kültürü” benimsetmektir (Akhan ve Yılmaz, 2011, s. 60).

Halkevlerinin yanı sıra Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarından itibaren Türkiye’nin içinde bulunduğu eğitim sorunları ve çıkmazı için yeni projeler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda “Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel” ve “İlköğretim Genel Müdürü olan İsmail Hakkı Tonguç” yereldeki sorunu sadece köy ve köylünün eğitim sorunu olmaktan ziyade aydın, meslek veya ülke sorunu olarak görmüş ve Atatürk ilkelerine bağlı bir eğitim modeli kurmuştur (Kirby, 2010, s. 117). Bu eğitim modeli 1940 yılının Mart ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülmüştür. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de bu tasarımı mecliste bizzat takip etmiştir. Yeniden kurulan bu eğitim modelinin uygulama alanlarına ise Köy Enstitüleri adı verilmiştir. Kentte yetişen öğretmen ile yerelde bulunan öğrencilerin uyum sorunu veya yerelde yetişen öğretmen ile kentli öğrencinin uyum sorunu, yereldeki öğrenciye verilen eğitimin kalitesinin artması, uygulanabilir olması, işsizlik sorununun giderilmesi gibi amaçlarla Köy Enstitüleri kırsal alanlarda kurulmuştur. Seçilen bölgeler ulaşımı kolay ancak tarıma elverişli arazilerde öğrenci ve eğitimcilerin tam bir imcesi ile kurulmuştur (Aydın, 2007, s. 81).

Köy Enstitülerinin kendilerin inşa ettikleri okul binalarında, enstitü öğretmen ve öğrencilerinin emeği ve alın teri saklıdır. Yine verimli hale getirilen tarım alanları da tam bir imece örneğidir.

“İş içinde, iş vasıtasıyla, iş için eğitim” ilkesiyle yola çıkan Köy Enstitüleri kültür dersleri, ışıkta sanat ve tarla tarımı alanlarında dersler vermeye başlamıştır. Köy Enstitülerine köy kökenli çocuklar alınarak beş yıl süreyle eğitilmektedirler. Köy Enstitüsü bünyesinde bir de Yüksek Köy Enstitüsü açılır. Üç yıllık bir eğitim süreci olan bu okullara, köy enstitülerinin en başarılı öğrencileri girebilir. Dersler, dönemin seçkin eğitim bilimcileri ve öğretim üyeleri tarafından verilir. Bu okullardan mezun olanlar öğretmen ve sağlık memuru olarak atanabilmektedir. Köy enstitülerinin eğitimi sayesinde köy veya köylü modern tarım aletleri ve teknikleri, modern hayvancılık uygulamaları, el sanatları, milli oyunlar öğrenerek kendi iç devinimi ile gelişimi sağlanmaktadır (Altuntaş, 1998 s. 26).

Köy Enstitüleri ile birlikte yerele gelen eğitim ve öğretim sayesinde insan yaşamındaki olgular değişmiş ve gelişmiştir. Eğitim kalitesinin ve işsizliğin azalması, tarım ve hayvancılığın bilinçli yapılması, yerelden kente olan göçü de azaltmıştır. Bu okuldan mezun olan birçok öğretmen yerel yaşamın imgelerini kente taşımış ve yerel ile kentli arasında köprü görevi üstlenmiştir. Yerelde gözden kaçmış Türk kültürü kayıt altına alınmış ve korunmuştur. Yine bu okullarda yetişen aydınlar, yazarlar yerelin imgelerini romanlarına, sinema filmlerinin senaryolarına da taşımışlardır. İsmail Hakkı Tonguç Köy Enstitülerinin kurulmasından sekiz yıl sonra: “ Türkiye köylerinde ilköğretim davasını planlı bir şekilde kısa müddet içinde ve modern pedagojinin yarattığı ilkelere göre halletmek amacı güden ve yirmi Köy Enstitüsü yaratan bu hareket, ilköğretim tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir (Gazalcı, 2016 s. 37)” şeklinde ifade etmektedir.

İnsanı hayata hazırlayan, kendi kendine yetmesini sağlayan, yaşayarak öğreten kurumlar olarak tanımlanan Köy Enstitüleri, personel sorunlarının giderilmesi için bir süre sonra Yüksek Köy Enstitüsünü de kurmuştur. Bu enstitülerde öğrenciler genel derslere ek olarak güzel sanatlar, yapıcılık, demir işleri, tavukçuluk, ev yönetimi ve el işleri, tarım yönetimi ve ekonomisi, tarla-bahçe tarımı ve hayvancılık alanında uzmanlık dallarından birisini ya da konusu da seçebilmektedir (Kirby, 2010, s. 331). Yüksek Köy Enstitüsü ile Köy Enstitüsü arasında sürekli bir ilişki sağlanmış, Yüksek Köy Enstitüsü’nden mezun olanlar Köy Enstitüsü’ne öğretmen olarak da gitmişlerdir. Yine Yüksek Köy Enstitüsü, Köy Enstitüsü dergilerini yayımlamıştır (Kirby, 2010, s. 336).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında eğitim, iş kalitesini artırma, bilinçli tarım ve hayvancılık, yerel ile kentli kültürün kaynaşması, gözden kaçan kültür unsurlarının derlenmesi gibi birçok amaçla kurulan Köy Enstitüleri 1950’li yılların başında siyasi erkler veya aktörlerin ve uygulayıcılarının değişimi ile birlikte aksaklıklar yaşamaya başlamıştır. Bu bağlamda yaşanan aksaklıklar dönemin siyasi erki tarafından değerlendirilerek 1950’li Köy Enstitüleri’nin amaç ve kapsamlarının dışarısına çıkması sebep gösterilerek kapatılmasına karar verilmiştir.

Köy Enstitüleri kapatıldıktan sonra da bu okuldan mezun olan kişiler, yerelin kültürünü kente taşımaya devam etmiştir. Edebiyatımızda toplumcu-gerçekçi olarak adlandırılan akımdaki hemen hemen tüm yazarlar bu okuldan mezun olmuştur. Roman, şiir, masal, filmi senaryolarında yerel tiplere, yerel ağız özelliklerine bağlı kalarak köy ve köylünün sorunlarını, kültürünü yansıtacak eserler ortaya koymuşlardır. Köydeki sosyal düzen, ağa baskısı, sağlık sorunları, tarım ve hayvancılıkta ortaya çıkan modernleşmenin tetiklediği kente göç olgusu gibi konular üzerinde sıkça durmuşlardır (Bayrak, 2000, s. 66).

1950'den sonra Köy enstitüsü çıkışlı yazarlarla yaygınlaşan yerel yani köy kültürü etrafında şekillenen eserler 1960'lı ve 1970'li yıllarda da etkisini devam etmiştir. Hatta günümüz medyasındaki birçok televizyon dizisi, belgesel programları bu kültürün yeni bağlamlarının incelenmesine dayanmaktadır. Cumhuriyet döneminden başlayarak yazarların özellikle köylerdeki toprak kavgaları, ağa-köylü, zengin-fakir, güçlü-güçsüz, öğretmen-imam çatışması, köyden kente göç ve sonuçları, dar gelirlinin sorunları, geçim mücadelesi gibi konuları işlediği ve toplumcu-gerçekçi olarak adlandırılan roman ve hikâyelerin yazıldığı bir dönem mevcuttur. Nâbizâde Nazım'ın "Karabibik" romanı ile başlatılarak köy, köylü, yerel kültürün konu edildiği eserler çoğu Köy Enstitüsü çıkışlı yazarların oluşturduğu toplumcu-gerçekçi akımı ile özdeşleşmektedir. Talip Apaydın'ın Sarı Traktör, Mahmut Makal'ın "Bizim Köy", Fakir Baykurt'un "Yılanların Öcü" ve "Irazca'nın Dirliği" gibi eserleri örnek olarak verilebilmektedir.

Halkevleri, Halkodaları ve Köy Enstitüleri programları ile birlikte sistematik olarak yapılan kültür çalışmaları bağlamında ele alınan köy, yerel kültür öğeleri gün yüzüne çıkarılmıştır. Kurslar ve enstitülerde bizzat eğitim almış kişiler mezun olmalarının ardından bilgilerini yeni kişilere çeşitli yollarla aktarmışlardır. Hayvancılık, tarım etrafında kırsalda, köyde şekillenen kültür birikimini değişen yaşam koşulları, teknoloji ve göçe bağlı olarak yaşam yerlerine taşınmış yeni bağlamlarında yeniden değerlendirilmiştir. Enstitü ve kurslardan mezun olanlar yazarlar eserlerinde köy ve köylü sorunlarına sıkça eğilmiş bu yüzden de sığır, öküz, inek gibi hayvanların toplumsal ve ekonomik etkilerinden yoğun bir biçimde söz etmiştir. Yine tarımda makineleşmeye bağlı olarak modern tarım

teknikleri kullanılmasının sonucu olarak hayvan ve insan gücüne dayalı üretime ihtiyaç azalmıştır. Hayvan ve insan gücüne dayalı üretimin azalması kırsaldan kente veya kent kenarlarına göçü tetiklemiştir. İlk dönem kent kenarları veya gecekondularına kısmen de olsa hayvanları ile birlikte göç eden veya hayvan bakımına, küçük tarım faaliyetlerine devam ederken daha sonra tamamen kent kültürüne empoze olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden vazgeçmişlerdir. Bu durum hayvan ve hayvancılık etrafında gelişen ve korunan kültürün televizyon film ve dizilerine, roman ve hikâyelere, reklam afişlerine, müze materyallerine veya kent imge ve sembollerine dönüşmüşlerdir. Medyada, sembollerde, imge ve simgelerde sıkça kullanılan sığır bunun en iyi örneğidir.

Cumhuriyet döneminden başlayarak yazarların özellikle köylerdeki toprak kavgaları, ağa-köylü, zengin-fakir, güçlü-güçsüz, öğretmen-imam çatışması, köyden kente göç ve sonuçları, dar gelirlinin sorunları, geçim mücadelesi gibi konuları işlediği ve toplumcu-gerçekçi olarak adlandırılan roman ve hikâyelerin yazıldığı bir dönem mevcuttur. Bu dönem yazarları eserlerinde köy ve köylü sorunlarına sıkça eğilmiş bu yüzden de sığır, öküz, inek gibi hayvanların toplumsal ve ekonomik etkilerinden yoğun bir biçimde söz etmiştir. İlgili eserlerde bu hayvanların etrafında oluşan kültürü de sıkça ele almışlardır.

Fakir Baykurt'un "On Binlerce Kağrı", Sabahattin Ali'nin "Kağrı", Aziz Nesin'in "Kağrı Gölgesindeki İt", Samim Kocagöz'ün "Bir Çift Öküz" adlı eserleri örnek olarak sayılabilmektedir. Teknolojinin gelişmesi sonucu dergicilik, radyo ve televizyon yayınlarının başlamasıyla birlikte hayvancılık etrafında oluşan bir kültürle yine karşılaşmaktadır. Çeşitli süreli yayınlı dergilerdeki karikatürler, televizyon filmleri ve bu filmlerdeki karakterlerin lakapları olarak sığır cinsi hayvanlar kullanılmaktadır. Süreyya Duru'nun yönettiği ve senaryosunu Yaşar Kemal'in eserinden Erdoğan Tünaş'ın yazdığı 1969 yapımı "Ala Geyik" adlı filmin başrollerinde Cüneyt Arkın, Mine Mutlu, Bilal İnci ve Aliye Rona oynamışlardır. Filmde av için bir geyiğin peşine düşen kahraman ve başına gelenler anlatılmaktadır.

Atıf Yılmaz'ın yönetmenliğini yaptığı 1978 yılına ait “Kibar Feyzo” adlı filmde başlık parası ile evlenmek isteyen bir kahraman mevcuttur. Kahramanın annesi bu paranın çok yüksek olduğunu ve o paraya öküz alabileceklerini sık sık ifade etmektedir. Ancak kahraman annesini dinlemeyerek borç yaparak o başlık parasını verir. Borcun taksitini ödeyemeyince evdeki öküzden de olur ve annesi bir eşek ile kahramanı sabana koşarak tarlayı sürmektedir (Bakınız: Fotoğraf 24).

Fotoğraf 24: Öküz yerine sabana koşulan eşek ve insan.

Yönetmenliğini Kartal Tibet'in yaptığı 1976 yapımı “Tosun Paşa” adlı bir sinema filmi bulunmaktadır. Filmin adı olan Tosun Paşa karakteri güçlü, iki güreşçiye bile aynı anda yenebilen bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Kibar Feyzo ve Tosun Paşa adlı filmlerinin başrol oyuncusunun lakabı ise herkesin bildiği üzere İnek Şaban olarak geçmektedir.

Yönetmenliğini Yavuz Yalınkılıç'ın yaptığı 1985 yılına ait “Sarı Öküz Parası” adlı sinema filmi İstanbul'a öküz almak için gelen Bilo'nun (İlyas Salman'ın) hikâyesi anlatılmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 25).

Fotoğraf 25: Sarı Öküz Parası adlı filmin afişi.

Gazeteci ve yazar olan Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun 1933 tarihli "Bir Millet Uyanıyor" eserinin sinema uyarlaması yapılmıştır. Bu filmde Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşında yaşananlar anlatılmaktadır. Cepheye öküzlerin çektiği kağnılarla cephane taşıyan kadınlar filmde karşımıza çıkmaktadır. Bu sahneyi Türk Kurtuluş Savaşı'nın medyada canlandırılması şeklinde okumak mümkündür. Hatırlanacağı üzere Kurtuluş Savaşı'nda cephedeki askerin her türlü ihtiyacı kağnılarla karşılanmıştır. Buna göre medya toplumsal ve tarihsel bellek verilerinden beslenmektedir.

Metin Üstündağ ve Hatice Meryem'in 1996 yılında yayımlamaya başladıkları Öküz adlı kültür, sanat, mizah dergisi vardır. Metin Üstündağ "Öküz öldü Otlar bize kaldı" (Bakınız: Fotoğraf 26) başlıklı haberde bu konuda şöyle söylemektedir: "Öküz" ve "Hayvan" sözcüklerinden sonra "Ot" dediğinizde, 90'lı yıllar gençlerinin yüzleri gülüyor resmen. 1996'da "Öküz"le başlayıp 2000'li yılların başında "Hayvan"la devam eden gelenekte "Ot" da yerini aldı. "Kanka" muhabbeti var, edebiyat var, müzik var, siyaset var; ezcümle kültür sanattan ne anlıyorsanız aşağı yukarı hepsi var "Ot"ta (<http://www.aksam.com.tr/kultur-sanat/okuz-oldu-otlar-bize-kaldi/haber-171354>)

Fotoğraf 26: Öküz Degisi'nin son sayısının kapağı ve Ot Dergisi kapağı.

İnsanların köyden kente göçüyle beraber kültür veya gelenekler de kente taşınmıştır. Göç sonrası taşınan olgular değişim, dönüşüm, etkileşim bağlamında yeniden yaratılmış, aktarılmış ve kentleşme, kentli gelenek kültürü, kentteki yerel gelenek kültürü, popüler kültür, kitle kültürüyle anlamlandırılmaya başlanmıştır (Özdemir, 2017, s. 492). Kent yaşamında yerel gelenek veya kültürün imge halini alması, gelenekten geleneksele yani kültürel ekonomik ürüne dönüşmesi de söz konusudur. Kentli mizah ürünleri olan karikatürler içerisinde yerel kültür imgeleri sıkça kullanılmaktadır. Aynı zamanda toplumda oluşan ortak imgelerin çözümlenmesi açısından karikatürler önemli bir yer tutmaktadır. Masal, efsane, destan gibi halk anlatılarından ve kahramanlarından faydalanan karikatüristlerin başında Selçuk Erdem ve Erdil Yaşaroğlu sayılabilir (Özdemir, 2017, s. 508). Halkevleri ve Köy Enstitüleri sonrası yerelden kente göç eden sığır etrafında oluşan gelenek ve kültürü yeni bağamlarından devam etmesi ve yaratılması karikatürlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Selçuk Erdem'in karikatürlerinde kullanılan halkbilim ürünleri içerisinde de sık sık sığır/öküz görülmektedir. Aşağıda verilen Selçuk Erdem'in karikatürlerinde "öküz öldü ortaklık bitti" atasözü farklı kullanımları üzerinden zıtlıkların kullanılması, gerçekte olanın çarpıtılması, kızgınlık gibi mizahi unsurlar içermektedir⁶³ (Durmaz, 2014, s. 767). Tarladaki işte en büyük yardımcı konumunda olan sığır/öküz eleştirel bir dilden karikatür belleğine yansıtılmış

⁶³ Karikatürler internet ortamından alınmıştır ve kaynak siteleri karikatürlerin üzerinde bulunmaktadır. Tam uzantısı kaynaklar bölümünde verilmiştir.

olup, şehre olan göçle birlikte iş arayan bir insan gibi sunulmuştur. Öküzün trene bakması deyiminden yola çıkan karikatüristler aşağıdaki tasarımı ortaya koymuşlardır.

Fotoğraf 27: Basın açıklaması karikatürü.

Karikatür metni: “*Bi kısım medyada öküs öldü, ortaklık bozuldu şeklinde çıkan haberler gerçeki yansıtmamaktadır. Ayaktayım ve dimdik öküsüm. Kamuoyunu yönlendirmek, haksız kazanç sağlamak ve sikepülosyon sipek spekols spekülasyop aman be işte ştşbar etmeyinis!!!*” (www.hepsiburada.com).

Yukarıdaki karikatür metninde görüleceği üzere çıkar temeline dayanan ilişkilerde sıklıkla kullanılan bir atasözünün önemi vurgulanmıştır. Buna göre “öküz öldü ortaklık bozuldu” atasözü karikatür üzerinden yorumlandığında öküzün toplumsal yaşamdaki işlevini kaybettiği okunabilir. Yani sanayi devrimiyle birlikte makinalı tarıma geçilmesiyle, öküzün birinci işlevi olan tarla sürme faaliyetini traktöre devretmesiyle birlikte eski güç ve konumunu kaybettiği medya araçlarından olan karikatürler aracılığıyla ortaya konulmuştur. Bu bağlamda hazırlanan bir diğer içerikte aşağıda gösterilmiştir (Durmaz, 2014, s. 767).

Fotoğraf 28: “Öküz öldü ortaklık bozuldu” atasözünün kullanıldığı bir karikatür.

Bir diğer karikatür ise hem etimoloji hem de hayvan türleri ve özelliklerinin karıştırılmasının mizahi bir yorumudur. Karikatür metninde: “ Şu salağa öküz olduğumu söylem mi acaba? Neyse, bitirsin işini, sonra söylerim...” (www.komikaze.com).

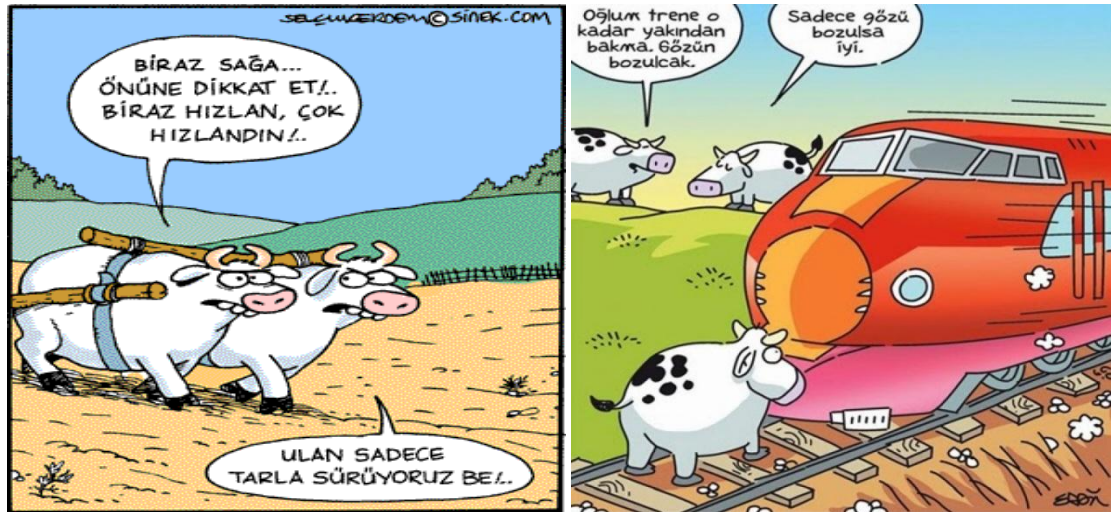
Fotoğraf 29: Sığır ve öküzün tanımlanması problemi.

Fotoğraf 30: Sığır ve zil ilişkisini anlatan bir karikatür.

Fotoğraf 31: Sembollerde öküz ve karikatür ilişkisi.

Fotoğraf 32: Öküzün trene bakması ve tarla sürmesi ile ilgili karikatürleri.

Fotoğraf 33: Kadın-erkek ilişkisinin hayvanlar üzerinden karikatürleştirilmesi.

Fotoğraf 34: Süttaş gibi markalar aracılığı ile sığır/öküzün işlevselliğindeki değişim reklam sektöründe.

Fotoğraf 35: Süttaş gibi markalar aracılığı ile sığır/öküzün işlevselliğindeki değişim reklam sektöründe.

İnsan hayvan etkileşimi sonucu oluşan kültür çağıın şartları ve imkânına göre değişmiş, şekil almıştır. Bugün insanlar tek düze olan klişe imge ve yaşantıdan sıkılarak tekrar organik yaşam yani tarım ve hayvancılığa meyil ettiği ortadır. Yine Dirse Han Oğlu Boğaç Han adlı Dede Korkut Boyu aynı adla çizgi film olarak televizyon ekranlarında yayımlanmıştır. Günümüzde ise çok satan kitaplar arasında Barry Sanders'in "Öküzün A'sı", Sevan Nişanyan'ın "Elifin Öküzü", Kerim Demirci'nin "Oxford'un Öküzü" adlı eserleri vardır. Yine popüler aşk, ilişki ve psikoloji konulu romanların birçoğu da öküz adı ile (Hayatımın Öküzü, İçime Öküz Oturdu, İçinizdeki Öküze Oha Deyin vb.) adlandırılmaktadır. "WhatsApp, Messenger, Instagram, Snapchat" gibi akıllı telefon uygulamalarının kamera araçlarında efekt olarak öküz maskesi ayrıca akıllı telefonların klavyelerinde emoji olarak tabir edilen görseller içerisinde de sığır, öküz, boğa simgeleri bulunmaktadır. Günümüzde internette yer alan pek çok sohbet sitelerinin genel adı da geyik siteleridir.

2.4.4. Marka ve Sembollerde Sığır/Öküz

Tüketiciler bir ürünü satın alırken o ürünün tüm özelliklerine ya da yalnızca tek bir özelliğine bakarak karar verirler. Tüketiciler ürünün fiyatı, ambalajı, kalitesi, rengi, teslim ve kredilendirme şartları, garantisi, satış sonrası hizmetleri, stil ve dizayn özelliklerini kapsayan markayı gerek bu özelliklerinden dolayı gerekse diğer ölçülebilmesi güç olan ve bir toplumun geçmişten bugüne getirdiği değerler ile dünyanın içerisinde bulunduğu postmodernist yapıyı harmanlayarak sosyolojik, psikolojik ve ekonomik birçok olay içerisinde gelişen süreçler neticesinde markaya sahip olmaya karar verirler. Belki de marka tercihleri sosyal bir gurubun doğal bir üyesi olmak, beğenilmek, adından söz ettirmek, farklı bir imaja stile ya da dizayna sahip olmak, kısacası farklılaşmaktır (Ar, 2004, s. 4).

Markalar, bir işletmenin mal veya hizmetlerini bir başka işletmenin mal veya hizmetlerinden ayrılmasını sağlar. Bunun için kişi adları dâhil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar, imgeler, fotoğraflar, malların biçimi veya

ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla çoğaltılabilen her türlü işaretler kullanılır (Ar, 2004, s. 4). Bocock'a göre, "üretilen malların gösterge ve sembollerle kullanılarak tüketicilerin çoğuna satılmasıyla, tüketim ile arzular arasında bir bağlantı kurulmuş olur" (1997, s. 13).

Sığırın kullanım alanlarından birisi de marka ve sembollerdir. Buradaki kullanım ürün ve müşteri arasında daha ziyade güç algısını çağrıştıracak şekilde belleklere kazınmaktadır. Ürünleri markalaştırmak amacıyla kullanılan semboller arasında sığır, öküz, boğa, inek de bulunmaktadır. Gerek mitolojik anlamları gerekse benzetme yönü ile kullanımları mevcuttur. Bu bağlamda akıllı telefonlarda bulunan Whatsapp veya diğerler uygulamalarda öküz, inek vb. temsil eden emoji'ler mevcuttur. Redbull (Kırmızı Boğa) adlı enerji içeceği markasının hem adı hem de sembolünde boğa-öküz karşımıza çıkmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 36).

Fotoğraf 36: Bir içecek markası ve sembolü.

Öküzgözü adlı şarap cinsinde ise şarabın üretildiği üzüm tanelerinin öküzün gözleri gibi büyük olması ve birbirine benzetilmesinden ortaya çıkmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 37).

Fotoğraf 37: Bir şarap markası ve cinsi.

Artvin’de yapılan Kafkasör adlı boğa güreşlerini de markalaştırmak amaçlı giyecek ürünlerinin üstüne boğa fotoğrafları basılmıştır. Burada tasarlanan yaratıcı içerikler sayesinde Kafkasör markasının reklamı doğal süreçler içerisinde kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bunun yanı sıra şehrin girişinde Artvin adının önünde büyük bir boğa heykeli bulunmaktadır. Şehrin çöp bidonlarının üzerinde de boğa figürleri bulunmaktadır (Fotoğraf için ekler bölümüne bakınız). Bu bağlamda Artvin adının da önünde yer alan boğa figürleri bir kültür imgesi şeklini alarak şehrin markasına dönüşmüştür. (Bakınız: Fotoğraf 38).

Fotoğraf 38: Kafkasör şenlikleri ile alakalı giyecekler.

Gerek Türkiye’de gerekse dünyada boğa, öküz, sığır futbol takımlarının amblemleri, taraftar gruplarının adları ve sembolleri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Burada ortak amaç diğer marka ürünlerinde olduğu gibi boğanın gücünü kodlamaktır. İtalyan futbol takımı Torino, ABD basketbol takımı Chicago Bulls, doğrudan boğa sembolünü kullanan takımlar arasındadır. Türkiye’de ise boğayı ambleminde sembol-marka olarak İstanbul Kasımpaşa Spor, Meriçspor, Damalspor, Serhat Ardahanspor, Kumçatı Gençlerbirliği, Haraççıspor, Altınsabanspor kullanan kulüpler arasındadır. Ayrıca bu sembol ve markayı futbol kulüplerinin Tatangalar, Genç Boğalar, Azaplar adlı taraftar grupları da kullanmaktadır. Yine Fenerbahçe spor kulübünün taraftar grupları Kadıköy’de bulunan boğa heykeline takım forması giydirmişlerdir. Öküz, sığır, boğa kebab, kebabçı dükkânı markaları ve sembolleri olarak da karşımıza çıkmaktadır (Bakınız: Fotoğraf 39-45).

Fotoğraf 39: İtalya’da bir futbol takımı ve ABD’de bir basket takımı.

AI www.eralidort.com AI

Fotoğraf 40: Kadıköy’de bulunan boğa heykeli ve Kasımpaşa boynuz simgesi.

Fotoğraf 41: Meriçspor boğa simgesi ve Sakarya taraftar grubu amblemi.

Fotoğraf 42: Iğdır'da bulunan bir takım ve Ardahanspor boğa simgesi.

Fotoğraf 43: Kumçatı boğa simgesi ve Erzincan taraftar grubu.

Fotoğraf 44: Boğa simgeli bir İstanbul takımı ve Çerkezköyspor taraftar grubu.

Fotoğraf 45: Bursa'da bir futbol takımı ve bir kebabçı markası.

Görsellerde bulunan dünyadaki ve Türkiye'deki futbol, basketbol takımlarının amblemleri, taraftar gruplarının adları ve sembollerinde boğa, öküz, sığır bulunmaktadır. 1906 yılında İtalya'da kurulan Torino adlı futbol takımının sembolü boğadır. Chicago Bulls, Chicago Packers ve Chicago Stags'den sonra NBA'de mücadele eden üçüncü Chicago takımıdır. Sembolü ise Amerikan buffalosudur. 1911 Azaplar adlı futbol kulübü 1911 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Sembolü gücü temsilen boynuz olan Kasımpaşaspor Kulübü 1923-1924 sezonunda ilk resmi maçına çıkmıştır. Haraççispor 1969 yılında İstanbul'da kurulan amatör futbol kulübüdür. Altinsabanspor kulübü Bursa'da 1952 yılında kurulmuştur. Türkiye'nin ilk federe köy takımıdır. Renklerini çimenin yeşilinden, toprağın kahverengisinden almıştır. Kumçatı Gençlerbirliği adlı futbol

kulübü 1996 yılında Şırnak ilinde kurulmuştur. Sembolü boğa olan Meriçspor kulübü amatör ligde oynayan ve Manisa'da 2009 yılında kurulmuş bir futbol takımıdır. Serhat Ardahanspor 2013 yılında, Damalspor ise 2015 yılında, Ardahan'da kurulan amatör futbol kulüpleridir. Genç Boğalar 1986 yılında kurulan Erzincansporun taraftar grubudur. 1990 yılında Sakaryaspor altyapı oyuncularından kurulan ve Türkiye'nin önde gelen taraftar gruplarından biri olan Tatangalar, şehrin en büyük sivil toplum örgütüdür. Yaptıkları farklı pankartları ve sloganlarıyla nam salan Tatangalar yalnız tribün faktörleriyle değil sosyal yardım kampanyalarıyla da adından sıkça söz ettirmektedir⁶⁴

Futbol kulüplerinin kuruluş yılları ve yerleri dikkate alındığında seçilen semboller de kolayca anlaşılabilir. Doğu Anadolu ve Ardahan gibi illerde yapılan büyük baş hayvancılık, ekonominin bu hayvanlara ve tarıma bağlı oluşu futbol kulüpleri veya taraftar adlarını seçerken etken olmuştur denilebilir. Bu bağlamda batıda kurulan kulüp ve taraftar grupları ise kuruluş yılları ve boğa-öküz gibi hayvanların güçlü bir yapıda olmalarına benzetme yolu ile seçildiği söylenebilmektedir. Seçilen marka, sembol ve taraftar grubu adlarında kullanılan boğa-öküz gibi semboller bu hayvanların güçlü oluşları, hayvancılık ve tarıma dayalı ekonomilerde insan hayatındaki öneminden dolayı seçilmişlerdir.

Bu doktora tezinin ikinci bölümünde sığır ve öküzün toplumsal, kültürel ve ekonomik hayattaki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Tez kapsamında sahadan derlenen veriler sığır türleri ve öküzün bir yılı, öküzün beslenmesi ve bakımı, öküz çobanlığı, öküzleştirme veya iğdiş etme, öküzü süsleme, muskamala vb. çeşitli inanışlardaki yeri, genç öküzün işe alıştırılması, kara saban ile tarla sürme, kağınının kullanılması ve parçaları gibi çeşitli alt başlıklar etrafında verilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Türkistan coğrafyasından Anadolu'ya intikal eden Türk boyları göç esnasında kültürel unsurlarını da beraberlerinde getirmişlerdir. Türkün kadim yaşam tarzının doğal bir sonucu olan tarım ve hayvancılıkla meşguliyet Anadolu

⁶⁴ Bu bilgilerin tamamı ilgili kulüplerin internet sayfaları taranarak derlenmiştir.

coğrafyası sınırlarında birçok özelliğini koruyarak yeni sentezler etrafında sürdürölme eğiliminde olmuştur.

Bunlardan birisi de Oğuz Kağan Destanı'nda ilk örneğini gördüğümüz kağnıdır. Kadim bir taşıma aracı olan kağnı, savaş meydanlarına cephe taşıması yanında savaşlarda elde edilen ganimetlerin taşınmasında da kullanılmıştır. Saha derlemelerinde bizzat görüşülen ve 1950-1960'lı yıllarda kağnı kullandığını belirten kişilerin, tarım ve hayvancılığın zayıflamasına bağlı olarak gerek yurtiçi gerek yurtdışına yaptıkları göçler neticesinde uzun süre topraklarından ayrı kaldıklarını geçmişe dair anılarında aktarmışlardır. Burada özellikle dikkati çeken bir konu bu kişilerin göç sonrası yurtiçi veya yurt dışında yaptıkları birikimler neticesinde kağnı ile ayrıldıkları topraklarına lüks otomobillerle döndükleri gerçeğidir. Bu durum kültür değişimleri kapsamında değerlendirildiğinde her ne kadar tarım ve hayvancılığın göçlerden dolayı olumsuz etkilendiğini gösterse de kişisel beklentilerin karşılanması, daha iyi eğitim, sağlık hizmetlerinin sağlanması ve daha iyi şartlarda yaşama arzusu temelinde yorumlandığında olumlu özellikler yansıtmaktadır.

Dolayısıyla bu tezin temel sorgulama alanlarından birisi de sanayi ve teknolojik gelişmeler sonucunda sığır ve öküzün gündelik yaşamdaki durumunun incelenmesidir. Burada özellikle kara saban, kağnı ve düvenin 1970-1980 sonrası yaşamdan tamamen silinmeye yüz tutması, bunun yerini traktör, pulluk gibi teknolojik araç-gereçlerin yerini alması bağlı olarak sözlü, yazılı, görsel kültür çevrelerindeki durumun sorgulanması yapılmıştır. Bu bağlamda çiftçinin en önemli yardımcısına dönüşen traktör üzerine "Çiftçinin eli kolu umudu traktör/ Tarlada yağmur, güneş gibi aktör" (Özüçelenk, ty.) vb. gibi şiiri ve özlü sözler sarf edilmiştir. Bu bağlamda tezin bu bölümünde eğlence ve spor, yemek, medya kültüründe, marka ve sembollerde olmak üzere sığır ve öküzün günlük yaşamdaki konumu yazılı-görsel araçlardan istifade edilerek değerlendirilmiştir

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. TÜRK DÜNYASINDA SIĞIR/ÖKÜZ

Türkün kadim yaşantısı bozkır coğrafyasında teşekkül etmiştir. Araştırmacılar tarafından “göçrevli veya konargöçer” olarak adlandırılan Türkler yayıldıkları geniş coğrafi alanda doğu, batı, kuzey, güney ayrımı olmaksızın benzer faaliyetlerle yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Toplayıcı-avcı kültürden yerleşik medeniyete geçişle birlikte insanların ziraat ve hayvancılık faaliyetleri halk anlatılarına da yansımıştır. Tezin bu bölümünde Türk dünyasında sığır ve öküzün durumu halk anlatılarından (mit, efsane, masal, destan, türkü, bilmece, atasözü vb.) hareketle ortaya konulmuştur. Halk anlatılarından hareketle yapılan bu çözümleme neticesinde “Türkistan, Azerbaycan, Karadeniz ve Kuzey Kafkasya, İdil-Ural, Anadolu, Balkanlar ve diğer komşu alanlarda” sürdürülen Türk kültür ve medeniyeti üzerine çıkarsamalarda bulunulmuştur. Burada ayrıca sığır veya öküzün Türk dünyasındaki yansımaları ve durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

3.1.1. Balkanlar ve Diğer Komşu Alanlar

Gagavuz adı, Gagauz, Gök-Oğuz vb. şekillerde yazılmakta ve uzların bir boyu, büyük Oğuz, Hakka bağlı kalan Oğuz gibi çok değişik kaynaklardan hareketle açıklanmaya çalışılmaktadır. Gagauzlar, Hristiyan Türkler olarak bilinmektedir. Tarih boyunca Rus, Bulgar, Romen yönetimleri altında kalan Gagavuzlar’ın, kökleri Türk kültürüne dâhil olan halk inanışları, gelenek ve görenekleri, sözlü kültürleri sayesinde millî dirençleri kuvvetlenmiş, bugüne kadar varlıklarının sebebi olmuştur. Gagavuz kültürünün ana damarını Türk kültürünün izleri taşımakta, Balkan ve Slav etkileri, mensup oldukları dinin etkileri ile çok renkli ve zengin bir hal almaktadır (Özkan, 2017, s. 160). Bu bağlamda tarım ve hayvancılık etrafında şekillenen Türk kültürünün izleri Gagavuz anlatılarında görülmektedir. Gagavuz Türklerine ait atasözleri ve deyimlerde öküz şu şekilde geçmektedir: “Boynuz öküzä aır gelmez, fena birnik (vergi memuru) bir yöküz

satar, islaa birnik iki yöküz satar, hep öküz altında bızaa aarêr, islää öküz, ama bir buynuzu yok. Aması olmasa islää olacek, kart öküzü dibä koşarlarmış, öküz altında buzaa arêêr, öküz eştii toprai sırtına atarmış, öküz öldü, ortaklık bozuldu, öküzä buynuzu aar gelmeer” (Özkan, 2007, s. 47-74; Özkan, 2007a, s. 130-140).

Türk sözlü edebiyatında yaşamın çeşitli cephelerinden izler bulunmaktadır. Bu durum halk anlatılarından lirik ve epik şiire kadar yaşamın doğal akışının bir sonucudur. Türk dünya kültür belleğinde hayvancılığa bağlı geleneksel yaşamın anlatıldığı çeşitli türler bulunmaktadır. Bu bağlamda Gagauz Türklerine ait cevabı “fırın, tütün, gözleme⁶⁵” olan bilmecelerin sorularında öküz geçmektedir. Gagauz Türklerine ait ve içinde öküz geçen bir mâni ise şu şekildedir:

“Kaleden yöküz (öküz) bakar
Yöküzün annı sakar
Sakallıya kim bakar
Ter bıyık yürek yakar (Özkan, 2007b, s. 533).”

Bu atasözü, bilmece ve mânide öküz tecrübelerin sonucu olarak çeşitli gerçeklik ve benzetmelerle, ortaklığın simgesi olarak, insan hayatında var olan bir unsur olarak geçmektedir.

1571 yılında Osmanlı Devletine katılan Kıbrıs, halk inanışları, gelenek ve görenekleri vb. bakımından Türk kültürü ile birebir benzerlik göstermektedir. 1878 yılından 1960 yılına kadar İngilizlerin yönettiği adada Türkler 1983 yılında bağımsız bir Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurabilmiştir. İki halklı bir kara parçasında yaşanan kültür alış-verişi Kıbrıs Türk kültürüne zenginlik kazandırmış, ancak köklerinden uzaklaştırmamıştır (Balci, 2013, s. 11-24). Anadolu anlatılarının birçoğu benzer şekilde veya varyantlaşarak Kıbrıs’ta yaşamaktadır. Tarım ve hayvancılık etrafında oluşan birçok anlatı veya kültür Türk dünyası ve Anadolu coğrafyasındaki kültür ile benzerdir. Bu bağlamda Kıbrıs Türkleri’nde “deve tellal iken, öküz berber iken” ve “mar mağracık, mar maracık, yol daracık, iki öküzünan, bir danacı” şeklinde tekerlemeler de mecaz ve gerçek anlamlarıyla sığır/öküz geçmektedir (Fedai, 2007, s. 302-304).

⁶⁵ “İki öküz sarı, çobanı karı” bilmecesinin cevabı gözlemedir.

Tarım ve hayvancılık bağlamında oluşan kültürde çeşitli inanışlar gelenek haline getirilmiştir. Özellikle Tanrılara sunulan sığır kurbanı ile belayı defetme isteği ön plana çıkmaktadır. İnsan hayatında ekonomik ve sosyal olarak değerli olan sığır kurban edilerek Tanrılara fedakârlıklar gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Yunanistan Türklerine ait her yıl gerçekleştirilen “Küplü Kurbanı” geleneği bir efsaneye dayandırılmaktadır.

Efsaneye göre, Küplü’de kıran adı verilen salgın bir hastalık peyda olur. Bir gün aksakallı bir ihtiyar köye çıkagelir. Halk durumu ihtiyara iletir ve ihtiyar, bir kurban kesmelerini, kurban etini köy halkına ve gelecek misafirlere dağıtmalarını; ayrıca bir sahan etli pilavı da bir köşeye bırakmalarını öğütler. Köylü dua ve mevlitlerle bir dana kurban eder ve söylenenleri yapar. Kıran adlı hastalık böylece yok olmuştur. Yine bir yıl, kesilecek dana getirilip ağıla konulmuş ancak sabah dana kaybolmuştur. Danayı aramaya koyulan köylüler kendilerine kurban öneren dedeyi danayı ağıla koyarken görmüşlerdir. Dede yine ortadan kaybolmuştur. Bunun üzerine dede Tanrısal bir güç olarak düşünülmüş ve bu geleneğe Dede Kurbanı da denilmiştir. Bu dedenin savaş yıllarında da köyün koruyucusu olduğuna inanılmaya başlanmıştır. Her yıl yapılan bu gelenek aksatıldığında dedenin köyü cezalandıracağına inanılır. Hatta bir sefer aksatıldığında köyde bir anda yedi ölüm meydana gelmiştir (Sağlam, 2001, s. 59).

Makedonya Türklerine ait “Zinep ile Ali” adlı anlatıda masalın geçtiği zamanda kullanılan öküzlerin çektiği kağının ve kahramanın insandan geyiğe dönüşme motifinin vurgulanması söz konusudur. Baba çocukları Zinep ve Ali’yi ormanda bırakarak öküzlerle (muhtemelen öküzlerin çektiği bir arabayla denilmek istenmiş) evine dönmektedir. Çocuklar ormanda bir mağarada yaşamaya başlamışlardır. Ormanda geyik ayağı izinin içinde su birikintisi görürler. Zinep’in uyarılarına rağmen Ali bu sudan içer. Ali bu sudan içtikten sonra geyiğe dönüşür ve Zinep bir başına kalır. Zinep sonra bir cazü koca teyzenin (cadı kadın olabilir) dediklerini yapar. Ali’ye tekrardan o sudan içirerek insan olmasını sağlar (Engüllü, 2004, s. 574-578).

Romanya Türklerine ait fıkra tipi olan “Kapsız Bilal” ile hoca arasında geçen mizahi anlatımlarda sığır gerçek anlamında yani mal-mülk olarak geçmektedir. Yine bu fıkralardan bir tanesinde sığıra nazar değebileceği inancı da mevcuttur. “Koca Öküz” adlı fıkroda yaşlanmış öküzünü satan sahibi ile alıcı arasında geçen muhabbet vardır. Öküzü alan kişi öküzün kör olduğunu anlayınca satıcının yanına gelir. Satıcı ise: “Öküze bakma bana bak dedim ama sen dinlemedin” demiştir. “Sakar Manda” adlı fıkroda ise mandasına nazar değdiğini düşünerek dua okuyan hocaya Kapsız Bilal denk gelir. Manda dua sonrası ayağa kalkar fakat Kapsız Bilal hocaya: “Can duadan değil boğazdan gelir demiştir.” Yine hoca ile Kapsız Bilal arasında geçen devrilen araba fıkrasında mandanın bir gözü kör olduğundan dolayı arabanın devrileceğini bilen Bilal önceden uyarmaktadır (Horata, 2006, s. 505-510).

3.1.2. Azerbaycan, Karadeniz ve Kuzey Kafkasya Alanı

Karaçay Türklerinin büyük çoğunluğu Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Karaçaylar Türkleri Anadolu'nun birçok bölgesine de göç ederek yerleşmişlerdir. Malkar Türkleri ile Karaçay Türkleri aynı tarihî kökten gelmektedir. Malkar (Balkar) Türklerinin büyük bir kısmı Kabartay-Malkar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Kumuk Türkleri Dağıstan Cumhuriyeti'nde altı eyalet ve altı köy halinde yaşamaktadır. Azerbaycan Türkleri ise 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine tam anlamıyla bağımsızlığını kazanmıştır (Özkan, 2017, s.100; 201-210). “Karaçay-Malkar, Kumuk ve Azerbaycan Türklerine” ait anlatılarda da Türk kültürünün izlerine hayvancılık ve tarım bağlamında görmek mümkündür.

“Divan-ı Lügat-i Türk'te” bulunduğu gibi Azerbaycan Türklerine ait yıllar, mevsimler söylencesi bulunmakta ve yılların on iki hayvan adını almasını anlatılmaktadır. Bu söylenceye göre üçüncü yılın adı “öküzdür” ve bu yılda doğan insanlar çalışkan olur. Yine Azerbaycan Türklerine ait maral, ceylan geçen söylenceler de mevcuttur (Veliyev ve Akpınar, 2001, s. 103, 108).

Yıldızların oluşumu ve bereket bağlamında inanışlarda da sığır geçmektedir. Karaçay-Malkar Türklerine ait “Boyunsala” (tahıl yıldızları) adlı bir anlatı bulunmakta ve Boyunsala adının nereden geldiği anlatılmaktadır. Bu yıldızlar tan ağarmaya başlaması ile batıdan batmışlar ve insanlar o zaman tarlaya giderek öküzlerin çatkılıklarının (zelvesini) alt kısmına vurmuşlar. Bundan dolayı da boyunsala denilmiş. Boyunsalanın çıktığı günün akşamında yıldızları bulut ve sis kaplarsa yılın verimli ve bereketli geçeceğine inanılmıştır (Kubayev, 2001, s. 135).

Masal, halk tiyatrosu, fıkra, dua, beddua, türkü ve ağıtlarda da sığır/öküz geçmektedir. Azerbaycan Türklerine ait “Keçel ile Gazının” (Kel ile Kadı) masalında Kel buzağının kuyruğunu bir çekişte koparmaktadır. Kadı'dan da hakkı olan ineği istemektedir (Veliyev ve Akpınar, 2004, s. 652). Karaçay-Malkar Türklerine ait “Kara Kuş” adlı masalda bir ata “çıkar at, dök at” denildiğinde içinden kuzu, keçi, oğlak, sığır çıkmaktadır. İhtiyar adama bu

hayvanları tekrar atın içine sokmaya bir bozkurt yardım eder. Yardım karşılığı bozkurt ihtiyar adamdan kızını ister. Ancak ihtiyar adam kızını vermeyerek sihirli bir tokmak ile kurdu öldürür. Sihirli tokmak, kazan ve içinden hayvan çıkan at ile rahat ve huzurlu bir şekilde yaşamaya devam eder (Adiloğlu, 2004, s. 703-709). Bu masal metinlerinde sığır zenginliğin göstergesi olarak, gerçek anlamında yani mal-mülk olarak geçmektedir.

Azerbaycan'da bayram günlerinde genellikle "Hıdır Nebi ve Nevruz" bayramlarında şenlikler zamanında oynanan, "Ekildiğinde Biçildiğinde Yok, Yerken Ortak Kardeş" adlı halk tiyatrosu bulunmaktadır. Bu oyunda iki kardeş, toprak sahibi ve iki öküz vardır. Oyunun adından da anlaşılacağı üzere tarım uğraşları ve bu uğraşlarda insana yardım eden öküz oyunun ana konusudur (Yıldız, 2006, s. 443). İnsanların ekonomik uğraşlarında yardımcı olan hayvanlar bir süre sonra kültür ürünlerinde de işlenmeye başlanmaktadır. Bu halk tiyatrosunda öküz ekonomik anlamda bir fenomen durumundadır.

Halk anlatılarında ağaç, su, dağ, ateş, demir vb. kült unsurlar önemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan en sık görülenlerden birisi de dağ kültürüdür. Bir hayvanın yaralanmasına, ölümüne ya da dağ yakılan türkü bu türe örnek olabilir. Azerbaycan Türklerine ait "Yüce Dağlar Başında" adlı türkünün içinde geyik "yüce dağlar başında ceylan yavrular, ceylanın yavrusunu avcı yaralar" şeklinde yer almaktadır (Veliyev ve Akpınar, 2007, s. 772-780). Karaçay-Malkar Türklerine ait "Tavkan" adlı türkünde "benim sevdiğim Tavkan idi, dağ geyiklerinin avcısı, seni tanıyalı, ben olmuşum gelecek yolunun gözcüsü", "pulluk ben olup, yere girsem ne yaparsın, sekiz öküz ben olup, çekip alsam ne yaparsın" şeklinde geyik ve öküz geçmektedir (Adiloğlu, 2007b, s. 788-798).

Karaçay-Malkar Türklerine ait "Kanamat" adlı ağıtın içinde "yedi yıl boyunca Amgata çevresini bekledin, geyikleri avlayıp dağlarda etlerini kuruttun..." ve "Sürgün" adlı ağıtta "atlar, öküzler kalıp gitti, kolhoz boyunduruğundan serbest bırakılmadan, biz zavallıları sürüp götürüyorlar, yaşlılar, çocuklar giyinmeden..." şeklinde geyik ve öküz geçmektedir (Adiloğlu, 2007c, s. 980-985). Türkü ve ağıtlarda sık sık başvurulan benzetmeler, halkın yaşanmışlıklarından izler taşımaktadır. Bu türkü ve ağıtlardan bölgede av hayvanı olarak geyik veya

ceylanın da tercih edildiği anlaşılmaktadır. Tarım faaliyetlerinde öküz, pulluk veya kara sabanı kullanan kültürlerin söz konusu unsurlarının türkü ve ağıt metinlerine de girdiği görülmektedir. Bu bağlamda Karaçay-Malkar Türklerine ait bir ninni ise şu şekildedir: “Ak sütümü veriyorum, uyu, geyik yavrusu, canım gibisin, nur cevherinden ışığım” (Adiloğlu, 2007a, s. 673-677). Ninni söylenen yavrunun geyik yavrusuna benzetilmesi bölgede bu hayvana verilen önem ve değer açısından da önemlidir.

Kumuk Türklerine ait “Kuyruklu Malak” adlı fıkrada Şahmanay Umakay’ın tarlasına hırsızlığa girer fakat denk gelirler. Şahmanay kuyruklu malağını kaybettiği belirtir. Umakay ise: “Malak sensin, ben de senin kuyruğunum” der (Pekacar ve Akça, 2006, s. 573). Fıkroda malağa (camız) benzetmesi, halk muhayyilesinin zeki bir ürünü olarak görülmektedir.

Kumuk Türklerine ait bir “kargışta” Ötemişli yolcu arabacının elinden kamçısını alır ve öküzlere vurarak “deh siyah ala! Deh, sarı ala! Sahibinin evine cenaze girsin” diye beddua eder (Akça, 2007, s. 37-43). Kumuk Türklerine ait bir yılda “boğalar gibi sık enselim, kıvrılmış kara kâküllüm, ok saplanmış alageyik gibi yürüyüşlüm...” şeklinde boğa ve geyik geçmektedir (Akça ve Gaciyev, 2007, s. 780-788). Karaçay-Malkar Türklerine ait bir alkış “Allah versin, öküzün çekenini” şeklindedir. (Adiloğlu, 2007, s. 37-43).

Beddua metninden de anlaşılacağı üzere öküz arabaya koşulmuş haldedir. Yani öküz taşımacılıkta da kullanılan ve insan hayatını kolaylaştıran önemli bir değerdir. Bu yüzden Karaçay-Malkar Türklerine ait bir duada öküzlerin iyi çekenini istenmektedir. Yırda ise benzetme unsurları ön plandadır. Sık enselim benzetmesi öküzleşmemiş yani kısırlaştırılmamış boğanın vücudunun gelişmiş olmasını vurgulamaktadır. Boğaların ensesi kalın, eti sık, derisi kat kat bir görünüm içermektedir.

Karaçay-Malkar Türklerine ait “Biynöger” adlı destan metninde karşımıza üç ayaklı bir geyik çıkmaktadır. Biynöger adlı kahramanın büyük kardeşi Umar’ın hastalığının geçmesi için beyaz bir geyiğin sütü ve dayısının köpeğini elde etmesi gerekmektedir. Biynöger, dayısından köpeğini alalamış ve çare ararken

Kubadiyeler ile karşılaşmıştır. Metne göre Kubadiyeler sığır derisi tabaklayarak otururlardı. Kahraman köpekleri temin etti ve geyik sütünü aramak için üç ayaklı bir geyiğin peşine düştü. Bu geyiğin Karaçay-Malkar inanışlarına göre av hayvanlarının ve avcılarının tanrısı olan “Apsatı’nın kızı topal Fatima” olduğunu öğrendi. Topal Fatima Biynöger’e beddua eder ve bu beddua tutar. Mezar gibi dar, uçurumun kenarı, kimsenin ulaşamadığı bir mağarada kitli kalır ve kurtulmaya çalışırken düşerek ölür. Yine Karaçay-Malkar Türklerine ait “Karça” adlı destan metninde Kabardey prensi Kaytuk oğlu Karça’dan öküzlerini istemektedir. Kaytuk oğlu Karça’nın öküzlerini kendisine vermezse savaş çıkacağını belirtir. Ancak Karça öküzleri yerine köpek göndererek savaştan korkmadığını söyler (Tavkul, 2003, s. 328-336).

“Biynöger” adlı destan metninde av ve avcılarının Tanrısı, üç ayaklı bir geyik motifi karşımıza çıkmaktadır. Yine geyik sütünün halk hekimliği için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sığır derisinin de destan metni zamanında işlenerek kullanılması bilgisi söz konusudur. Karça adlı destan metninde ise öküzün ekonomik anlamdaki değeri savaş çıkaracak kadar büyük olduğu vurgulanmaktadır. Bu destan metninde kahramanın veya alp, hakan, prensin gücü veya zenginliği sığırları ile eş değer olması durumu da vardır.

Karaçay-Malkar Türklerine ait anlatılarda av hayvanı, benzetme unsuru, halk hekimliğinde kullanılması açısından sık sık geyik geçmektedir. Azerbaycan Türklerine ait metinlerde kısmen de olsa ceylan, maral benzetmeleri bulunmasına rağmen Kumuk Türklerine ait anlatılarda olduğu gibi öküz ve öküz ile kullanılan kağı, kara saban gibi araç veya aletler görülmektedir. Bu durumun yaşam biçimi veya yaşanan coğrafya gibi unsurlarla alakalı olması muhtemel gözükmektedir.

Kırım Türklerine ait “Ahmet Akay-Özanbaş Mollası” adlı fıkrada köy imamı seçimlerinde öküz sözcüğünün yazılması istenir. Molla Arap harfleriyle öküz yazarken Ahmet Akay öküzün resmini çizer böylece imam olarak seçilir (Yüksel, 2006, s. 559). Kırım Türklerine ait Karasu Bazar Varyantı destan metninde kahraman Çora Batır ile Han seyisi Ali Bey karşı karşıya gelmiş ve birbirlerine ok atmışlardır. Ok atma sahnesi “öküz gibi böğürtüp, sığır gibi bağırıp, çekip

attı” şeklinde tasvir edilmektedir (Dönmez, 2003, s. 271). Fıkra metninde öküz gerçek anlamında kullanılmış, kahramanın ince zekâsı vurgulanmıştır. Destan metninde ise Türk destanlarının birçoğunda olduğu gibi anlatımda vurgu ve kahraman-güç ilişkisi bağlamında öküz ve sığır seslerine benzetilmiştir.

3.1.3. Türkistan Alanı

1989 yılı nüfus sayımına göre, bağımsız devletler topluluğu ülkelerindeki Türklerin toplam nüfusu elli milyona yakındır. Türk nüfusunun yaklaşık kırk altı buçuk milyonu Müslüman, üç milyonu ise Hristiyan, Musevî, Budist-Lamaist veya Şamanisttir. Buna göre Türklerin %94’ü Müslüman, %6’sı ise diğer dinlerdendir. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması üzerine Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan adlı Türk devletleri tam anlamıyla bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Turgun Almas Uygur Türklerinin tarihini sekiz bin yıl önceye dayandırmakta ve Sibiryâ, Altay Dağlarının etekleri, Moğol ve Cungarya bozkırları, Yedisu bölgesiyle çevrelen geniş araziye yayıldıklarını söylemektedir. Uygur Türkleri bugünkü Çin yönetiminin baskısı altında büyük sıkıntılar yaşamalarına rağmen zengin aynı zamanda köklü tarihlerine ve kültürlerine bağlı yaşamaktadırlar (Özkan, 2017, s.100; 289).

Ortak bellek ve kültür hazinelerini besleyen veya aynı kaynaktan gelen Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan bağımsızlıkları öncesinde de Türk kültürünün ana damarlarından beslenmişlerdir. Dünyayı anlamlandırmadaki ortak motif, tip veya başka unsurlar halk anlatılarına da açıkça yansımıştır. Bu bağlamda kültür unsurları içerisinde değerlendirilen olgulara bakıldığında ufak-tefek olan farklılar yaşanan coğrafya, mensup olunan din veya iletişimde olunan kültürlerle bağlantılı olabilmektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan adlı Türk ülkelerinde doğalgaz rezervlerinin yanı sıra yer altı kaynakları bulunmakta, tarım ve hayvancılık da önemli bir ekonomik uğraş olarak yapılmaktadır.

Kazakistan Türklerinde boğa, sığırın erkeğine verilen addır. Boğa yaşı ve sürüye katmaya yarayışına göre çeşitli isimlerle adlandırılır: *Bukaşık* [erken

doğmuş ve bir yaşına girmemiş inek yavrusu], *tayınşa buka* [bir yaşında], *kunan buka* [iki yaşını geçmiş], *dönen buka* [üç yaşında], *besti buka* [beş yaşında], *kucban buka* [yedi yaşını geçip olgunlaşmış olanıdır]. İki veya üç yaşındaki boğaların arasından damızlık yapmaya layık görülenler bırakılır ve diğerleri kısırlaştırılır. Damızlık için büyük, boyunu kalın, göğsü geniş, boynunun derisi sarkık, cüsseli, kemikleri iri olanları seçilir. Cinsi bakımından sütü ve eti bol ineklerin yavrularından boğa seçmek doğru kabul edilir. Yaşı ilerleyip çiftleştirmeye yaramaz hale geldiğinde kısırlaştırılan boğaya *azban boğa* derler. Kısırlaştırıldıktan sonra da azban boğa “boğalık” davranışlarını bırakmaz. Buna bağlı olarak “Buka buğa, azban duğa” [boşa yeltenmek anlamında] deyimini ortaya çıkmıştır. Kazaklar azban boğanın güç kuvvetine ayrı değer vererek, onu taşıt olarak kullanmışlardır. Eskiden toprak işçiliğiyle uğraşan bölgelerde azban boğa ile iri öküzlerin değeri yüksek olmuştur. Kazakların yarı yerleşik hayata geçmeye başladığı dönemde sığırın öneminin artmasından dolayı boğa satmak, takas etmek ve cinsini safkanlaştırmaya yönelik yeni değişimler olmaya başlamıştır (Ahmetov vd. 2011, s. 552).

Oyun milletlerin kültür tarihinde önemli görevler üstlenmektedir. Hollandalı oyun bilimci Johan Huizinga kültürün oyundan ortaya çıktığını söylemektedir (Huizinga, 2006, s. 16). Bu görüşe göre oyununun kültürden daha eski olduğunu söylemek mümkündür. İlk tapınma ayinleri, yeni doğan çocukların çeşitli vücut hareketleri vb. oyunsal ifade biçimleri olarak değerlendirilebilir. Kazakistan Türklerinde güç ölçüşmek için oynanan oyun türü de *boğa çekişme* olarak adlandırılmaktadır. Toplantılarda, toy-düğünlerde oynanan bu oyuna yiğitlerin en güçlüsü dayanıp, gücünü gösterip, kendisini topluma tanıtır. Altı kulaç kadar halatın iki ucunu birleştirdikten sonra ortasından düğümleir. Oyunu yöneten kişi bu düğümü bastırıp durur. İki kişi iki tarafından gelip, ipi ensesinden ve koltuk altından geçirip, iki tarafa çekerek güç ölçüşür. Belirlenen çizgiyi geçerek rakibini sürükleyen kişi oyunun galibi sayılır. Bazı bölgelerde Kazaklar arasında bu oyuna *jelke tartıs*, *serke tartıs*, *bayge tartıs* da denilmektedir (Ahmetov vd. 2011, s. 552).

Bilindiği üzere öküz sığırın kısırlaştırılmış erkeğidir. Kazak hayvancıları boğayı üç veya yaşında kısırlaştırmışlardır. Bundan sonra öküz atalık içgüdüleri kaybederek uysal bir hayvana dönüşür. Uysallığın yanı sıra bedeni büyüyüp, kasları sertleşir ve boynuzu da uzar. Bundan dolayı *“öküz ölene kadar büyür”* diye bir deyim oluşmuştur. Öküzler makinelerin henüz yeterince gelişmediği dönemlerde eşsiz bir taşıt olarak kullanılmıştır. Kazaklar göçerevli toplumda sığır çok yetiştirilmeye başlandığı dönemden itibaren öküzü yaygın olarak kullanmaya başladı. Öküz ata nazaran yavaş olmasına rağmen uysallığı ve gücüyle dikkat çekmiştir. Kazak Türkleri öküzü dört veya beş yaşından başlayıp [genellikle dokuz yaşına kadar] kullanmışlardır. Özellikle çift sürmek, yük taşımak için ve binek vasıta olarak öküzü kullanmak yaygın olmuştur. Yükün ağırlığına göre iki, dört, altı hatta bundan da fazla öküz birleştirilerek boyundurukla arabaya koşulmuştur. Boyunduruk öküzün bedenine uygun biçimde, ağırlığı çektiği zaman nefesini daraltmayacak, ağırlık omuzu ve sırtına gelecek şekilde yapılmıştır. Kazak sığırları [Kazak cinsi] çok iri değildir. Buna bağlı olarak gücü de ona göredir. Yan yana getirilmiş iki öküz ortalama 640-800 kilo yük taşımaktadır. Ama Kazak sığır cinslerinin öküzleri toynakları sağlam, sıcağa ve soğuğa da dayanıklı olarak görülmüştür. Onlar büyük gücüyle farklılık göstermese de, taşlı yerde, uzun yolda, sıcak havada uzun süre kullanılmaya yatkındır. Acele etmeyen yavaşlığına nazaran, onun uysal oluşu ve dayanıklılığı ayrı değer kazanmıştır. *“Ögiz ölgen cerinde ökiredi”* [Öküz öldüğü yerinde böğürür] veya *“ögizdi koyşı–ölgen koyşı, cep bolğandı körgen koyşı”* [öküzlü çoban–ölen çoban, yiyip bitireni gören çoban] gibi deyimler de bunu kasteder (Ahmetov vd. 2014, s. 10-11).

Bunun gibi *“ögiz ayan”* [öküz yürüyüşü] kalıp ifadesi de zamanında yerine getirilmeyen, yavaş yapılan işi, isteksizliği bildirir. Gençlik çağındaki kaygısız hayatın yetişkin olunca emek ve meşakkate dönüşeceği *“ögizge tuğan kün buzauga da tuadı”* [öküzün başına gelen buzağıya da gelir] atasözüyle ifade edilmiştir (Ahmetov vd. 2014, s. 10-11).

Ağır toprağı, sazlık yerleri sabanla sürmek için üç veya beş çift öküz koşulmuştur. Toprak işçiliğıyle uğraşan Torğay, Oral bölgesi halkları arasında “*öküzleri olan zengin sayılır*” deyimi ile sık karşılaşılır. Öküz ekincilik pirlerinden biri sayılır. Kazak çiftçileri toprağı sürmeden önce öküzün boynuzunu yağlarmış. Bu adet ile ekinin sık çıkmasına vesile olacağına inanılmaktadır. Bununla birlikte birçok yerde *tasattık* [yağmur duası] töreninde öküz kurban olarak kesilmekteydi (Ahmetov vd. 2014, s. 10-11).

Öküzün boynuzunu yağlamak toprağın ilk sürüldüğü zaman yapılan adettir. Öküz toprağı sürmede sık kullanıldığı için ekinciliğın kutu olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı ekin sık çıksın, ürün bol olsun inancıyla ilk toprak sürüldüğünde koşulmuş öküzün boynuzuna yağ sürmüşlerdir. Bu uygulamayı halkın eski inancındaki yağın kut, bereket ve tokluğun sembolü oluşuyla açıklamak mümkündür. Ögizkamıt–öküzhamut ise sığırı araba, kızak ve sabana koşmak için öküzün boynuna giydirilen koşu takımıdır. Öküzhamut diye bazı yerel bölgelerde sığır için yapılan *moyinturık* [boyunduruk] koşu takımına denmiştir. Bu isimlendirmenin ortaya çıkmasına öküzün boynuna özel yapılan hamut sebep olmuş olabilir. Öküzhamutun at için olan hamuttan hiçbir farkı yoktur denilebilir (Ahmetov vd. 2014, s. 10-11).

Ayrıca Kazaklar sığırı genel olarak inekle bir tutmaktadır. Siyır–sığır [inek] ise büyük ve küçükbaş ev hayvanlarından biridir ve buna “*iri kara mal*” da denir. Kazak topraklarında sığırın hangi dönemden itibaren çoğalmaya başladığı hakkındaki çeşitli görüşlere XIX. yüzyıl Rus araştırmacılarının eserlerinde karşılaşılır. A. İ. Levşin’in bilgilerine göre, XVII. yüzyıla kadar Kazaklar sığır yetiştirmemişlerdir. Sadece daha sonra komşu Karakalpakistan’dan ve Kazak toprakları üzerinden 1771 yılında Rusya’dan Cungiya’ya göç eden Torğavıtlar’dan ganimet olarak aldılar denilmişse de, L. P. Meyer Kazaklara sığır Sırderya’nın öteki tarafındaki Karakalpaklar’dan, kırdakiler ise Kalmuklar’dan aldı demektedir (Ahmetov vd. 2014, s. 210-211).

Torğay bölgesi Kazaklarının hayvancılığını kapsamlı bir biçimde araştıran A. İ. Dobromislov’un bilgisine göre:“Torğay ve Irğız uezdi [ilçe, kaza] Kazaklarında sığır hiç olmamıştır. Sığır bu yerlerde ise, çok az yetiştirilmiş, hatta onu

beğenmeyip “kara mal”, “kötü mal”, “kokan mal”, “basık burunlu mal” diyerek çeşitli benzetmelerle adlandırmışlardır”. Burada yazarın “kara mal” terimini olumsuz anlamda kullanmasının yanlış olduğu fark edilmektedir. Çünkü kara mal sözü iri mal demektir (Ahmetov vd. 2014, s. 210-211).

Etnograf H. Arğınbayev hayvancılıkta eskiden beri diğer türlere göre sığırın payı az olsa da Kazakistan’ın bütün bölgelerinde *Kazak sığırının* yetiştirildiğini, buna XX. yüzyılda Kazakistan’ın her bölgesinde yapılan arkeolojik kazıların sonuçlarının kanıt olacağını söyler. Bilim adamının sığır ile ilgili söylediği bu fikirlerini XIX. yüzyıldaki sözlü edebiyat ürünleri de doğrulamaktadır. Örneğin, “Zar zaman” [Kaygılı zaman] şair-ozanı adını alan Şortanbay Kanayulı’nın [1818-1881] şiirlerinden günlük hayatta sığıra yüksek değer verilmeye başladığını görmek mümkündür:

Kayır ketip baylardan [Hayır (iyilik) gidip zenginlerden]
Buzauğa akşa berip tur [Buzağıya para veriyor]
Palen tenge toprak bop [Dana bilmeme kaç tenge olup]
Tiyınğa tiyın önip tur [Paraya para ekleniyor] (Ahmetov vd. 2014, s. 211).

Bilindiği üzere efsanelerde yeri [dünyayı] sırtında tutan “gök öküz” hakkında birçok anlatı mevcuttur. Her hayvanın koruyup kollayıcısı olacağına dair eski anlayışa göre, sığırın piri *Zengi Baba* kabul edilmektedir. Divayev’e göre, Zengi Baba’ya meşhur Arslan Bab’ın beşinci nesli *İmin Baba*, bazen *Aykoca* denilmektedir. Bununla birlikte bazı materyallerde Zengi Baba Ahmet Yesevi’nin takipçilerinden biri Hâkim Ata’nın şakirdi denilmektedir. Kazak mitolojisine göre sığır sudan yaratılmıştır; bu yüzden onun suyu sevmediği anlatılır. “Siyirdin büyregindey kırık kurau” [Sığırın böbreği gibi kırk yama] ifadesi onun yaratılışındaki özelliğinden dolayı oluşmuştur. Efsaneye göre, yaradan mahlûklara böbrek dağıtmış ancak sığır kendisinin ağır hareketinden dolayı böbreksiz kalmıştır. Artık nasıl böbreksiz yaşarım diye çok üzülen sığırın ricasını duyan deve, at ve koyun gibi hayvanlar ona acıyıp, kendi böbreklerinden azar azar vermişlerdir. Böylece onun birleşmiş/yama böbreği farklı, pürüzlü pürüzlü, kırk yama olarak yaratılmıştır. Bu yüzden de Kazaklar

arasında sığır kesilgi zaman onun böbreğini yememe âdeti ile karşılaşılır. Kazaklar sığırı *aukim-aukim* diye çağırır, tutmak için ise *aukau-aukau* diye seslenirler. Ök sözü ise sığırı uzaklaştırmayı bildirir.

Birçok kültürde olduğu gibi Kazak Türklerinde de sığırla ilgili batıl inançlar mevcuttur. Kazaklar halk arasında huyu değişken, özellikle uçarı insanı sığıra benzetirler. Onun aslı Kazaklar arasında anlatılan kozmogonik efsaneyle ilgilidir. Efsaneye göre, ilk başta Ürkerin sayısı on iki olmuş ve yerde yatarmış. Onu gökyüzüne çıkarmayıp her hayvan bastırıp dururmuş. Sığırın sırası geldiğinde o uçarı karakteriyle tabanının altındaki yıldızların yarısını kaçırmış. Böylece sığırın toynağı çatallaşp, çift toynağa dönüşmüş. Bundan dolayı yılın yarısı da soğuk mevsime dönüşmüş. Ürker doğunca serinlik olur, hava soğumaya başlamış. Rüyasında inek gören insan onu hava durumuyla ilişkilendirerek yorumlar. Eğer rüyasında inek görürse hava açık olur, ineklerin sayısı ne kadar çok olursa, uyanık olduğunda açık havalı günleri de o kadar çok olur derler. Bununla birlikte batıl inanç ve yasaklamalara çok önem veren geleneksel ortamlarda ineğin ikiz yavrulamasını iyilik sayılmamıştır. Eğer inek ikiz yavrularsa sadece birini bırakıp, diğerini başka birine hediye etmişlerdir (Ahmetov vd. 2014, s. 212-213).

Sığır yılı ise Kazak geleneksel müşel [on iki yıl] devresindeki ikinci yılın adıdır. Sığır eski inançlarda bolluğun, büyüyüp çoğalmanın sembolü sayılmıştır. Burada geleneksel anlayışta Nevruz merasimleri arasında sığırın, özellikle öküzün ayrı bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Sığır yılı halk anlayışında bir yandan rahat, diğer yandan zorluğu da olan bir yıl olarak sayılmıştır. Geleneksel anlayışta sığır yılında doğan insanların bu hayvanı boğazlamaması gerektiği inancı vardır. Maşhür Cüsip Köpeyulı insanın karakterinin kendisinin doğduğu yıldaki hayvanınkine benzeyeceği kanısındadır. Sığır yılında doğan insanda sığırdaki görülen özellikler vardır: Onlar doğuştan çalışkan, güzel huyu sayesinde etrafındakilerle iyi anlaşır, tutumlu, hayırsever, istikrarlı olurlar. Bu yüzden onlar kendi kararlarını çok değiştirmezler, ama bazen “*okıra (kurtçuk) dokunmuş gibi*” ters hareketler yapanları da olur (Ahmetov vd. 2014, s. 215).

Siyırşı–sığır çobanı/nahırcı sığırları güden çobana verilen addır. Eskiden koyun sürüsüne *çoban*, yıldı sürüsüne bakana *yılkıcı* gibi adlar verilmiştir. Sığır sürülerine çobanlar sadece köy göçüp konduğu zaman etraftaki ekin alanlarına ve hayvanların kışlık azıklarının hazırlanacağı çayırılık yerlere girmemeleri için bakmışlardır. İnek sürüsünü geçimi zor aileden çıkan erkekler gütmüştür. Yarı yerleşik bölgelerde sığırı çok zenginlerin sadece onların hayvanlarını güden nahırcıları olmuştur. Yerleşik bölgelerde ise köydekilerin hayvanlarını beraber otlağa götürüp otlatan sığır çobanları vardı. Çobanların ücretlerini köy halkı beraber ödemişlerdir (Ahmetov vd. 2014, s. 216).

Kazaklar günlük hayatlarında inek sütünü beyaz mamul sayarak, çeşitli içecek, yiyecek hazırlamışlardır. Örneğin, yeni yavrulayan ineğin sütünden ağız yapmışlar. Ağız gittikten sonra sütünden günlük yiyecek kaymak, krema, yoğurt, yoğurttan ekstra içecek ayran, katık, tereyağı, kurut, peynir hazırlamışlardır. Fakirler sığırı kışlık et için kesmişlerdir, iç yağını kızartarak *yağ*, *şıcık* [etin yağı kavrulmuş olarak çıkarıldıktan sonra arta kalan kısmı] almıştır. İneği kış için özel kesmeyle ilgili söylenen halk arasında şöyle bir atasözü vardır: “*Cılkı soyğannın üyinen bir apta şıpka, siyır soyğannın üyine bir apta barma*” [At kesenin evinden bir hafta çıkma, inek kesenin evine bir hafta gitme]. Bu sözün aslı, yeni kesilen inek etini usulünce kurutursa, tuzlanıp, pişirdiğinde tadı güzel olur anlamına gelmektedir. Kışın sonuna doğru kesilen hayvanın bölünmüş kafasını pişirip, komşulara *şeke* adı verilen yemek *şekege şakıru* olarak adlandırılmaktadır (Ahmetov vd. 2014, s. 213).

Günlük işlerde sığır derisi sağlam olduğu için ondan çeşitli ihtiyaçlarda faydalanılmıştır. Yoğrulan deriden kayış yapılmıştır. Ekincilikte, göçtüğünde dayanıklı ve uysal olduğundan dolayı, öküzün gücünden yaygın olarak istifade etmişlerdir. Örneğin, sabana koşup toprak sürmede, kuyudan su çıkartmada, tahıl bastırmada öküz ayrı bir yere sahip olmuştur. Ayrıca öküzü iki veya dört tekerlekli arabaya koşup taşıt olarak da kullanmışlardır. Fakir fukara, hizmetçiler öküzü binek hayvanı olarak da kullanmışlardır. Öküz *süyretki*ye [bir ucu taşıta bağlanan ikinci ucu yerde olan iki uzunca ağaç] koşup, tarladan ot taşımaya,

göçmeye kullanılmıştır. Köyün oyun çağındaki çocukları ilkbaharda tüy atan ineklerin yününden top yapmışlardır (Ahmetov vd. 2014, s. 214).

İneğin besi-bakımı ile ilgili olarak halk “*cılkın bolsa suğa sal, siyır bolsa bolsa şımğa sal, koy men tüyendi kumğa sal*” [*atın varsa suya koy, sığırın varsa çime koy, koyun ve deven varsa kuma koy*] sözünü hep hatırd tutmuştur. İneğin otlamasına elverişli *kamışlı* nehir boyu ve göl kenarlarında yetişen yeşil *kamış* ve *çalı*, bataklık yerin bitkisi, dağ eteğinde yetişen çeşitli otlar, çorak ovada yetişen *sorguç otu* ve *ayrık otu* gibi türlü bitkileri olan yerlerde hayvan çabuk etlenip, semirir (Ahmetov vd. 2014, s. 213).

Sığırı fazla yetiştirmeye başladığından itibaren yarı yerleşik bölgelerdeki hayvancılar sığırla beraber koyun da yetiştirip, otlak ve çayırılık toprakları yararlı bir şekilde kullanmışlardır. Çünkü inek merada yetişen bitkinin çoğunluğunu [aslında bitki ve otun üst kısmını, yüzeyini] yer; geri kalanı [alt kısmı, dibi] koyunların otlaması için yeterli olmuştur. Kazaklar kış, yaz mevsimlerinde sığırı otlağa çıkaracağı zaman sadece sağmal ineklerin buzağılarını annelerinden ayırıp, diğer boğa, öküz, dana, inekleri sürüye beraber göndermişlerdir. Otlakta dananın annesini emmemesi için burnunu delip burunsak, burunluk geçirmişlerdir. Buzağıları ise ev veya köyün etrafında otlatmışlardır. Sığır çobanına sadece yeni bir yere göçtüğünde o civara hayvanların alışması için veya yakın bir yerde çayırılık, ekin bölgesi olduğu zaman ihtiyaç duyulmuştur. Yaz günleri otlaktaki hayvanları sulamaya çok ihtiyaç olmaz, çünkü oradaki nehir, göl ve pınarlar hayvanların kendileri gidip su içmelerine imkân verir. Kışı sert olan bölgelerde hayvanların kışlık azığını yazın ortasından itibaren hazırlamaya başlamışlardır. Onun için yerleşik ve yarı yerleşik bölgelerin insanları, bununla birlikte zenginlerin kışlağına bakan fakir fukaralar yem-ot hazırlamak amacıyla otlar olgunlaşmaya başlayınca onu biçip, kurutup kışlak veya ahırın yanına loda halinde yığarlar. Kar kalın yağdığında sığırı ahırda tutmuşlardır. Sığıra günde üç defa sabah, öğlen ve akşama doğru ot verip, öğlene doğru bir kere suvarırlar. Hava açık olduğu günlerde sığırları etraftaki otlarla ve küçükbaş hayvanlardan kalan yenilmemiş atıklarla beslenmesi için ahırın yanına çıkarıp koyarlardı (Ahmetov vd. 2014, s. 214).

Konargöçer ortamda sığırın besi-bakımı ile ilgili türlü adlandırmalar oluşmuştur. Örneğin, kıştan sonraki semizliği üzerine yazdaki semizliği de eklenerek çok yağlanarak semiren sığıra *mamırlağan siyır*, normalden fazla semirip, ayağını zor basan, çok yavaş hareket eden ineğe *şaylağan siyır* demişlerdir. Yavrulamayıp semiz olanı *tuw siyır*, hiç yavrulamayanı *biteu siyır*, *bedeu siyır* olarak adlandırılır. Kazaklar ineği yaklaşık 10-15 yaşına gelene kadar yetiştirir, çünkü hayvan yaşlandıkça onun sağlayacağı verim azalır, uzağa gidip otlayamaz hem de kesildiğinde etin siniri çoğalır aynı zamanda et sertleşir. Bu yüzden yaşını ilerletmeyip imkân olursa semirtip keserler (Ahmetov vd. 2014, s. 212-214).

Sığır otlakta, göçüp konduğu zaman başka birilerinin hayvanlarıyla karışmaması veya kaybedildiğinde çabuk bulunması için *en-damga* vurmuşlardır. Hayvanın kulağına en vurma işi yaza doğru sineklerin henüz az olduğu dönemde yapılır. Damgayı *inek*, *boğa*, *öküz* gibi yetişkin hayvanların sağrısına basılır (Ahmetov vd. 2014, s. 210-215).

Göçerevli, yarı yerleşik veya yerleşik hayatlarında uysallığı ve gücüyle sığır/öküz önemli bir yere sahip olmuştur. Kazaklar öküzü çift sürmek, yük taşımak için ve binek vasıta vb. olarak kullanmışlardır. Öküzle beraber kağrı, saban, boyunduruk gibi araçlar da kullanılmıştır. Yine sosyo-ekonomik olarak sığır/öküzün derisi, eti, sütü, kemiğinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda sığır/öküz etrafında inanışlar, anlatımlar oluşmuş, kültür unsurlarının birçoğunda geçmiştir. Öküz boynuzunun yağlanması tahılın o yıl bereketli olacağına, öküzün kurban edilmesi ise yağmur bereketine sebep olacağına dair inanışlar mevcuttur. Bunun yanı sıra huysuz ve görevini yapmayan insan bu yüzden sığıra da benzetilmektedir. Bunun sebebi Kazakistan Türklerine ait “Ürker” adlı mitolojik bir anlatıdır. İnanışa göre ürker yıldızı yere indiği mevsimler yaz, göğe çıktığı ise sonbahar ve kış aylarıdır. Hayvanlar kendi aralarında anlaşarak ürker yıldızının gökyüzüne çıkmasını engellemek istemişlerdir. İnek ürkeri tutamamış ve kaçırmıştır. Bu yüzden Ürker yerde sadece kırk gün kalmış ve buna bağlı olarak da kış mevsimi uzamıştır (İbrayev, 2003, s. 205).

Kazakistan Türklerine ait masal, destan, mâni metinlerinde av hayvanı, şölenlerde kullanılan hayvan, kahramana dost ve yol gösterici vb. olarak geyik de geçmektedir. “Kötülüğün Sebebi Nedir?” adlı masalda dört hayvan kötülüklerin sebebini anlatmaktadır. Geyik kötülüklerin hepsinin sebebini korkaklık olarak görmektedir (İbrayev, 2004, s. 169). “Er Töstik” adlı masalda karnı yere değen kara geyiğin peşindeki Er Töstik’in geyiklere seslenmesi şöyledir: “*Can yoldaşım kırk geyik, canım sizde kırk geyik, canımı koruyan kara geyik, ürküttü sizi kim gelip?*” (İbrayev, 2004, s. 245). Kerkula Atlı Kendebay adlı masalda ise kahraman Kendebay iyi bir avcıdır ve her ava çıktığında geyiği, maralı, dağ koçunu tepe gibi yığar (İbrayev, 2004, s. 255).

Kazakistan Türklerine ait destan metinlerinde genellikle çocuğu olmayan ancak sayısız yani çok sayıda dört ayaklı veya dört çeşit hayvana (koyun, koç, deve, buğra, yıldı vs.) sahip beyler karşılaşılmaktadır. Destan kahramanları av ve avcılık ile uğraşmakta dolayısıyla geyik avına çıkmaktadırlar. “Kobılandı Batır” adlı Kazakistan Türklerine ait destan metinde bu durum “*her gün geyik avlarlar*” şeklinde geçmektedir (İbrayev ve Elevkonov, 2003a, s. 276). Yine bu destanda “para, mal, gönderdim şehre, buzağı, dana almaya” şeklinde hediye olarak gönderilen hayvanlar ve kurban olarak sunulan “ikiz doğmuş gök boğa” bulunmaktadır (İbrayev ve Elevkonov, 2003a, s. 285-318). “Alpamıs Batır” adlı destan metninde ise kaplan eti aş eren hatunu için ava çıkan ve yolda “geyik, maral, ceylan” avlayan kahraman bulunmaktadır (İbrayev ve Elevkonov, 2003a, s. 335). “Kambar Batır” adlı destanda ise yoksulluk göstergesi olarak “ceylan derisinden beyaz kolsuz kaftan giymişiz” ifadesi bulunmaktadır (İbrayev ve Elevkonov, 2003a, s. 409). “Kozı Körpeş-Bayan Suluv” adlı destanda doksan düşmanını yenen kahraman için “boğa-buvga (kudurmuş boğa)” benzetmesi yapılmaktadır. Bu benzetme birçok Türk destan kahramanı için kullanılmaktadır. Yine bu destanda gebe bir geyiğin vurulmayacağını bilmesine rağmen bu kuralı ihlal ederek geyiği vuran bir kahraman vardır (İbrayev ve Elevkonov, 2003a, s. 417-429).

Kazakistan Türklerine ait ve içinde “Kulan geyik otlanan bele göç” ve “Yığın yığın kül saçan boğaya göç” şeklinde geyik, boğa geçen bir mâni bulunmaktadır (İbrayev, 2007, s. 588)” Kulan geyik ve boğa erkek sığır türleridir.

Uygur Türklerinde sığır kutsal bir hayvandır. Rivayete göre “Türklerin ecdadı Sak devletinde ortaya çıkmıştır. Nişudu dönemine gelindiğinde, o iki kadın ile evlenmiş ve dört çocuğu olmuştur. Onlardan biri kuğuya dönüşmüş ve uçup gitmeden önce üç oğluna “Sizler Gudan” adlı kitabı okuyun demiş. O kitap sığırla ilgili olduğu için üç oğlan o günden sonra onunla ilgilenmeye başlamış” (Rahman, 1996, s. 140). Uygurlar üzüntülü bir olayla karşılaştıklarında at ve sığır kurban ederlermiş. Yine sığırın aşık kemiği top olarak kullanılmış (Rahman, 1996, s. 110;170). Uygur Türklerinde rüyasında boğa gören kişi ise beladan kurtulacağına inanmaktadır (Rahman, 1996, s. 149).

Hunların temel üretim ve geçim kaynakları at, öküz, koyun, deve gibi hayvanlara bağlıydı. Bu hayvanların etleriyle beslenmenin yanı sıra öküz derisini işleyerek çizme, çarık, kayış ve koşum gibi aletler yaparlardı. Çiftçilikte ise araç olarak güçlerinden yararlanılmaktaydı (Rahman, 1996, s. 27). Uygur Türkleri tedavi usulü olarak öküz etini beslenme ihtiyacı olan güçsüz kişilere ve hastalara yedirmektedir (Rahman, 1996, s. 61). Yaylalara göç ettiklerinde yağmur ve kardan korunması kolay olsun diye hayvan derilerinden çadır evler yaparlardı. Çadırın uzaktan kolay fark edilmesi için çatı ortasına konan direğinin üstüne öküz veya atların kuyruğunu asarlardı (Rahman, 1996, s. 74). Gerek Oğuzname gerekse halk hikâyelerinden hareketle geyik ve kurda dönüşme gibi inançlar halkın kutsal su inancıyla da yakın ilgilidir (Rahman, 1996, s. 137). Bu bağlamda Uygur Türklerine ait masal, destan ve mâni metinlerinde geyik de eti yenilen bir av hayvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kenje” adlı masalda kırk tane geyiğin etini yiyerek ve derilerinden yapılan tuluma koyulmuş suyu içerek yapılan bir yolculuk geçmektedir (İltebir, 2004, s. 115).

Uygur Türklerine ait “Çin Tömür Batur” adlı destan metninde kahraman Çin Tömür Batur’un kız kardeşi Mehtumsula bir rüya görmektedir. Rüyasında ağabeyi ava çıkmış ve çok sayıda geyik ve maralı eve getirerek kebab yapıyormuş. Kardeşinin bu rüyasını Çin Tömür Batur hayra yormuş, çok

sevinmiş ve ava çıkmıştır. Çin Tömür Batur avda iken kardeşinin başına gelen olayların anlatıldığı destanda bir inek çobanı ve inek sürüsü de geçmektedir (İltebir ve Erkin, 2003, s. 711-714).

Uygur Türklerine ait ve içinde geyik geçen bir mâni şu şekildedir:

“Geyik yavrusu döner mi
Akıp duran pınardan
Silahı alıp atsam
Geçip gider kulaktan” (İltebir, 2007, s. 620).

Kırgızistan Türklerine mit, masal, ninni, türkü, ağıt metinlerinde sığır/öküz farklı işlev, fonksiyon ve anlamlarda kullanılmaktadır. Öküz veya geyik mal varlığı, zenginlik göstergesi, av hayvanı, şölenlerde sunulan kurban, ana-ata figürüdür. Aynı zamanda öküz veya boğa gücün temsilcisi, doğa olayları, mevsimler veya yılların oluşumunda aktif rol oynayan, dünyayı sırtında taşıyan olarak görülmektedir. Türk kültür ekolojisi dairesi içerisinde birçok bölgede görülen kâinatın yaratılışına, depremlerin nasıl meydana geldiğine, üç insandan oluşmuş ülker yıldızına dair mitler Kırgızistan Türklerinde de bulunmaktadır. Kâinatın yaratılışına dair olan mitte Kâinatın Tanrısının gök öküzü dönüşmesi öküz ve güç ilişkisi bağlamında değerlendirilebilmektedir. Bu mite göre, Kâinatın Tanrısı ve Ateş Tanrısı arasında tartışma çıkmış ve Kâinatın Tanrısı boynuzu kırk bin kulaç gök öküzü dönüşerek Ateş Tanrısına toslamaya başlamış. Toslarken boynuzu yere değmiş ve dağ silsilesi, vadi, boğazlar meydana gelmiş. Ateş Tanrısı kâinatın öküzünün toslamasına dayanamamış ve Gök Tanrısı'na yalvararak kendini göğe çekirmiş ve güneş olmuş. Ateş Tanrısına karşın soğuk tanrısı da göğe çekilmiş ve ay olmuş. Kâinatın Tanrısı yeri, Ateş Tanrısı'ndan korumak için boynuzunu kaldırmış, kendisi çok büyük bir balığa binmiş ve “Kem- Kem” adındaki bir denizde bir yüzmüştür (Akmataliyev ve Kırbaşev, 2003a, s. 141). Yine deprem ve öküz ilişkisi, “Ülker yıldızı”, ineğin böbreğinin kırk parça oluşu ile ilgili mitler de bulunmaktadır. Bu anlatılara göre, Yaraticının emri ile dünyanın gök öküzün boynuzunda durduğu, gök öküzün yorulduğunda dünyayı bir boynuzundan diğer boynuzuna geçirdiğini ve bu

hareket esnasında da deprem olduğu belirtilmiştir. Ülkerin insandan yaratılmış üç yıldız olduğuna ve her kırk günde bir yere inerek tekrar gökyüzüne çıktığına inanılmaktadır. Bundan dolayı Ülker'e adam gibi davranarak sorular insancasına sorulmaktadır. Bu sorularda kök beyaz inek geçmektedir. İneğin yaratılışı hakkında da bir mit bulunmaktadır. Tanrı hayvan uzuvlarını dağıtırken ineğin tam böbreğinin üzerine bir öküz sineği konmuş ve inek bu sineğin acısından böbrek almayı unutmuştur. Daha sonra böbrek istemeye gelen ineğe Tanrı elinde hiç böbrek kalmadığını söylemiş ve tüm hayvanları toplayarak böbreklerinden birer parça alarak ineğe vermiştir. Bu yüzden ineğin böbreği kırk parçadır (Akmataliyev ve Kırbaşev, 2003a, s. 143-151).

Bir diğer mitolojik anlatma ve inanış ise "Ayaz Ata" ile ilgilidir. Ayaz Ata, soğğun, ayazın efendisi soğğu getiren "Kırk Çilde"nin atası olarak sayılmış. Ayaz Ata'nın "Kırk Çilde"sinin kışın gece vakti kırdaki kalan bir öküzün yağını yüzdükleri ile ilgili bir mitolojik anlatma mevcuttur. Kırdaki sahibinin elinden kaçarak dolaşan besili bir öküzü "Kırk Çilde" yakalayarak yağını yüzmüşler. Geri uzuvlarını birleştirmeye çalışmışlar ama bir kaburga kemiğini bulamamışlar. Bu yüzden hanımeli çiçeği koymuşlar ve öküz hastalanarak ölmüş. Bundan dolayı Kırgızistan'da Ayaz Ata'nın oğullarının kışın soğuk günlerinde canlıların yağlarını toplayıp süzerlermiş diye inanış bulunmaktadır. Hayvanlar tek başlarına kırdaki bırakılmaz ve Çilde zamanında ağıla gelen yabancı hayvan kovulmaz (Akmataliyev ve Kırbaşev, 2003a, s. 157).

Türk dünyası kültür ve edebiyatında en önemli motiflerden birisi geyiktir. Bu bağlamda diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızistan Türklerine ait anlatılarda geyik av hayvanı olarak önemli bir yere sahiptir. Geyik avında her avcının uyması gereken av kuralları vardır. Gebe, küçük, döl mevsimlerinde kayberenleri öldürmemek gerekmektedir. Bu kurallara uymanın altında Kayberenlerin Koruyucu olduğuna dair inanç yatmaktadır. Bu kurallara uymayarak geyik veya maral avlayan avcıların koruyucular tarafından cezalandırıldığına inanılmaktadır. Yine ekin, hububat ve çiftliğin koruyucusu Baba Dıykan olarak düşünülmektedir. Zengi baba ise inek cinsi hayvanların koruyucusudur (Akmataliyev ve Kırbaşev, 2003a, s. 159-163). Kırgızistan

Türklerine ait “Avcının Karısının Koşok'u” adlı ağıtın içinde ise “buğdayı dağıtan kurşun kaldı, geyik böğürüp çok kaldı, avlayacak avcı yok kaldı...” şeklinde yine av hayvanı geyik geçmektedir (Egemberdiyeva, 2007, s. 986-995).

Mitolojik bir hayvan olan geyik aynı zamanda “ata figürü” olarak görülmektedir. Bunun altında yatan sebep Türklerdeki kült inancıdır. Anadolu sahası anlatmalarında geyik ve evliya birbirinden ayrılmayan iki tiptir. Özellikle evliyalar, Hızırlar geyik aracılığıyla herhangi bir müşküle çözüm bulmaktadır. Geyiğin sütü de devakaynağı olarak görülmektedir. Bu bağlamda geyiklere ayrı bir önem verilmektedir. Avcı iki kardeş bir maral sürüsünün içinde bir kız ve erkek çocuğu görürler (Başka bir varyantta yavrusunu emziren bir maralı vururlar ve karşılına bir kadın çıkar. Bu kadını alıp götürürler). Erkek çocuğu öldürüp kız çocuğunu alıp giderler. Kız çocuk avcılara beddua eder. Kız köyden bir delikanlı ile evlendirilir. Kızın başında geyik boynuzuna benzer küçük bir boynuz vardır. Bir gün yine iki kardeş ava çıkmışlar ve kızın kardeşi, annesi olan geyikleri vurmuşlar. Sonraları bu kız Boynuzlu Ana olmuş. Günümüzdeki Kırgızların Bugu boyu geyik ananın neslinden olduğundan dolayı bu ismi taşımış (Akmataliyev ve Kırbaşev, 2003a, s. 153).

Masallarda sığır/öküz çoğu kez mal varlığı olarak geçmektedir. Bozkırın en güçlü insanları sürüleri en büyük olanlardır. Kırgızistan Türklerine ait “Munduubay” adlı masalda Munduubay Kuytu Kün'ü azat ederken kırk kulaç boyundaki kara öküzü, altmış kulaç boyundaki kısrağı ve yüz deveyi payına vermektedir. Bir cadı Munduubay'ın göğsüne çıkıp canını mı alayım, malını mı alayım dediğinde kahraman şöyle cevap vermektedir: “ Memelerini görsen kazan gibi, kuyruğunu görsen kamçı gibi, boynuzları parlak, tırnakları geniş, seçme seçme ineklerimi, sayısı nehri dolduracak ineklerimi, nice ineğimi vereyim” (Akmataliyev ve Kırbaşev, 2004, s. 307-309).

Destan metinlerinde geçen ziyafetlerde (genellikle çocuk doğumu sonrası verilen) ise her türlü hayvan kesilmektedir. İnek, öküz kurban, geyik ise av hayvanı olarak geçmektedir. Kırgızistan Türklerine ait “Canıl Mırza” adlı destan metninde Kıpkançı diye birinin öküzlerinin yanına bırakılan bir çocuğu evlatlık edinmektedir (Akmataliyev vd. 2003, s. 250).

“Coodarbeşim” adlı destanda geyiği bol olan bir araziden bahsedilmektedir. “Kocoçaş” adlı destandaki kahraman Kocoçaş haftalarca, aylarca geyik avına çıkmaktadır (Akmataliyev vd. 2003, s. 270, 280). “Manas destanında” doğum yapan eşi için Cakıp Bay “ay boynuzludan inek, ay toynaklıdan kısarak” kurban etmektedir. Destanın ilerleyen bölümlerinde Cakıp Bay toy için “elli öküzü, iki bin koyunu, kır atı” kesmektedir (Akmataliyev vd. 2003, s. 314, 336). “Seytek’in Doğuşu” adlı destanda ise kahraman “köle olup, horlanan, buzağı güdüp sersemleşen” annesi ile karşılaşmaktadır (Akmataliyev vd. 2003, s. 454).

Ayrıca tosun geçen bir ninni şu şekildedir: *“Tıpış tıpış tosunum, Andican’ın kamışını, gezip çıkan tosunum...”* şeklinde bir benzetme geçmektedir. Bu ninni muhtemelen erkek çocuklara okunmaktadır. Tosun, boğa, öküz erkek cinsi olmakla beraber güç ile yakından ilişkilidir. Burada güç gerek Oğuz Kağan gerek Boğaç Han’da olduğu gibi tipleşmiş bir erkek çocuk suretidir.

Kırgızistan Türklerine ait bir türküde “ tümsekli olan yerlerden, boğaya binerek biz geldik, boğam yönünü değiştirmeyerek, bu eve doğru biz geldik...”, “inek derisi kürk olmaz, kavgacı adam bey olmaz, eteği kesersen yen olmaz, ezeli düşman dost olmaz...”, “kara öküz binersem kamçım yoktur, eve gelirsem huzur yoktur, feryad eyleyip ağlarsam, armanımı dinleyecek biri yoktur...” şeklinde binek hayvanı olarak kullanılan boğa, inek ve öküz geçmektedir (Riskulov ve Orozova, 2007, s. 798-831).

Geyik motifi ile ilgili anlatılar Türkmenistan Türklerinde de görülmektedir. Türkmenistan Türklerine ait “Akpamuk” adlı masalda kahraman Akpamuk’tan ağabeyleri sonradan haberdar olmakta ve kardeş olduklarını öğrendiklerinde onu geyiğin iliği ile beslemektedirler (Aşırov, 2004, s. 9). “Yaşlı Babanın Vasiyeti” adlı masalda baba çölden geçecek oğluna yanına öküz almasını nasihat eder. Çölde susuzluk çekmeye başladıklarında bir bölgeyi öküz boynuzlarıyla kurcalamaya başlamış. Oğlan ve arkadaşları orayı kazdıklarında su bulmuşlar ve susuzluklarını gidermişler (Aşırov, 2004, s. 56). “Birliğin Meyvesi” adlı masalda ise geyik, kaplumbağa ve karganın dostluğu anlatılmaktadır. Bu dostluk sayesinde bu hayvanlar avcılardan kurtulmaktadırlar (Aşırov, 2004, s. 67).

Bu masal metinlerinde öküz gerçek anlamında kullanılmış ve sezgilerinden yararlanıldığı anlatılmıştır. Geyik iliğinin kıymeti ve önemi de vurgulanmaktadır.

Türkmenistan Türklerine ait “Boğanın Kafası Kaba Düşmüş” adlı fıkra, kafası su içerken kaba sıkışan bir öküzün nasıl kurtarılacağı üzerinedir. Kalabalıktan birisi kabı kırıp kurtaralım derken diğeri öküzün kafasını kestikten sonra kabı kiralım demektedir. Son teklif makul gelmiş ve öküzü kesildikten sonra kabı kırmış ve kabın içinden kafasını çıkarmışlardır (Aşırov, 2006, s. 599).

Türkmenistan Türklerine ait ve içinde mal-mülk, çeyiz olarak öküz ve geyik geçen bir mâni şu şekildedir:

“Dokuz koyun, bir öküz
Çeyizlik gelir lereyan
İki katırı denginde
Oldum şimdi, lereyan.”
“Geyik gördüm kaçmadı
Karga gördüm uçmadı
O obanın kızları
Göz kırpmaya gitmedi
Küşt depmeye gitmedi (Aşırov, 2007, s. 612).”

Sığır ve şölen ayrılmaz iki motiftir. Türklerin en önemli özelliklerinden birisi avcı olmalarıdır. Bu bağlamda av şölenlerinin adlarından birisi müstakil olarak sığır şöleni olarak bilinmektedir. Özbekistan Türklerine ait “Tomaris” adlı metinde de sığır şöleninde kesilerek yenilen bir ziyafet hayvanı olarak geçmektedir (Kasimov ve Kayimov, 2003, s. 269).

3.1.4. İdil-Ural Alanı

İdil-Ural alanı içerisinde Kazan Tatarları, Karakalpak Türkleri, Çuvaş ve Başkurt Türkleri yaşamaktadır. Çuvaş ve Başkurt Türkleri özerk sınırları içerisinde Rusya Federasyonu’yla yapılan anlaşmalarla yaşamaktadırlar (Özkan, 2017, s. 219-230).

Başkurt Türklerine ait mitte de yer öküzün boynuzunda tasvir edilmektedir. Su, su üzerinde büyük bir balık, balığın üzerinde üç tane öküz, altı tane öküz boynuzundaki de yer olarak tasvir edilmektedir (Süleymanov, 2003, s. 407).

Başkurtlar soylarını “Gayna” isimli bir bahadıra dayandırmaktadır. Gayna bir geyiğe atlayıp gelmiştir. Yer altındaki güneşi soğuk yeryüzüne çıkarmış ve burada hayatını devam ettirmiştir. Geyik kahramanın yer altına geçerken kullandığı bineği konumundadır. Başkurtların oluşması hakkındaki mitte Kazakların eline esir düşen iki Başkurt gencinin yine Kazakların yarışma amaçlı düzenlediği şenlikte öküzler ile güreşmesi anlatılmaktadır. Öküzleri yenen bu gençler serbest bırakılır ve soyları devam eder. Boğa ile kahramanın karşılaşması motifi burada yine göze çarpmaktadır. Alan ölçü birimi olarak görülen “öküz derisi kadar yer” benzetmesi Başkurt anlatımlarında da görülmektedir. Bu anlatıda ki Rus uyanıklığı ile ön plandadır. Bayım adlı bir Başkurt, Rus tacirine öküz derisi kadar yer satmaya karar vermiş. Rus tüccar öküz derisini çok ince keserek Bayım’dan büyük bir toprak almış. Burada fabrika kurarak Bayım’ın kendisini de yaylasından kovmuş (Süleymanov, 2003, s. 419, 427, 467).

Başkurt Türklerine ait “Şaltır-Şoltor Kemik” adlı masalda sığır çobanlığı yapan bir kız ve sığıra dönüşen bir yiğit geçmektedir (Süleymanov ve Hüseyinova, 2004, s. 441).

Başkurt Türklerine ait destan metinlerinde mal-mülk ve adaklık kurban olarak sığır/öküz geçmektedir. “Altışa’nın Ağıtı” adlı destan metninde “Kuzıykürpes olmayınca zayıfladı yilkılar, sürü-sürü sığırların birden sütü kesildi” ifadesi yer almaktadır (Süleymanov, 2004, s. 46). “Kublan Batır” adlı destan metninde oğlunun gittiği savaştan sağ-salim gidip dönmesine karşılık anne kurbanlık olarak ikiz buzağı, kuzu ve tay adak adamaktadır (Süleymanov, 2004, s. 65). “Karagülumbet ile Akkulumbet” adlı destan metninde ayının geldiğini inekler ve koyunların genelde sezdiğinden bahsedilmektedir (Süleymanov, 2004, s. 90). “Küsekbay” adlı destan metni ise “Şagali Şakman’ın hazinesi bu sandala sığmıyor. Öküzü kesip, derisine sarıp ... dağına gömdürüyor. Şagali Şakman’ın hazinesini bulacağız diye çok insan gelmiş diyorlar. İnsanlar kazı yapmaya geldiklerinde dağ deliğinin ağzından ateş saçıp, yeri yırtıp, bağırıp öküz gelmişmiş. İnsanlar korkup yaklaşılamamışlar. O hazineyi hala kimse bulamamış diyorlar” şeklinde sonlanmaktadır (Süleymanov, 2004, s. 85). Başkurt

Türklerinde av, avcılık ve geyiğin önemi “okun isabet alsın geyiğe” şeklindeki bir dua ile vurgulanmaktadır (Näzerşina, 2007, s. 52).

Türklerde tarım, hayvancılık ve iklime bağlı milli bayramlar önemli bir yer tutmaktadır. Kazan Tatarlarında ise tarım ve hayvancılığa bağlı yüzyıllar ötesinden gelen bir gelenek ve millî bayram olarak “Saban Toyu” hâlâ kutlanmaktadır. Saban Toyu eskiden ekim işlerine başlamadan, günümüzde ise ilkbaharda ekim işleri tamamlandıktan sonra yapılmaktadır. Saban Toyu, mayıs ayının son veya haziran ayının ilk haftalarında yapılsa da hazırlıklar çok daha öncesinden başlar. Köklü bir geçmişi olan Saban Toyu emek, spor ve sağlığı bir arada barındıran bayram olmasının yanı sıra Kazan Tatarlarının geleneklerinin, kültürlerinin yaşatılmasında önemli katkıları bulunmaktadır. Saban Toyu aynı zamanda bir buluşma-kavuşma simgesidir. Saban Toyu’nda at yarışı ve güreş önemli müsabakalardır. Bunlar dışında çeşitli müsabakalar, gösteriler, eğlenceler tertip edilmektedir. Güreş müsabakası sonunda başpehlivan olan kişi büyük hürmet görmektedir (<http://qha.com.ua/tr>, Erişim Tarihi: 22.01.2018).

Kazan Türklerine ait “Edigey” adlı destan metninde “toktamış gibi büyük hanlar, tok boğa gibi tarkanlar” ifadesi ile Tarkanlar tok boğaya benzetilmektedir (Miñnegulov, 2004, s. 13).

Kazan Türklerine ait “Boğanın Kendisi Değil Gölgesi” adlı fıkrada evlenmeye karar veren iki arkadaş bulunmaktadır. Biri diğerinden önce evlenmiş ve arkadaşı ona inek hediye ettiğini söylemiştir. Ancak ortada inek yoktur. Diğer sene bekâr arkadaşı evlendiğinde ineği alamayan arkadaşı düğüne gelerek “bana hediye ettiğin ineğin buzağısını ben de sana hediye ediyorum” der (Miñnegulov, 2006, s. 659).

Çuvaş Türklerine ait mitlerde yerin öküzün boynuzunda düşünülmesi ve depremle olan ilişkisi yanı sıra okuma, çıban hastalığının oluşumu, öğrenme eylemi ile öküz, inek arasında bağlantı kurulmaktadır. Yeri öküzün tek boynuzu üzerinde düşünmüşlerdir. Bir boynuzu yorulunca dünyayı diğer boynuzuna geçirirmiş o zaman da deprem olurmuş. Çıban ilk olarak öküzün sırtında çıkmış. Öküz kapının kenarına sürtünmüş. Çıban kendisini güçsüz hissederek insan

vücudunda çıkmaya başlamış. İnsan ağrıdan dolayı çibana hiçbir şey değdirmemiş. Çıban ise insan beni sevdiği için okşuyor diye düşünmüş. Kitap paylaşılırken Çuvaş ayakkabısını uzun sürede bağlayabilmiş, elbisesi kapıya takılmış, yere düşmüş ve bu yüzden çok geç kalmış. Gittiğinde ise kitabı bir inek yiyormuş, yarıdan fazlasını yutmuş. Onun için Çuvaşlar okumayı geç öğrenirmiş (Yılmaz, 2003, s. 485, 509, 525).

Sığırın mal varlığı olma durumu Çuvaş Türklerine ait masalarda da geçmektedir. “Tuy-Tupolak” adlı takas olayları anlatılmakta ve keçi ile ineğin takas edilmesi de geçmektedir. Yine aynı masalda Tuy-Tupolak adlı kahraman alt dünyadan üst dünyaya kartalı inek etiyile besleyerek çıkmaktadır. (Yılmaz, 2004, s. 450-470). Altın Dişli Kız adlı masalda ise bir ağıl ineğe sahip kahraman mevcuttur (Yılmaz, 2004, s. 497).

Çuvaş Türklerine ait “Alp-Başbuğ Çocuğu” adlı destan metninde ise zengin betimlemeler gözükmektedir: “Atalarımız zamanında, uzaktaki Altın Dağları tarafında, Alp Batur kendi halkı ile yaşarmış. Sürü sürü hayvan beslermiş. Onların atları, kırlarda özgürce gezermiş. Semiz öküzler böğürerek yüksek dağları sarsarmış”. Destan içinde geçen Altırkuş’un (Kepçegöz) midesinin büyüklüğü “bir yiyişte yetmiş öküz, otuz fıçı şerbet” sığar şeklinde anlatılmaktadır. Yine bu destanda Alp gittiğinde vasiyet etmiş ve şöyle demiştir: “Benim geldiğimi şundan bilirsiniz. Buluta iki inek çıkar: Kırmızısı ben, siyahı yedi yabancı Supar. Ben, burada Çuvaşlardan bir padişah olunca, o dünyaya akıl verince, Çuvaş ülkesinden dünyanın kapısını açınca, buğday iki başaklı olunca İdil suyu tersine akınca geleceğim.” (Ersoy, 2004, s. 106-132). Görüldüğü üzere destanlarda da mal varlığı olarak karşımıza sığır çıkmaktadır.

Bilindiği üzere fıkra akıllı ve hazır cevap olmayı simgelemektedir. Fıkra tipleri sorunlara ilginç çözümler üreten şahsiyetlerdir. Çuvaş Türklerine ait “Kurnaz Çiftçi” adlı fıkroda bin öküzü, bin ineği, bin tavuğu vs. olan bir zengin bulunmaktadır. Fıkroda zengin kişiyi ve papazı akıllı ile alt eden bir çiftçi vardır (Yılmaz, 2006, s. 691).

Çuvaş Türklerinin alkış ve kargışlarında hayvancılık önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda bir su duası şu şekildedir: *“Suyun içindeki yer öküzü ne zaman kendi boynuzuyla yeri kazıp yıkarsa o zaman hemen suyu tutsun”*. (Yılmaz, 2007, s. 54-86).

Bir başka su duası ise şu şekildedir:

“Göl öküzü, gölü tutan, temiz kıra yetmiş yedi türlü temiz ot yemeye çıkmış. Onu, on iki boynuzlu geyik görmüş ve on iki boynuzuyla sokmak istemiş. Göl öküzü ona on iki boynuzundan vurarak on iki ovoidan fırlatmış. On iki parça yapmış, her parçası on iki put gelmiş, bir parçası gölü on iki defa takdis etmeye yetmiş. Şimdi biz seni on iki defaya kadar takdis ederek, on iki defa defaya esirgiyoruz. Ey, gölün babası, esirge!” (Yılmaz, 2007, s. 54-86).

Nazar dualarında: *“Güneyden geliyor kızıl öküz; bir boynuzuyla kırk arşın yeri yarıyor, diğer boynuzuyla kırk arşın göğü yarıyor. Her ne zaman o öküz gelip sekerse, o zaman değsin sert göz bu insana”* şeklindedir. Çıban duası: *“Yetmiş yedi türlü inek boynuzu var. Her ne zaman o inek boynuzunun üstünde şiş çıkarsa, sadece o zaman çıksın”* şeklindedir. Âşık etme (birleştirme) dualarından birisi ise: *“Üstteki büyük Tanrının beyaz ineği, beyaz ineğin beyaz öküzü...”* şeklindedir (Yılmaz, 2007, s. 54-86). Yer, su ve öküz ilişkisinin dualara da yansıdığı görülmektedir. Çıban hastalığının öküz menşeli olduğu inancı sonucunda yine hastalığın geçmesi için yapılan dualarda da öküz geçmektedir. Dualar ve diğer anlatılar bize sığır/öküzün önemini göstermektedir.

Karakalpak Türklerine ait “Güldirsin” adlı anlatıda kahraman kalede bulunan halk düşmanını yanıltmak için iki-üç öküzü iyice besleyip kale dışına salmaktadır. Buradaki amaç kale dışındaki düşmanın öküzlerin besili ve iyi halini görmeleri bundan dolayı morallerinin bozulmasını sağlamaktır. Kahraman bu amacında da başarılı olmuştur. Öküzlerin besili halini gören kale dışındaki düşman kale içindeki halkın besin ve moral yönünden iyi olduğunu yorumlamış ve kuşatmalarını kaldırmıştır (Kasimov, 2001, s. 349). Öküzlerin besili ve bakımlı olması ile halkın refah düzeyi hakkında yapılan yorum dikkate değerdir. Zenginlik ve güç gösterisi olarak sığır/öküz Türk dünyası anlatılarında sık sık karşımıza çıkmaktadır.

3.1.5. Güney ve Kuzey-Doğu Sibirya Alanı

Saha (Yakut), Altay, Hakas, Tuva Türkleri Sibirya olarak adlandırılan bölgenin güneyinde yaşamaktadır. Sibirya adının Moğolca sık orman manasına gelen Sibir sözünden veya yaygın olarak Sibir yer adının Sabir veya Savar şeklinde kayıtlara geçen Türk boyunun adıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Rusya Federasyonu'ndan ayrılarak bağımsızlıklarına kavuşan Saha (Yakut), Altay, Hakas, Tuva Türkleri bölgenin coğrafi şartları, iklimi ve göçerevli yaşantıları sebebiyle hayvancılık ve yerleşik hayat ile birlikte tarım ile uğraşmışlardır. Bu bölgede evcilleştirilerek kullanılan sığır türleri arasında en yaygını ren geyiğidir (Özkan, 2017, s. 246-271). Ren geyiği yetiştiriciliği, kullanımı anlatılarına yansımış, hayatlarını idame ettirme de önemli bir yer tutmuştur.

Gavriil Vasilyeviç Ksenefontov'a göre göçerevli insanlar ekonomik ve kültürel sebeplerle sırasıyla köpek, geyik, boğa ve atı evcilleştirilmiştir. Eski devirlerde yaşanan kültür değişmelerini, fetihleri vb. gibi büyük dönüşüm olgularının ana sebebini de göç vasıtalarında meydana gelen değişikliklere bağlamakta ve bu büyük değişimleri neolitik-bronz boğa dönemi, bronz-at kültürü dönemine ve demir dönemi at kültürü olarak sınıflamaktadır. Bu yüzden Ksenefontov birçok olay ve olguyu “boğaların ve atların savaşı” penceresinden incelemektedir (2011, s. 29-30). Ksenefontov Sibirya'da (Ural-Altay) hâkim olan Şamanist dünya görüşünde bulunan sığır inançları ile Hristiyanlık arasında bulunan benzerliklere de değinmektedir (2011, s. 134). Kutup, orman ve bozkır dönemlerinde çalışan ve faydalanılan hayvanlara saygı duyma/tapınma, ilk Tanrılar ve ölmüşleri, kutsal atalarının insanlara bu hayvanlar suretinde görülmesi o zamanın insanlarına ve anlatılarına yansımıştır. Ekonomi ve inanç gelişiminde Tanrıların sıkça vahşi veya evcil hayvanlar olarak tasvir edilmesi söz konusudur. Bu hayvanları Tanrının oğlu olarak görmek de çok yaygın bir inanıştır. Hatta yarı insan yarı hayvan olarak düşünülmüş tasvirleri Şamanlar ilk ataları olarak düşünmektedir. Bu bağlamda Tanrı-insan mitolojisi ortaya çıkmış ve koşum hayvanı kültü ile birlikte ikizler kültü ortaya çıkmıştır. Yazar tüm bu örnek inanma, ritüel, sembol veya anlatıların “Hristiyanlık, Yahudilik veya Musevilik’de” de sıkça yer aldığına dikkat çekmektedir. Bir zamanlar öküz

boynuzlarının kudret timsali olduğunu, Tanrı-oğlu unvanı için kullanıldığını ve bu geleneğin Latince boynuz anlamına gelen (corona) “taç, çelenk” şeklinde soylular arasında devam ettiğini belirtmektedir. Yunan dilinde “İstavroz” kelimesini ise pulluk oku veya boğa/sığır direği olarak düşünmektedir (2011, s. 303-311, 334-344).

Sığır, araba, demircilik ardından at, eyer gibi olgular gelenek ve törelerin yanı sıra mitoloji başta olmak üzere diğer sözlü kültür ürünlerinde, astronomi anlayışında aynılık gösteren noktaların tespit edilmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Ege Adası ve Güney Avrupa kültüründeki gemi de öküzü temsil etmektedir. Karayı ise at temsil etmektedir. Boyunduruk ve okları ise acı çeken Tanrının oğulları yani ikizler kültünü temsil etmektedir. Yunan mitolojisindeki “Boğa-Zeus’un” savaşı, Tanrılaşmış hayvanlar öküz ve atların psikolojik yansıması olarak görülmektedir. Yine Truva Atını da bu şekilde okumak gerekmektedir (Ksenefontov, 2011, s. 319-331).

Hayvanlar, insana refah sağlaması, besin kaynağı olması, taşıma ve yer değiştirmelerinde yardımcı olması vb. açısından uzak gökyüzünde oturan, iyilik eden Tanrının hayvan suretli olması veya düşünülmesi sonucunu doğurmaktadır. Araba ve pulluğa koşulan iğdiş edilmiş hayvanlar yani öküz ve erkek geyikler acı çeken Tanrı-oğulun tasviri olarak düşünülmemektedir. Tanrı-oğulları olarak düşünülen “Musa, İsa, Şuayip” gibi peygamberler aynı zamanda çobanlığa bağlı faaliyetleriyle de bilinmektedir. Hayvancılık terminolojisi de doğuda bir “boğa-tanrının” yaşadığı ve yerini “at-tanrıya” bıraktığını ispatlamaktadır. Bu yüzden de boğa, at, gemi, step gibi unsurlar doğuda kadim kültür tarihinin maddi-ekonomik temellerini oluşturmaktadır. Bu kültür ise diğer dünya uluslarına, ulusların medeniyet ve inançlarına açık şekilde sirayet etmiştir (Ksenefontov, 2011, s. 341-368).

Altay Türklerine ait mitlerde yıldız ve mevsim ilişkisi, ineğin böbreğinin oluşumu geçmektedir. Bu anlatıların benzerleri Türk dünyasında oldukça yaygın olan mitlerdir. “Maymun Yıldızı” ağustos ayının sonuna kadar durgun suda durur sonra göğe çıkarmış. Yıldız yine suyun altında dururken at ve inek onu görmüş. İnek bu yıldızın üstüne basmış ancak yıldız bir şekilde kurtularak göğe çıkmış.

O günden beri kış soğuk, yaz da sıcak olmaya başlamış. Tanrı ineğin böbreğini insan ve diğer canlılardan birer parça alarak yaratmış. İneğin böbreğinde insan böbreğinden de parça olduğundan insan inek böbreği yememesi gerektiği inancı yaygındır (Dilek, 2003, s. 567, 571).

Altay Türklerine ait “Sınaru” adlı masalda iki inek sahibi karı koca bulunmaktadır. Bu karı kocanın iyi geyik avlayan üç oğlu ve Sınaru adlı kızları bulunmaktadır. Üç kardeşin karıları Sınaru’yu sevmemektedir. Bu yüzden Sınaru’yu dokuz öküzün ham derisine örterek bir çukura koyup üstüne de toprak atmışlardır. Bu çukurdan kurtulan Sınaru’ya yengelerinin kötülüğü ve iftiralari bitmemektedir. Bunun sonucunda ağabeyi Sınaru’yu öküz derisine sarılı bir sandığa koyarak akarsuya bırakmıştır (Dilek, 2004a, s. 512-550). “İristu” adlı masalda inekleri istediğinde dondurabilen ve istediğinde canlandırabilen bir kahraman bulunmaktadır. Gök boğasına binen Ulu Teltekpey adlı bir kam da geçmektedir (Dilek, 2004a, s. 553). “Üç Kardeş” adlı masalda inekler, İhtiyar Babırgay adlı masalda ise altı çatalı bir geyik geçmektedir (Dilek, 2004a, s. 569, 579). Masallarda geçen sığır gerçek anlamları ile kullanılmıştır. Boğaya binen bir kamın bulunması ise Şamanların bineği olarak öküzün kullanıldığına dair bir delil olabilir. Destan metinlerinde de coğrafya ve inancın etkisi ile geyik ve boğa geçmektedir.

Ayrıca destan metinlerinde geyik avıyla sık olarak karşılaşılır. “Oçı-Bala” adlı destan metninde yiğidin yurdu tarif edilirken “yurdunun yanından su içtiği” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. “Er Samır” adlı destanda ise “dokuz öküzün dersinden dolanarak yapılan kamçı” bulunmaktadır (Dilek, 2004, s. 138; 144). “Ak Tayçı” adlı destanda “geyiğin semizini avlayarak oğlumu yağla besleyeyim” diyen bir anne bulunmaktadır. “Malçı Mergen” adlı destanında ise göl iyesi gök boğa ile Altay iyesi kara boğa yedi yıl boynuz vuruşmaktadır (Dilek, 2004, s. 148;189). Altay Türklerine ait “Sımlı” adlı türküde “Sımlı’nın tuzlağını, geyik yemiş bir zaman, koyu eğlencedeki halkın felakete düşmüş o zaman...” şeklinde geyik geçmektedir (Dilek, 2007, s. 933-947).

Tuva Türklerine ait mitlerde genellikle “sincap ve geyik” avına giden avcılarının başlarına gelen olaylar anlatılmaktadır. Bu avcılar sık sık da dağ iyesi ile de

karşılaşmaktadırlar. Av hayvanlarının hangi şartlarda öldürüp öldürülmeyeceği de önemlidir. Kuralları ihlal eden avcılar Tanrı tarafından cezalandırılmaktadır. Bir anlatıda boynuzu çok uzun, burnu kan kırmızı, toynakları parlak kırmızı, tüyleri çok uzun gibi garip, değişik ve güzel geyiklerin yaşadığı anlatılmaktadır. Yine gökkuşağına çıkan geyik, tek gözlü geyik, gibi av kurallarını ve avcılarının başlarına gelenlerin anlatıldığı mitler mevcuttur. Ayı ile boğanın mücadelesinde boğanın ayıyı yendiğini de görenler olmuş (Arıkoğlu, 2003, s. 641, 643, 647).

“Öksüz Oğlan” adlı masalda Han, Öksüz oğlanı tanımak için ona çeşitli sorular yöneltmektedir. *“Nereden gelen sahipsiz boğa, elden kayan oksun? Atanın verdiği adın nedir, annenin verdiği lakabın nedir?”* (Arıkoğlu, 2004b, s. 639). “Hün-ak Han, Kara-Dürbey Han” adlı masalda ise Hün-ak Han oğluna öküzün iki boynuzundan emzik yaparak askerinin arasına dâhil etmektedir (Arıkoğlu, 2004b, s. 705).

“Bayan Toolay” adlı destan metninde ise *“kesilen ineğin kanı alınır, öldürülecek kişinin sözü alınır mı? Konuş bakalım”* şeklinde bir ifade bulunmaktadır (Arıkoğlu, 2004a, s. 222). “Kangıvay-Mergen” adlı destan metninde zenginlik göstergesi olarak geyik sayısı karşımıza çıkmaktadır. Bir de üç ve dört yaşındaki inek derisinden işlenerek, dört köşe yapılan, saf altınla süslenen ağır kamçı bulunmaktadır (Arıkoğlu, 2004a, s. 240). “Möge Şagaan-Toolay” adlı destanda aynı kamçı dört yaşındaki öküzün postu dört kenarlı, üç yaşındaki öküzün postu üç kenarlı olarak örölüp, ağır altından yapılmıştır. Dizgin ise mus (iri bir geyik türü) kemiği ile bağlanmaktadır. Yine bu destanda geyik vurulursa yenilen eti tatlı, derisi iyi olan bir hayvan olarak tasvir edilmekte geyik kösteğinin (kaçmasın diye ayağına bağlanan ipin) nasıl takılacağı ifade edilmektedir. Bununla birlikte destanda altın ala geyik denen, korkunç bir düşman hayvan geçmektedir (Arıkoğlu, 2004a, s. 241-282). “Altın Çaagay” adlı destan metninde ise kahraman Aldın-Çaagay ile boynuzsuz gök bir ineğin mücadelesi bulunmaktadır (Arıkoğlu, 2004a, s. 329).

Hakas Türklerine ait “Ak Çibek Arığ” adlı destan metninde gök otlu gök ovaya yayılmış inek ve koyundan bahsedilmektedir. Süt ikram edilen ihtiyar bir kadın *“sütsüz ineğin sütlü olsun”* şeklinde dua etmektedir. Yine Alpler iri boğalar gibi

böğrüşüp iri aygırlar gibi uğuldaşmaktadır (Arıkoğlu, 2004, s. 331-374). “Altın Çüs” adlı destanda Alp Han gözyaşıyla “geyik boğası ve inek boğası gibi böğürüp” koşmaktadır (Arıkoğlu, 2004, s. 392). “Kuş Besleyen Altın Kuş” adlı destan metninde ise büyüklüğü kıyaslamak maksatlı “inek büyüklüğünde ak taşın üstünde” ifadesi yer almaktadır (Arıkoğlu, 2004, s. 415).

Gavriil Vasilyeviç Ksenefontov sahadan elde ettiği veriler ışığında Yakut Şamanizmi’nin oluşumunun temelini boğa yetiştiriciliğine dayandırmaktadır. Yazar, bölgenin coğrafi özelliklerine ve insanların hayatlarında çeşitli şekillerde yararlandığı hayvanların zamanla değişimine (boğa veya öküzün yerlerini ata bırakmaları) bağlı olarak oluşan hayvancılık kültürünün dini inançları da etkilediği görüşündedir. Bu bağlamda atın evcilleştirilmesiyle birlikte oluşan sınıf farklılığını “gökyüzü atı, göçebe asillerin hizmetçileri ve iyi ruhları temsil eden ak şaman” ve “yer altı boğası, sıradan halkın hizmetçileri ve kötü ruhları temsil eden kara şaman” olarak tasvir etmektedir (Ksenefontov, 2011, s. 32-33). Bu bilgilere göre, ölen şamanın cenazesi hemen kaldırılmamakta ve açık havada özel bir yapının içerisinde bekletilmektedir. Ölen şamanın kemikleri başka şamanlarca üç defa kaldırılmalıdır. Bu ritüelde bir boğanın ve atın kurban edilmesi söz konusudur. Kurban edilen boğanın eti toplanan kalabalığa dağıtılırken kemikleri şamanın kemikleriyle birlikte kaldırılmaktadır (Ksenefontov, 2011, s. 55-56).

Tungus ve Yakut şamanın bir tane “vahşi-anasının” veya “vahşi-ilk suretinin” tüyü dökülmüş, tırnaklı ve sekiz ayaklı, benekli dişi bir geyik ve mavi öküz olduğuna inanılmaktadır (Ksenefontov, 2011, s. 59;79). Bu vahşi-ana şamanın başka bir şamanla dövüşeceği zaman veya sadece şamanın ölümü öncesinde ortaya çıkmaktadır. Büyük şamanın vahşi-anası daha iri olan mus (iri bir geyik çeşidi) da olabilmektedir. Yakut inanışlarında şaman ayini sırasında boğaya dönüşen şamanlardan ve çiçek hastalığı ruhuyla anlaşma yapan veya savaşmak için köpek, geyik ve boğaya dönüşen şamanlardan sıkça bahsedilmektedir (Ksenefontov, 2011, s. 81-101).

Yakut Şamanizminde şamana ait iki vahşi ruhlardan ilham alan iki köpeği bulunmaktadır. Bu köpeklerin insan veya sığırları öldürdüğüne inanılmaktadır.

Ölümünün ardından yeniden doğan şamanların ruhlarının alt ve üst dünyaya öküz veya geyik vasıtalarıyla indiğine-çıktığına inanılmaktadır (Ksenefontov, 2011, s. 64-65, 73-82). Bu bağlamda Buryat şamanlarının ayin sırasında hareketlerini ve seslerini boğa veya öküze benzetmeleri, şaman giyiminde bulunan hayvancılık olguları örnek olarak verilmektedir (Ksenefontov, 2011, s. 32-33).

Bir kişinin şaman olabilmesi için onun ruhu iyi veya kötü cinler tarafından eğitilmesi gerekmektedir. Bu süreçte şaman olacak kişi hasta olmakta ruhu insan, kuş veya sığıra yerleştirilmektedir. Yine şaman olacak kişinin vücudunun cinler tarafından yarılarak bir dağa götürüldüğüne inanılmaktadır. Bu inanışa göre dağda ruh şamandan insan ve sığırlara karşı kötü düşünceler taşımayacağına veya taşıyacağına dair yemin almaktadır (Ksenefontov, 2011, s. 84-86).

Gavriil Vasilyeviç Ksenefontov Yakutlar arasında Tanrılarıyla beraber bulunan bir “Buga-Tanrı (Boğa Tanrı)” adını verdikleri ve bu Buga-Tanrı ile nişanlı bir kızın bazı ritüellerden bahsetmektedir (2011, s. 91). Yakutlarda sağlam, güçlü manasında buga kelimesinden böğö ondan da böğös (pehlivan) ve bogatır kelimesi de türetilmiştir (Ksenefontov, 2011, s. 128).

Tungus inanışlarında geyik önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda şaman vücudunun yarıldığı efsanelerinde şaman hastalıktan kurtulmak için geyik kanı içmektedir. Yine şamanların bazıları insan hastalıklarına şifa verirken bazıları da geyik hastalıklarına şifa vermektedirler. Şaman ağaçlarına da geyik derisi asılmaktadır (Ksenefontov, 2011, s. 105-106).

Yakutlarda insan sahip olduğu at ve sığır kadar önem taşımaktadır. Yine Yakut Şamanizmi’nde sığırların koruyucusu bir tanrıya, inek ahırında yetişen şamanların olduğuna ve bu şamanlar içerisinde dana hastalıklarına (kötü ruhları) karşı kamlık yaptıklarına da inanılmaktadır (Ksenefontov, 2011, s. 190; 231).

Saha (Yakut) Türklerine ait başka bir mitte ise Yakutların cedlerinin Lena’ya (Ölü Öne’ye) gelmeleri anlatılmaktadır. *Güneyde buryat kabilesinin yurdunda*

Omogoy Bay denilen kişi yaşarmış. Bir şaman Omogoy Bay'a fal bakmış ve demiş ki: "Lena Irmağı'nın genişleyerek eriştiği yerde iki mukaddes kaya var. GÜneydeki mukaddes kaya atın, davarın yaratıcısı olarak; kuzeydeki mukaddes kaya ineğin, ehli hayvanların yaratıcısı olarak türetilmişler. GÜneydeki mukaddes kayanın biraz altında üç güzel şam ağacı yetişmiştir. Oradaki yaşlı kadın ve erkekler: Memleket ilâhelerimiz, geleni yediren, giydiren cömert olarak yaşarız, diye bağırmaya başlamışlar. Bu yere ulaşırsan bahtın, talihin, aklın uzasın, genişlesin" diye söylemiş. Omogoy Bay bunu kabul ederek yerlerinden göçer (Kirişcioğlu, 2003, s. 663).

Altay, Tuva Türklerine ait destan ve masal metinlerinde geyik av hayvanı olarak sık sık geçmektedir. Bu metinlerde gökkuşağına çıkan geyik, tek gözlü geyik gibi veya boynuzları, tüyleri, görüntüleri ile çeşitlilik içeren geyikler geçmektedir. Bu bağlamda avcılarının uyması gereken kurallar belirtilmekte, kuralları ihlal eden avcılarının hayvanların koruyucu ruhları tarafından cezalandırıldığı hakkında bilgiler verilmektedir. Geyik, mal varlığı, zenginliğin göstergesi olarak da bilinmektedir. Yine Hakas anlatılarında öküz boynuzundan emzik, derisinden kamçı, geyik kemiğinden dizgin yapılarak faydalanıldığı anlatılmaktadır. Yine bu destanlarda alplar, kahramanlar geyik boğası veya gibi böğrüşmektedirler. Saha (Yakut) Türklerine ait köken mitinde, hediye olarak sunulan kurban mitinde sığır geçmektedir.

Dukha Türkleri günümüzde Moğolistan'ın kuzeydeki tayga bölgesinde yaşamaktadır. Moğolistan'daki toplam nüfusları ise yaklaşık 500 kişi kadardır. Hala göçrevli bir kültürün temsilcileridir. Dukhalar atalarının Tuva'dan ren geyikleri ile bu bölgeye göçtüklerine inanmaktadır. Dukha (Duha) Türklerinin tüm yaşantıları ren geyikleri üzerine kuruludur. Coğrafi özellikler, hava durumu ve yaşam biçimi bağlamında evcilleştirilen ren geyiklerinin eti, sütü, peyniri ile hayatlarını idame ettirmekte aynı zamanda taşımacılıkta da kullanılmaktadırlar. Doğa ve hayvana olan saygıları, inançları gereği de ren geyiğine ayrı bir önem vermektedirler⁶⁶ (www.atlasdergisi.com).

⁶⁶ Dukha Türkleri hakkında ayrıntılı bilgi ve belgelsel için bakınız: www.atlasdergisi.com, <https://www.youtube.com/watch?v=3hll0QqTEMg>

TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME

Türk kültür tarihinde sığır probleminin çözümlendiği bu doktora tezinde aktarılan veriler ve değerlendirmeler ışığında çeşitli çıkarımlar yapmak mümkündür. İnsanlık var olduğu günden bugüne çevresini çeşitli şekillerde anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu anlamlandırma çabası insanın yaşayış şekillerini etkilemiş, doğa-bitki, hayvan vs. çevresinde bulunan diğer canlılarla etkileşim kurmasını sağlamıştır. Türk milleti doğayı kendi kontrolüne almak ve onu tahrip etmek yerine doğayla ve doğa unsurlarıyla birlikte yaşayabilmeyi bilmiştir.

Doğal çevresinde kendine hayat tarzı oluşturan toplumlar gibi Türkler de yaşam bölgelerine göre barınma, giyecek, yiyecek ve hayatlarını idame ettirecek diğer temel unsurları temin etmeye çalışmışlardır. İnsanın yaşam şekilleri ve evreleri değiştikçe hayvanlarla olan ilişkileri de değişim gösterecektir. “Avcı toplayıcı” dönemden yerleşik hayata geçerken hayvanlar evcilleştirilmeye başlanarak hayatı kolaylaştırma unsurları olmuşlardır. Hayvancılığın yanında tarım ile uğraşmaya başlayan milletler kültürlerini ve dünyayı algılama biçimlerini bu unsurlar etrafında şekillendirmeye başlamışlardır. Hayvancılık etrafında üretilen kültür unsurları sözlü kültür unsurlarına dâhil edilmiş böylece korunmuş, nesilden nesile ve coğrafyadan coğrafyaya aktarımı sağlanmıştır. Oluşan bu kültür başka coğrafyalara aktarıldığında da kendi bağlamında yeniden üretilmiş ve kısmen de değişmiştir denilebilmektedir.

Türk milletinin “göçrevli veya yerleşik” yaşantısında, hayatlarını idame ettirmelerinde, hayvanlar önemli bir faktördür. Türk mitolojisinin en erken dönemi olan avcı-toplayıcı evreden itibaren insan ve hayvan birlikteliği bir süreklilik arz etmektedir. Avcı-toplayıcı dönemde muhtemelen hayvanlarla ilişki sadece avlanma ile sınırlı kalmıştır. Bu dönemde mağaralarda barınma ve küçük bahçe tarımı başlamış, avlanılan hayvanlar öncelikle beslenme ihtiyacı için kullanılmıştır. Yine bunun dışında ehlileştirme (evcilleştirme) faaliyetlerinin ilk olarak avcı-toplayıcı dönemde başladığı söylenebilir. Ancak özellikle avcı-çoban evresinde büyük sürülerin ortaya çıkmaya başladığı gözlemlenmektedir.

Böylece Türk kültürü ve mitolojisi açısından son derece önemli bir dönüşüm süreci başlamıştır. Avcı-çoban evresinde gerçekleştirilen evcilleştirmelerde ilk olarak etinden, sütünden, derisinden, kemiğinden ve gücünden faydalanılacak hayvanların tercih edilmesi söz konusudur. Evcilleştirilecek hayvanların insanların ihtiyaçlarına cevap verebilmesinin yanı sıra bu hayvanların insanlara uyum sağlaması da önemlidir. İnsan buyruğu altına girecek hayvanların toplumsal-kültürel ve ekonomik olarak da katkı sağlaması gerekmektedir. Bu nitelikte evcilleştirilen ilk hayvan sürülerinden birinin Tibet öküzü veya yak olarak bilinen cinsler olduğu yönünde kuvvetli deliller mevcuttur. Bu hayvanının önemini Ziya Gökalp Türklerin milli totemine, dört yönün merkezine ve Tsin dininin merkez totemine koyarak vurgulamaktadır. Bundan sonraki süreçte ise değişen yaşam koşullarına ve ihtiyaçlara bağlı olarak başka hayvanlar da evcilleştirilmeye başlanmıştır. Evcilleştirilen diğer hayvanların başında bozkır atları gelmektedir. Tibet öküzünden sonra atın evcilleştirilmesini ve kutsallık atfedilmesini Ziya Gökalp Türklerin Altay'dan uzaklaşmasına ve bu yüzden başı öküze kuyruğu ata benzeyen Tibet öküzünü bulamamasına bağlamaktadır. Bundan dolayı da tuğ yapımında kullanılan kuyruğun bulunamaması şölenlerde Tibet öküzünün yerini atın alması ve böylece atın da mukaddes olması söz konusudur (Ziya Gökalp, 2015, s. 336-385). Türk insanının at ile olan birlikteliğinin adeta bir kardeşliğe dönüştüğü gerek bu tezin birinci bölümünde yapılan değerlendirmeler gerekse diğer muhtelif çalışmalar ışığında da ortadadır.

İnsanların gerek doğa gerekse de hayvanlarıyla olan ilişkileri sonucunda ortaya çıkan unsurların tamamı tarım ve hayvancılığa bağlı bir kültür oluşturmuştur. Bu kültürün inşasında insanlarla birlikte hayvanlar aktif olarak çeşitli roller üstlenirler. Bu hayvanların en önemlileri tezde de incelediğimiz gibi sığır familyasının alt gruplarıdır. Bunlar inek, tosun, boğa, öküz ve geyik şeklinde sıralanmaktadır. Yine avcı-toplayıcı klanların kurduğu düşünülen Göbekli Tepe'de bulunan avlak hayvanların tasvirleri ve beraberinde sığırın da bu tasvirler arasında yer bulması en az on iki bin yıl önce Anadolu'da sığırların yabani olarak yaşadığını göstermektedir. Bu tarım öncesi dönemde insan ve sığırın ilişkisini anlamlandırmak açısından önemlidir.

Tarım ve yerleşik hayata geçişin yanı sıra sığırın evcilleştirmesi konusunda ilk kanıtlar Çatalhöyük'te çıkmaktadır. Evcilleştirmenin ana nedeni de burada yatmaktadır. Yerleşik hayatla birlikte tarım devriminin meydana gelmesi insanlık tarafından boğanın öküzüye dönüştürülmesine sebep olmuştur. Öküz sadece et temini için değil engin bereketli toprakların sürülmesinde ana aktör halini almıştır. Bu da zamanla öküzüye çok daha değer verilmesine vesile olmuştur. Öyle ki Hitit kabartmalarındaki temsillerde “Fırtına Tanrısının” arabasını bir çift boğa çekmektedir. Bunun yanında tarım ekonomisiyle ciddi bir medeniyet haline gelen “Mısır'da Apis Öküzüne” tapınmalar dikkatleri çekmektedir. Böylece her kültür de farklı bir anlamda temsil edilen öküz veya boğa insanlığın vazgeçilmez bir değeri konumuna yükselmiştir. Bu değerin Türk kültür ve medeniyetinin oluşumuna katkısının çözümlenmesi bağlamında “Orhun Abideleri, Divan-ı Lügati't Türk, Codex Cumanicus, Irk Bitig, Kutadgu Bilig” gibi Türk kültürünün retorik kaynakları sığır ve türleri açısından etraflıca taranmıştır. Yapılan taramalarda bu kavramlar arasında belli ses denklikleri olduğu gözlemlenmiştir. İlk yazılı eserlerden günümüze kadar hayvancılığın nasıl geldiği ve yaşanan değişimler halk anlatılarından hareketle yorumlanmıştır. Bu durum bozkır kültüründe teşekkül eden hayvancılığın günümüz Anadolu'sunda ortak değerler sisteminin gelişmesinde de etkili olduğunu göstermektedir. Halk anlatılarında olduğu gibi kutsal metinlerde de hayvanlara yapılan atıflar ve inançlar kendisini Türk mitolojisinde de göstermektedir.

Toplumsal yapılanışın “Toplayıcı-Avcı, Avcı-Çoban ve Çoban-Tarımcı” dönemlerinden geçtiği gerçeği ile birlikte insanlar dünyanın yaratılışı, doğa olayları, nesnelerin yaratılışı gibi olguları mitlerle açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu olgular insanlar ve hayvanlar arasında sıkı bağlar kurulmasında etkili olmuştur. Totem, ongun veya tözlerini evcilleştirdikleri hayvanlar ile simgeye dönüştürmüşlerdir. Bu bağlamda Mitoloji ve efsanelerde sığır/öküz; göğü, yeri ve yer altına geçişte kullanılan araçları simgeler. Bu durum içerikleri bu çalışmada daha önce verilen şamanların öküz donuna girmesi veya dervişlerin don değiştirmesidir. Yine “Tuva Türklerine ait gökkuşağına çıkan geyik, Altay Türklerine ait Maymun Yıldızı, Başkurt Türklerine ait Geyna mitinde kahramanın geyiğe binerek yer altına inmesi ve

güneşi yeryüzüne çıkarması, Karaçay-Malkar Boyunsala, Kazakistan Türklerine ait Ürker yıldızı, Kırgızistan Türklerine ait Ülker yıldızının" oluşumu mitlerinde karşımıza çıkmaktadır. Sığır ana ve ata figürü olarak "Yakut Türklerinin bazı boylarının Alaca İnek veya Boğa-Ata, Kırgızistan Türklerine ait Ayaz Ata, Geyik Ana, Boynuzlu Ana mitlerinde" temsil edilmektedir. Öküz dünyayı boynuzlarında tutan dolayısıyla hareket ettiğinde depremlere sebep olan bir gücün timsali olarak "Anadolu anlatılarında, Çuvaş, Başkurt, Kırgızistan Türklerine ait mitlerde" de geçmektedir. Bunlarla birlikte sığır/öküz gücü, hızı, şiddeti, bolluk ve bereketi, Tanrılara sunulan kurbanları, hediyeleri temsil etmektedir. Bu işlev veya fonksiyonları dışında sığır/öküz yıl ve halk takviminde bazı günleri temsil eden bir hayvan olarak değerlendirilmektedir. Güneş yılına göre hesaplanan On iki Hayvanlı Türk Takvimi'ndeki yıllardan birinin adının da "ud (od)" yani öküz olduğu bilinmektedir. Orhun Yazıtları'nda zikredilen olaylar bu takvime göre tarihlendirilmiştir. Bu yılda doğan kişilere adı geçen hayvanlardaki özellikler yüklenmekte ve benzetilmektedir. Yine çeşitli gün ve mevsimlere halk tarafından anlamlar yüklemiştir. Türk dünyasında ortak olarak kullanılan "Kork aprılın beşinden öküzü ayırır eşinden" atasözü buna en iyi örnektir. Aynı şekilde Azerbaycan Türklerine ait yılların on iki hayvanın adını alması ve mevsimler söylencesinde öküz yılı bulunmaktadır. Kazakistan Türklerine ait anlatıda Ürker yıldızına bağlı olarak mevsimlerin soğuk geçmesi, Altay Türklerine ait anlatıda Maymun yıldızına bağlı olarak mevsimlerin sıcak veya soğuk geçmesi gibi örneklerde sayılabilmektedir. Tüm bu anlatılardan hareketle ortak belleğin ve paylaşılan deneyimin bütün ürün ve imgeleri Türk dünyası ve Anadolu'da bir benzerlik ve süreklilik gösterdiği açıktır.

Masallarda sığır/öküz önemli tip ve motif olarak görülmektedir. Bunlar mal-mülk şeklinde olabileceği gibi, gerçek durumları ve anlamlarıyla da yer almaktadır; insana ait konuşma veya düşünme gibi özellikler de bu hayvanlara yüklenebilmektedir. Masallarda hayvanlar kahramanın yardımcısı olabilmekte bazen de kahraman hayvana dönüşebilmektedir. Böyle benzetme yolları ile mesajlar verilebilmektedir. Makedonya Türklerine ait "Zinep ile Ali" masalında Ali adlı kahraman bir geyiğe dönüşmektedir. Altay, Çuvaş, Başkurt masallarının yanı sıra Azerbaycan Türklerine ait "Kadı ile Kel" ve Kırgızistan Türklerine ait

“Munduubay” adlı masalda sığır/öküz gerçek anlamları yani mal-mülk, varlık olarak, Türkmenistan Türklerine ait “Yaşlı Babanın Vasiyeti” adlı masalda yine içgüdüsel olarak su bulan bir öküz geçmektedir. Karaçay-Malkar Türklerine ait “Kara Kuş” adlı masalda içinden çeşitli hayvanları, sığır/öküzü çıkarabilen olağan üstü bir at bulunmaktadır. Kazakistan Türklerine ait “Kötülüğün Sebebi Nedir” adlı masalda ise kahramana yardımcı geyikler geçmektedir. Bu geyikler aynı zamanda yol gösterici rolündedirler. Türkmenistan Türklerine ait “Akpamuk”, Uygur Türklerine ait “Kenje” adlı Kazakistan Türklerine “Kerkula Atlı Kendebay” masallarda ise sığır veya geyik av hayvanı, şölenlerde kesilen hayvan veya hasta kişilerin özel yemekleri olarak geçmektedir. Tuva Türklerine ait “Kara-Dürbey Han” adlı masalda ise öküzün iki boynuzundan emzik yapıldığını görmekteyiz. Anadolu sahası masallarında da sığır/öküz benzer şekillerde, motif veya tiplerde karşımıza çıkmaktadır. “Geyiğin konuşması ve yol gösterici” fonksiyonunu Ziya Gökalp’in masal motiflerini sık sık kullanarak yazdığı “Ala Geyik” şiirinde de görmek mümkündür. Bu şiirin tamamı şu şekildedir:

“Çocuktum, ufacıktım,
Top oynadım acıktım.

Buldum yerde bir erik,
Kaptı bir alageyik.

Geyik kaçtı ormana,
Bindim bir ak doğana.

Doğan yolu şaşırdı,
Kafdağı’ndan aşırıldı.

Attı beni bir göle,
Gölden çıktım bir çöle.

Çölde buldum izini,
Koştum, tuttum dizini.

Geyik beni görünce,
Düştü büyük sevince.

Verdi bana bir elma,
Dedi: “Dinlenme, durma.

Dağdan yürü, kırdan git,
(Altunköşk)'e çabuk yet.

Seni bekler ezeli
Orda (Dünya Güzeli)...

Bin yıllık çile doldu!"
Bunu dedi, sırroldu.

Yedim sırlı elmayı,
Gördüm gizli dünyayı.

Gündüz oldu geceler;
Ak sakallı cüceler.

Korkunç devler hortladı;
Cinler cirit oynadı.

Kesik başlar yürürdü,
Saçlarını sürürdü.

Bir de baktım melekler
Başlarında çiçekler,

Devlere el bağlıyor,
Gizli gizli ağlıyor,

Kılıcımı çıkardım,
Perileri kurtardım.

Kurtardığım periler
Adım adım geriler.

Kanadını açardı,
Selâm verir kaçardı.

Az-uz gittim, dolaştım
(Altunköşk)'e ulaştım.

Bir kapısı açıktı,
Öteki kapanıktı.

Kaplıyı açarak,
Açığa vurdum kapak,

At önünde et vardı,
İt, ot yemez, ağlardı,

Otu, ata yedirdim,
Eti, ite yedirdim,

Açtım bir elmas oda,
Dev şahını uykuda

Gördüm, kestim başını
Dedim: “Ey ifrit hani

Nerde (Dünya Güzeli?)”
Dedi: “Elinde eli!”

Döndüm, baktım bir Kırgız
Elbisesi güzel kız,

Durmuş bakar yanımda,
Şimşek çaktı canımda...

Güldü, dedi: “Türk Beyi
Tanıdın mı geyiği?

Kimse beni bu devden
Alamazdı, ancak sen

Kaya deldin dağ yardın,
Geldin beni kurtardın!”

Ah o imiş anladım,
Sevincimden ağladım,

Dedim: Turan meleği!
Türk’ün Yüce dileği!

Yüz milyon Türk bu anda
Seni bekler Turan’da,

Haydi, çabuk varalım,
Karanlığı yaralım,

Sönük ocak canlansın,
Yoksul ülke ş anlansın!

İndik iti okşadık,
At sırtına atladık.

Geçtik nice dağı, kaya.
Geldik Demirkapı’ya.

Kapanması çok yıldır
“Açıl!” dedim açıldı.

Yol verince gizli yurt
Aldı bizi bir bozkurt,

Kafdağı’ndan geçirdi
Türk iline getirdi” (Ziya Gökalp, 1976, s. 71-75)

Bu şiirde yol gösterici ala bir geyiğin peşine ak doğana binerek düşen, Kaf Dağını aşan, geyikle konuşan, sırlı elma yiyen, cin, peri, dev ve kesik baş ile karşılaşan, altın köşke ulaşmaya çalışan, at, it ve kurt ile karşılaşan böylece Türk elini, dünyasını gezen bir kahraman mevcuttur.

Destanlarda sığır/öküz gücün, kudretin ve kahramanlara benzetilmenin figürü olarak ortaya konulmaktadır. Bundan dolayı gerek destanda geçen görseller gerekse de kahramanın ayaklarının öküze ayağı gibi anlatılması ve kahramanın gücünden dolayı “Oğuz Kağan’ın” adında geçen Oğuz sözcüğü üzerine araştırmacılar tarafından farklı yorumlar yapılmıştır. Yine Oğuz Kağan Destanı’ndan ilk kağanın nasıl ve neden yapıldığı hakkında bilgileri öğrenmekteyiz. “Dede Korkut’ta” ise çeşitli niteleme ve benzetmelerle boğa güçlü bir canavar olarak geçmektedir. Türk kültüründe önemli bir yeri ve sistematiği olan ad verme geleneğini boğa üzerinden bir kez daha vurgulanmakta ve kahraman, “Boğaç Han” adını almaktadır. Yine alplar arasında yaşanan mücadeleler boğaların süsüşmesine (tokuş, güreş) benzetilmektedir. Şölenlerde sunulan kurbanlar ve av hayvanları arasında sığır sık sık geçmektedir. Geyik “Bamsı Beyrek” hikâyesinde karşımıza yol gösterici olarak da çıkmaktadır. “Manas, Er Töştük ve Maaday Kara Destanı’nda” sığır/öküz faydalanılan mallar olmanın yanı sıra kurban olarak da sunulmaktadırlar. Hayvancılık ile iç içe olan boyların destanlarında sığır/öküzün benzetme unsuru olarak karşımıza çıkması günlük yaşamlarında bu hayvanlarla iç içe olduklarını ve iyi tanıdıklarını göstermektedir. Kırım Türklerine ait “Karasu Bazar” adlı destan metninde ve Hakas Türklerine ait “Ak Çibek Arığ” adlı destan metninde de iki kahramanın karşılaşması “Dede Korkut’ta” bulunan alpların karşılaşmalarında olduğu gibi “öküz gibi böğürtüp, sığır gibi bağırıp, çekip attı veya iri boğalar gibi böğrüşüp iri aygırlar gibi uğuldaştılar” şeklinde tasvir edilmektedir. Kazan Türklerine ait “Edigey” adlı destan metninde hanlar tok boğalara benzetilmektedir. Başkurt destan metnlerinde kurban veya adak olarak karşımıza çıkan sığır, Kırgızistan destan metnlerinde genellikle çocuk doğumundan sonra yapılan şölenlerde de görülmektedir. Yine Türk dünyası destan metnlerinde büyük ve semiz sığır sürüleri, alp veya hakanların zenginliği

veya büyüklüğü olarak anlam taşımaktadır. Karaçay-Malkar, Uygur ve Kazakistan Türklerine ait destan metinlerinde genellikle sığır olarak geyik geçmektedir. Geyik de sığırın diğer türleri olan boğa ve öküz ile aynı görevlerde geçmektedir. Yani mal varlığı, kurban, şölenlerde sunulan yemek, kahramana yardımcı ve yol gösterici bir hayvan olarak görülmektedir.

Tarihin çok eski devirlerinden beri insanların başlarından geçen olaylar sonucu belirli kalıp davranışlar ve yargılar ortaya çıkmıştır. Bu tecrübeler atasözü olarak nesilden nesile aktarılmaktadır. Atasözlerinin ilk örneklerinin verildiği “Dîvânu Lugâti’t-Türk’ten” günümüze kadar ki atasözü ve deyimlerde sığır/öküz sıkça geçmektedir. “Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü’nde” de içinde öküz geçen başlıca atasözlerini açmakta fayda vardır. Bu atasözlerinin bazıları şu şekildedir: “Araba kırılırsa odun, öküz ölürse et.” “Evdeki buzağı öküz olmaz.” “İnsan sözünden öküz boynuzundan tutulur.” “İyiliğe iyilik olsaydı, öküze bıçak olmazdı.” “Ortak öküzden yalnız buzağı yeğdir.” “Öküz altında buzağı arar.” “Öküze boynuzu yük değil.” “Öküz öldü ortaklık ayrıldı” (Çobanoğlu, 2004, s. 87-399). Bu atasözlerinin her biri farklı bir tecrübenin sonucu olarak farklı işlevlerde kullanılmaktadır. “Araba kırılırsa odun, öküz ölürse et” atasözünde araba ile kastedilen vasıtayı tahtadan yapılan kağrı olarak düşünmek mümkündür. Günlük işlerde, ziraatta, taşıma da gücü için kullanılan öküz ise hem ekonomik hem de işlerin devamlılığı açısından sahibi tarafından kesilmemektedir. Zorunlu hallerde yani arabanın kırılması sonucu odun olarak kullanılmasına; öküzün ölmesi ise et olarak tüketilmesine sebep olacağı manası çıkarılabilmektedir. Yine insana bu kadar fayda ve iyiliği olan bir hayvana iyi davranılması gerekmektedir. Ancak bu hayvan yeri geldiğinde kesilmektedir. Bu durum “İyiliğe iyilik olsaydı, öküze bıçak olmazdı” atasözü ile perçinleştirilmektedir. Dîvânu Lugâti’t-Türk’te de geçen “Evdeki buzağı öküz olmaz” atasözünde evdeki yavrunun ne kadar büyürse büyüsün anlaşılamayacağı ve hep yavru olarak görüleceği dolayısıyla dışarıdaki hayvanların daha iyi ve büyük olarak görüleceği düşüncesi hâkimdir.

Ortaklık kültürü “Ortak öküzden yalnız buzağı yeğdir” atasözünde tercih edilmezken “Öküz öldü ortaklık ayrıldı” atasözünde tercih edilmektedir. Öküzün

hayvancılık ve ziraat kültüründe bir ortaklık kültürüne vesile olduğu anlaşılmaktadır. “İnsan sözünden öküz boynuzundan tutulur” atasözünde insanın ve hayvanın önemli görülen ve kıymet biçilen yerleri tasvir edilmektedir. “Öküz altında buzağı arar” atasözünde ise bir mecaz anlam bulunmaktadır. Öküz cinsiyet olarak erkektir ve doğurması mümkün değildir. Dolayısıyla boş, nafil, imkânsız işler için kullanılan bir atasözü olarak görülmektedir.

Bilmecelerde sığır/öküz renginin çeşitliliği, iriliği, boynuzlu oluşu, insan hayatına yakınlığı sebebiyle benzetmelere konu olduğundan gerek cevap olarak gerekse de soru metinlerinde bulunmaktadır. Bilmecce sorabilmek veya cevaplayabilmek için sığır/öküz hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Yine sığır etrafında ziraatta kullanım amaçları ve yerleri, kullanılan aletler bakımından bilmek de bilmecenin kolay anlaşılması, sorulması veya cevaplamaını sağlayabilecektir. Fıkralarda sığır/öküz gerçek anlamda veya bir özelliğinin insana veya nesneye benzetilmesi şeklinde görülmektedir.

Halk tiyatrosunda ise sığır/öküz hayvan benzetmeli veya tarımsal oyunlarda görülmektedir. Anadolu’da ve Türk dünyasında görülen bu oyunlar belirli takvimlerde veya çeşitli inanışlar doğrultusunda oynanmaktadır. Halk hikâyelerinin genellikle aşk ve kahramanlık konuları etrafında şekillenmesinden dolayı sığır/öküz konusunu doğrudan ilgilendiren bulgular elde edilememiştir. Ancak bazı hikâyelerde beylerin sığır ve öküzlerden oluşan büyük bir mal varlığının olduğu belirtilmektedir. Anonim türlerde (mâni, türkü, ağıt, âşık destanları, tekerlemeler vb.) sığır/öküz benzetme ve diğer türlerle ilişkili olarak sıkça görülmektedir. Burada doğrudan tarım ve hayvancılığa yapılan göndermeler yanında mizahi bir üslupla taşlamalar da yapılabilmektedir. Görüleceği üzere sığır ve türleri mitten destana destandan bilmeceye hemen her türde insanın soyso-ekonomik hayatında önemli bir yeri olan hayvanlardır.

Sığır ve öküzün anlatım türlerine yansımaları aynı zamanda toplumsal, kültürel, ekonomik hayattaki yeri ve öneminin de bir göstergesidir. Türkistan coğrafyasından Anadolu’ya da intikal eden Türk boyları göç esnasında kültürel unsurlarını da beraberlerinde getirmişlerdir. Türkün kadim yaşam tarzının doğal

bir sonucu olan tarım ve hayvancılıkla meşguliyet Anadolu coğrafyası sınırlarında birçok özelliğini koruyarak yeni sentezler etrafında sürdürölme eğiliminde olmuştur. Yarı göçerevli veya yerleşik hayatla birlikte sığır tarımda da kullanılmaya başlanmış ve böylece etrafında oluşan kültür unsurları genişlemiştir. Bu kültür unsurları başında sığır/öküz ile kullanılan kağı, kara saban ve düven gibi araçlar gelmektedir. Bu araçlar ve hayvanlar insanların hayatlarını idame ettirmelerinde onlara yardımcı öncüller haline gelmişlerdir.

Anadolu ve Türk dünyasında görülen yaşam şekillerindeki (göçerevlilikten-yerleşikliğe) değışiklik, teknolojinin ilerlemesi, makineleşmenin hızlanması, yaşanan göçler ve yeni iş sahaları kültür değışmeleri kapsamında değerlendirilmektedir. Yaşanılan bu kültür değışmelerine bağı olarak geçmişin derlenip, kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Kara saban, kağı ve düvenin yerini traktör, pulluk gibi teknolojik araç-gereçlerin yerini alması veya sığır/öküzün gündelik yaşamdaki ve medyadaki yansımaları yeni bir kültürün oluşmasını sağlamaktadır. Bu yeni kültürü anlamamanın yolu da geçmiş kültürün iyi anlamadan geçmektedir. Bu bağlamda anlatım türlerinden, günlük kullanım sahasına, eğlence ve spor, yemek, medya kültürüne, marka ve sembollere sığır/öküzün konumu bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Halkın muhayyilesinde oluşmuş ve var olan kültür unsurlarının yaşaması millet olarak kalabilmenin koşuludur. Bu bağlamda Türk kültürünün belirli kodları takip edilerek kültürün dokusunu oluşturan ana unsurları; çağın koşul ve durumuna göre açık veya gizli olarak bulabiliriz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kültür, bir milletin bütün birikimlerine denir; bu birikim doğumdan ölüme kadar sürer; beslenme alışkanlıklarından giyim kuşama, eğlence olgusundan günlük iş ve uğraşlara kadar yaşam tarzının toplamıdır. Türk insanının hayat kalmak için geliştirdiği yaşam biçimi olan göçerevlilik esasında temeli yaylak-kışlak arasında sürdürülen hayvancılığa dayanan önemli bir sistemdir. Hayvanlar gelişen bu yapının en temel dinamiğidir. İnsanların hayatta kalmaları için sürdürdükleri faaliyetler hayvancılığa bağlı önemli bir kültür ekolojisi oluşmasını sağlamıştır. Bu doktora tezinde bozkır havzasından Anadolu'ya mitolojik bakış açısı göz önünde bulundurularak sığırın kültür tarihindeki yeri ve önemi tartışmaya açılmıştır.

Geçmişten günümüze Türk kültür tarihi çalışmalarında, Türkistan'dan Anadolu'ya bakış açısı korunmuştur. Bunun altında yatan temel sebep ise, bu coğrafyalarda yaşayan insanların aynı kültür dairesine mensup olmalarıdır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde Türkün kadim yaşantısında yer edinen hayvanlardan özellikle at ve kurdun vurgulandığı görülür. Zengin bir destan geleneğine ve avcı-savaşçı özelliklere sahip olan bir milletin yaşamında atın önemi açıktır. Kurt ise yaradılış bağlamında köken mitlerinin ana kaynağıdır. Araştırmacılar söz konusu bakış açısından hareketle bu iki hayvana daha fazla önem göstermişlerdir.

Araştırmacılar genellikle yazılı kültür dairesi içerisinde veya ilk yazılı belgelere kadar araştırmalarını indirmelerine rağmen kültürel olguların sözlü kültür ortamındaki durumunu göz ardı etmişlerdir. Bu durum Türkün “toplayıcı-avcı, avcı-çoban, çoban-tarımcı” dönemlerinin de görmezden gelinmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak bozkır medeniyeti dairesinde göçerevli bir kültüre sahip olan Türk milletinin tarihi geçmişini incelendiğinde at ve kurda ek olarak sığırın da önemli bir kaynak olarak öne çıktığı görülür. Bu doktora tezinin temel amacı geçmişten bugüne fark edilmeyen bu boşluğun doldurulmasıdır.

Bu amaçla halkbilimi veri çözümleme yöntem ve yaklaşımlarıyla Türk insanının kültür tarihinde sığırın yeri ve önemi bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur.

Bu doktora tezinin giriş bölümünde araştırmanın nitel ve nicel olguları üzerinde durulmuştur. Literatür taramalarında konuyla ilgili çok az sayıda kaynak tespit edilmiştir. Birinci bölümde konuyla ilgili kavramsal çözümlemeler yapılmıştır. Burada tarihsel bağlamda sığır/öküz kelimelerinin anlam ve etimolojileri, Türk edebiyatının retorik eserlerinden hareketle günümüze kadarki durumu üzerine bir çözümleme yapılmıştır. Bu bölümde sığır/öküzün mitolojideki durumu mitlerden, kutsal metinlerden yola çıkarak verilmiştir. Yine efsane ve masallarda sığır/öküzün nasıl işlendiği konusu örnek metinlerden yola çıkılarak ele alınmıştır. Halk anlatılarında destan devrinden hikâye devrine günlük yaşama daha yakın bir seyir takip etmesi bakımından özellikle çeşitli örnekler ele alınmıştır. Bunlar arasında Türk destanlarından “Oğuz Kağan, Manas, Er Töştük, Maaday Karay” ve hikâyelerinden “Dede Korkut’tan” hareketle sığırın durumu hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur. Ayrıca atasözü, deyimlerde, bilmecelerde, fıkralarda, halk tiyatrosu ve halk hikâyelerinde, anonim türlerde (mâni, türkü, ağıt, tekerleme vb.) sığır/öküzün durumu ortaya konulmuştur.

Birinci bölümde genel anlamda mitlerde Türkün değişen yaşam yerleri ve şekilleri bağlamında hayvan kültüründe yaşanan değişim ve dönüşümler, dünyayı algılamada hayvan merkezli bakış açısı (öküz-deprem ilişkisi), güç, otorite ve benzetmeler, sosyal-ekonomik, kültürel yaşantı üzerindeki rolü, inançlardaki rolü, takvimi oluşturmadaki durumu konularında çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Efsane ve masallarda daha ziyade motif yapısında görülürken destanlarda yardımcı hayvan, gücün timsali, kahramanlığın ispatı vb. şekillerde yer almaktadır. Atasözü ve deyimlerde zengin tarihsel birikimin çeşitli iş ve işlemlerden hareketle yansıdığı vecizeler olarak görülürken bilmecelerde sorunun içinde benzetme unsuru veya cevabı, fıkralarda gerek gerçek anlamı gerek mecaz anlamıyla mizahın ana aktörü, halk tiyatrosunda hem oyun muhtevasında hem de oyuncu kadrosunda benzetme ağırlıklı olarak temsil edilmiştir. Anonim türlerde (mâni, türkü, ağıt, âşık destanları, tekerlemeler vb.)

sığır/öküz benzetme ve diğer türlerle ilişkili olarak sıkça görülmektedir. Burada doğrudan tarım ve hayvancılığa yapılan göndermeler yanında mizahi bir üslupla taşlamalar da yapılabilmektedir.

Bu doktora tezinin ikinci bölümünde sığırın toplumsal-kültürel ve ekonomik hayattaki yeri ve önemi çeşitli alt başlıklar etrafında tartışılmıştır. Sığırın türleri, öküzün bir yılının nasıl geçtiği sahadan derlenen veriler ışığında ele alınmıştır. Burada öküzün tarım içi ve dışı sektörlerde önemi açık bir şekilde dikkate sunulmuştur. Gerek tarla işlerinin gerek taşımacılık işlerinin doğrudan öküz üzerinden yapıldığı bulgulanmıştır. Öküzün çeşitli amaçlarla sık olarak kullanımı yaklaşık kırk seneye yakın süredir gözlenmemektedir. Bu yüzden öküzü ve öküz ile kullanılan tarım aletlerini veya taşıma araçlarını bizzat kullanan kişilerden bu kültürün derlenip kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarımı da yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda öküzün beslenmesi ve bakımı, öküz çobanlığı, öküzleştirme, süsleme, muskalama ve çeşitli inanışlar, genç öküzün işe alıştırılmasında uygulanan yol ve yöntemler, kara saban, kağrı, düven kullanımı ve parçalarının tanıtımı, vergiler, imece kültürü, işin kültür değişimleri boyutu temel sorgulama alanlarını oluşturmuştur.

Genel bir değerlendirme yapıldığında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler ışığında tarımda makineleşmenin hızlı yükselişi köyden kente göçü tetiklemiştir. Buna bağlı olarak da tarım ve hayvancılıkla uğraşan nüfus tarım dışı sektörlerle yönelmek zorunda kalmıştır. Bu ülkede tarım ve hayvancılık politikalarını olumsuz etkilemiş kırsal nüfusun köyden kente göçle birlikte sağlık, eğitim başta olmak üzere çeşitli hizmetlerin daha iyi şartlar altında elde edilmesine kapı aralamıştır. Geçmişte öküz kullanan neslin günümüzde otomobil vb. araçları kullandığı söylenebilir. Sanayi ve teknolojik gelişmeler sonucunda sığır ve öküzün tarladaki yeri ve önemini eğlence ve sporda, mutfakta (gastronomi alanında), medyada, marka ve sembollerde çeşitli sunumlarla yeniden inşa ettiği gerçeği ile karşılaşmıştır. Özellikle eğlence ve spor, medya, marka ve sembollerde sığır/öküzün kültürel ekonomik bir imge olarak öne çıkması hayvancılığın yirmi birinci yüzyıldaki işlevselliğini göstermektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkün yaşadığı coğrafyalar bir bütün olarak ele alınmış ve çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu bağlamda “Kazak, Uygur, Gagauz, Kırım, Karaçay-Malkar, Kırgız, Karakalpak, Başkurt, Çuvaş, Altay, Tuva, Hakas, Balkanlar, Azerbaycan Türkleri’nin” halk anlatılarından hareketle Anadolu’daki sığır/öküzün yeri ve önemi karşılaştırılmış benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu bağlamda halk anlatılarında yaşanan coğrafyanın hayvan türünü belirlediği, Kazak-Kırgız anlatılarında at, Sibirya bölgesinde geyik vb. Anadolu’da ise sığırın öne çıktığı bulgulanmıştır. Ayrıca Türk Dünyası anlatılarında sığır/öküz ziyafet hayvanı, Tanrı’ya sunulan kurbanlar, yıl adlandırmaları ve yıl içerisindeki mevsimleri anlamlandırmada da önemli bir yer tutmaktadır. Birçok özelliğin benzemesi gibi bu kültürün Anadolu’da da yaşatıldığını göstermektedir.

Türk milletinin doğayla olan ilişkileri eskiçağlardan günümüze kadar bilinçli bir tüketime dayandığını söyleyebiliriz. Buna örnek olarak evcilleştirme sürecinin milat öncesine kadar uzanan Tibet öküzü veya yak türünün günümüzde hâlâ besleniyor olması gösterilebilir. Bununla birlikte sığır türündeki hayvanların birçok kadim medeniyetteki kutsallığı göz önünde bulundurulursa Türklerin de bu hayvanlara bir kutsiyet atfettiği düşünülebilir. Zira Hititlerin ve Mısırlıların boğaya taptığı bilinmektedir. İnsan toplulukları fayda gördüğü doğa unsurlarına karşı her zaman saygılı olmuşlar ve saygı göstermişlerdir. Bundan dolayı Türklerin de tarihleri boyunca etinden, derisinden, sütünden ve gücünden faydalandıkları bu hayvan türlerine ayrı bir değer vermesi doğal bir sonuçtur. Bu değer verme duygusu sözlü ve yazılı kültür unsurlarının tamamına sirayet etmiştir.

İnsanlık genel olarak on dokuzuncu asıra kadar kırsalda tarım ve hayvancılıkla hayatını idame ettirmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte makinalaşma hızlanmış bundan dolayı da insan veya hayvanın kas gücüne olan ihtiyaç azalmıştır. Bunun sonucunda da kırsaldan kentlere ve metropollere göç başlamıştır. Kırsalda tarım ve hayvancılığı devam ettiren nüfus ise öküz ve sığırın gücünden ziyade teknoloji ürünü traktör ve pulluğa teveccüh etmek zorunda kalmıştır.

Bu kitlesel göçlerle birlikte kırsaldaki kültür yeni bağlamlarında şehirlerde ve şehir kenarlarında yaşam bulmaya çalışmıştır. Tarım ve hayvancılık etrafında oluşan kültür şehir hayatının bir parçası haline gelmiştir.

Günümüz Türk Dünyası bu kültürden tamamen uzaklaşmamakla birlikte en azından bir önceki nesil hayatını idame ettirmek maksadıyla sığırdan aktif bir şekilde fayda sağlamıştır. Bu nedenle de tarım ve hayvancılığa bağlı geçmiş kültür unsurları gelecek nesillere aktarılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Geçmiş kültürün değişik formlarda, yeni bağlamlarda yeniden üretilmesi zorunluluktur. Bu bağlamda tarım ve hayvancılık kültürünün sistemli ve bilimsel şekilde derlenip kayıt altına alınması, tarım ve hayvancılıkta kullanılan aletlerin sergilendiği açık hava müzelerinin kurulması, sözlü gelenek unsurlarının akademik çalışmalarla dikkate sunulması ve gelecek nesillere çağın ihtiyaçları doğrultusunda (medya kanallarıyla) aktarımı, konuyla ilgili bakanlıkların yapılan derleme çalışmalarından faydalanması, Türk kültür ekolojisi bakış açısıyla yerelden ulusala, ulusaldan evrensele aktarımı önemsenmelidir.

KAYNAKLAR

- Acar, E. (2015). *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Adams, Carol J. (2013). *Etin Cinsel Politikası* (G. Tezcan, M.E.Boyacıoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Adiloğlu, A. (2004). *Masallar Karaçay-Malkar Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (V), 702-713. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Adiloğlu, A. (2007). *Karaçay-Malkar Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 37-43, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Adiloğlu, A. (2007a). *Ninniler Karaçay-Malkar Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 674-684, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Adiloğlu, A. (2007b). *Türküler Karaçay-Malkar Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 788-798, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Adiloğlu, A. (2007c). *Ağıtlar Karaçay-Malkar Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 980-985., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ağca, F. (2016). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ahmetov, A. vd. (2011). *Kazaktın Etnografyalık Kategoriyalar, Uğımdar Men Ataularının Dastürli Cüyesi. [Kazak'ın Etnografik Kategoriler, Kavramlar ve Adlandırmalarının Geleneksel Sistemi]*. Entsiklopediya. [Ansiklopedi]. Cilt: I. Almatı: Aziya-Arna Yayınevi.

- Ahmetov, A. vd. (2014). *Kazaktın Etnografyalık Kategoriyalar, Uğımdar Men Ataularının Dastürli Cüyesi. [Kazak'ın Etnografik Kategoriler, Kavramlar ve Adlandırmalarının Geleneksel Sistemi]*. Entsiklopediya. [Ansiklopedi]. Cilt: 5. Almatı: Aziya-Arna Yayınevi.
- Akça, H. (2007). *Alkış-Kargışlar Kumuk Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 33-36, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Akça, H. ve Gaciyev, A. (2007). *Türküler Kumuk Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 780-788., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Akduran, Mehmet. (2018), yaşı 64, Kayseri ili İncesu ilçesi Şeyh Şaban köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 16.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Şeyh Şaban köyündeki görüşmesi.
- Akkuş, Sadettin. (2018), yaşı 86, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 17.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Akman, E. (2012). Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde Sarı/Kızıl Öküz İnancı. *Türkiyat Mecmuası*. (1), 1-16.
- Akmataliyev, A. vd. (2003). *Destanlar Kırgızistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (IV), 1-465, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Akmataliyev, A. ve Kırbaşev, K. (2003a). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Kırgızistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (I), 140-192. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Akmataliyev, A. ve Kırbaşev, K. (2004). *Masallar Kırgızistan Türkleri Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VI), 276-362. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Akyol, İ. (2008). Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadele Yıllarında Çankırı'ya Gelişi ve Çankırı Vaazı. *I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*. 409-444.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2007). *Tekerlemeler Türkiye Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 275-295, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Alptekin, A.B. (2000). Hayvan Masallarının Formel Yapısı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 7, 157-185.
- Alptekin, A.B. (2011). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Altay, Bekir. (2018), yaşı 83, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 16.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Altay, İsmail. (2018), yaşı 71, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 19.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Altay, Selami. (2018), yaşı 74, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 18.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Altınkaynak, Y. (2004). *Milli Mücadele Romanında Kadın Tipleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Altun, Şadiye. (2018), yaşı 82, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 20.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Altuntaş, H, Şahin, M. (2011). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Altuntaş, T. (1998). *Bozkırın Eğitim Abideleri*. Adana: Özgün Yayıncılık.

And, M. (1962). *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*. İstanbul: Elif Yayınları.

And, M. (1985). *Geleneksel Türk Tiyatrosu*. İstanbul: İnkilâp Kitabevi.

Ankara: Bilgi Yayınevi.

Anonim. (2014). *Kafkasör*. Artvin: Artvin Belediyesi Yayınları.

Ar, A. A. (2004). *Marka ve Marka Stratejileri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Arat, R. Rahmeti. (1979). *Kutadgu Bilig- İndeks*.(K. Eraslan, O.F. Sertkaya, N. Yüce. Haz.) İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Arat, R. Rahmeti. (1991). *Kutadgu Bilig- Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arat, R. Rahmeti. (1991). *Kutadgu Bilig- Metin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Arıkoğlu, E. (2004). *Destanlar Hakas Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (V), 331-444, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Arıkoğlu, E. (2004a). *Destanlar Tuva Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (V), 212-330, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Arıkoğlu, E. (2003). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Tuva Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (I), 580-658. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2004b). *Masallar Tuva Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VI), 626-710. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. ve Kuular. K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aslan, E. (2012). "Kars Yöresinde Malakanlar'dan Kalan ve Kaybolmak Üzere Olan Rençberlik Geleneği." *Milli Folklor*. 24, (93), 252-263.
- Âşık Paşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*. (K. Yavuz ve Y. Saraç. Haz.). İstanbul: K Kitaplığı.
- Aşırov, A. (2007). *Maniler Türkmenistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 604-620, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Aşırov, A. (2004). *Masallar Türkmenistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VI), 2-70. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Aşırov, A. (2006). *Fıkralar Türkmenistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VII), 588-601, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kısasü'l Enbiya II- Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1997a). *Kısasü'l Enbiya II- Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ataş, Ahmet. (2018), yaşı 73, Kayseri ili Pınarbaşı ilçesi Gebelek köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 20.05.2018'de, Kayseri ili Pınarbaşı ilçesi Gebelek köyündeki görüşmesi.

Ataş, Perihan. (2018), yaşı 71, Kayseri ili Pınarbaşı ilçesi Gebelek Köyü, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 21.05.2018'de, Kayseri ili Pınarbaşı ilçesi Gebelek köyündeki görüşmesi.

Ay, Salih. (2018), Yaşı 64, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 18.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Ayazlı, Özlem. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın, B. M. (2007). *Köy Enstitüleri ve Toplum Kalkınması*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti I-II-III-IV Cilt. (2006). Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu, "Şərq-Qərb", Bakı.

Balcı, Ali. (2018), yaşı 64, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ön lisans, ziraat, Fatih Balcı'nın 17.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Balcı, Dilber. (2018), yaşı 74, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 17.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Balcı, F. (2013). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Geçiş Dönemleri ve Bunlara Bağlı Halk İnanışları*. Yüksek Lisans Tezi, Girne Amerikan Üniversitesi, Girne.

Balcı, F. (2016). Yılanların Öcü Örneğinde Gelenekten Diziye Aktarılan Türküler (İlk On Dört Bölüm). *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2 (1), 1-14.

Balcı, Guddusi. (2018), yaşı 77, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 20.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Balcı, Harun. (2018), yaşı 66, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 20.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Balcı, İbrahim. (2018), yaşı 68, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 18.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Baldick, J. (2011). *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri*. (N. Şahin, Çev). İstanbul: Hil Yayınları.

Balım, A. (1957). *Türküler ve Destanlar*. Ankara: Emek Basımevi.

Baskıcı, M. (1998). Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. (1-4), 73-94.

Başgöz, İ. (1993). *Türk Bilmeceleri I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Başgöz, İ. (1993b). *Türk Bilmeceleri II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Baykara, T. (2001). Türk Takvimi, 12 Hayvanlı Türk Takvimi ve Yılın Başlangıcı. *Türk Dünyasında Nevruz Dördüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*. (s. 33-41). Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.

Bayrak, M. (2000). *Köy Enstitüleri ve Köy Edebiyatı*. Ankara: Öz-ge Yayınları.

Bekki, S. (1996). Türk Mitolojisi'nde Kurban. *Akademik Araştırmalar*, 3, s. 16-28.

Berkmen, H. (2017). *Asya Kültürünün Dünyadaki İzleri Kadim Diller ve Yazılar*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

- Bilge, S. M. (2017). *Elinde Çingil Orak Osmanlı Köylülerinin Kullandığı Tarım Âletleri (Âlât-ı Zirâ'at), Nakil Vasıtaları ve Kullanıldıkları Yerler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Biray, N. (2009). 12 Hayvanlı Türk Takvimi -Zamana Ve İnsana Hükmetmek-. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, s. 671 – 683.
- Bocock, R. (1997). *Tüketim*. (İ. Kutluk, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Boratav, P. N. (1973). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1982). *Folklor ve Edebiyat I*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (1982a). *Folklor ve Edebiyat II*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Boratav, P.N. (1969). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Budak, Behsat. (2018), yaşı 62, Kayseri ili Hacılar ilçesi Karpuzsekisi Mahallesi, emekli, Fatih Balcı'nın 29.05.2018'de, Kayseri ili Hacılar ilçesi Karpuzsekisi mahallesindeki görüşmesi.
- Büyükbozkoyun, İbrahim. (2018), yaşı 70, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ortaokul, emekli, Fatih Balcı'nın 19.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Büyükbozyokun, Mustafa. (2018), yaşı 69, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 18.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Cem, İ. (1989). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.

- Cıngı, Duran. (2018), yaşı 69, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 06.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyündeki görüşmesi.
- Cıngı, Hüseyin. (2018), yaşı 71, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 06.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyündeki görüşmesi.
- Cıngı, Meryem. (2018), yaşı 67, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyü, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 09.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyündeki görüşmesi.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirtteenth Century Turkish*. Oxford: The Clarendan Press.
- Çağlayan, D. (2006). *Türk Masallarında Hayvan Motifleri*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Çakır, Mustafa. (2018), yaşı 82, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 19.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Çebotar, P. Ve Dron, İ. (2002). *Gagauzça-Rusça-Romınca Sözlük (Гагаузско-Русско-Румынский Словарь)*. Chişinău: Pontos.
- Çek, S. (2015). Sinop'tan Derlenen Çocuk Oyunları Üzerine Bir Değerlendirme. A. Tırıl, (Ed.). *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (s. 208-218). Ankara: HTC Matbaacılık.
- Çetin, Ali. (2018), yaşı 68, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 19.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Çetin, Osman. (2018), yaşı 75, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 18.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Çetinkaya, Ahmet [a]. (2018), yaşı 68, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 21.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Çetinkaya, Durdu [b]. (2018), yaşı 68, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 21.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Çetinkaya, Salih [c]. (2018), yaşı 80, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, , emekli, Fatih Balcı'nın 21.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Çiçekli, V. (2008). *Kağnılar Giderdi İstiklal Yolunda*. İstanbul: Vadi Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (1998). Adalar Türklüğü Folkloru: Kıbrıs ile Midilli, Girit, Sakız, İstanköy ve Rodos Türkleri'nin Folklorundaki Yapısal ve İşlevsel Ortaklıklar Üzerine Tespitler. İ. Bozkurt ve A. Dağlı (Ed). *I. Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. (s.101-114). Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi.

Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2000). Bilim Felsefesi Bağlamında Halkbilimi ve Halkbilimsel Bilginin Teleolojik Serüveni. *Folklor ve Edebiyat*, (24), 27-42.

Çobanoğlu, Ö. (2001). *Türk Mitolojisi Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* (1), 5-85. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Çobanoğlu, Ö. (2012). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Demir, Duran. (2018), yaşı 78, Kayseri ili Hacılar ilçesi Hürmetçi mahallesi, emekli, Fatih Balcı'nın 29.05.2018'de, Kayseri ili Hacılar ilçesi Hürmetçi Mahallesindeki görüşmesi.

Demir, Hamdi. (2018), yaşı 69, Kayseri ili Hacılar ilçesi Karpuzsekisi mahallesi, emekli, Fatih Balcı'nın 31.05.2018'de, Kayseri ili Hacılar ilçesi Karpuzsekisi Mahallesindeki görüşmesi.

Demir, Kamil. (2018), yaşı 56, Kayseri ili Hacılar ilçesi Karpuzsekisi Mahallesi, çiftçi, Fatih Balcı'nın 31.05.2018'de, Kayseri ili Hacılar ilçesi Karpuzsekisi Mahallesindeki görüşmesi.

Demir, Şükrü. (2018), yaşı 41, Kayseri ili Hacılar ilçesi Hürmetçi Mahallesi, çiftçi, Fatih Balcı'nın 01.06.2018'de, Kayseri ili Hacılar ilçesi Hürmetçi Mahallesindeki görüşmesi.

Demir, Yunus. (2018), yaşı 34, Kayseri ili Hacılar ilçesi Karpuzsekisi Mahallesi, çiftçi, Fatih Balcı'nın 16.05.2018'de, Kayseri ili Hacılar ilçesi Karpuzsekisi Mahallesindeki görüşmesi.

Demirci, Osman. (2018), yaşı 69, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 22.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Demirtaş, Mahmut. (2018), yaşı 70, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 23.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

- Dilek, İ. (2004). *Destanlar Altay Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (V), 132-211, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Dilek, İ. (2003). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Altay Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (I), 554-580. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Dilek, İ. (2004a). *Masallar Altay Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VI), 512-626. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Dilek, İ. (2007). *Türküler Altay Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 933-947, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Doğan İ, ve Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*. Ankara: Altınpost Yayıncılık.
- Dönmez, Y. (2003). *Destanlar Makedonya Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (II), 259-276. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Dundes, A. (2006). Halk Kimdir? (M. Ekici, Çev.) M. Ö. Oğuz vd. (Haz). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1* (s.11-36). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Durmaz, U. (2014). "Selçuk Erdem ve Halk Edebiyatı." *V. Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildirileri*. s. 749-786.
- Egemberdiyeva, S. (2007). *Ağıtlar Kırgızistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 986-995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Eker, G. Ö. (2003). *Fıkralar Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* (3), 5-85. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ekineker, O. (1996). *Türklerde Hayvan Kültü ve Bilmecelere Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Ekmen, Dursun. (2018), yaşı 79, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 06.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyündeki görüşmesi.
- Ekmen, Hasan Hüseyin. (2018), yaşı 77, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 04.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyündeki görüşmesi.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elçin, Ş. vd. (2007). *Ağıtlar Türkiye Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 947-961, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Elçin, Ş. ve Akalın, S. (2007). *Mâniler Türkiye Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 475-503, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Eliade, M. (1993). *Mitlerin Özellikleri* (S. Rifat Çev.). İstanbul: Simavi Yayınları.
- Engüllü, S. (2004). *Masallar Makedonya Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (V), 564-578. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1988). "Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler". *Bellekten*. (s. 69-89). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Divanu Lugati't Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erciyes, Adem. (2018), yaşı 74, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 23.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Erdem, G. (1969). Mektuplar-Masal Sever Misiniz? *Devlet Dergisi*. 1, 5.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Dizgi Baskı.
- Ergin, M. (1970). Oğuz Kağan Destanı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erkoçak, A. (2015). *Osmaniye Yöresi Fıkra ve Hikâyeleri Işıt Hele Işıt*. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Ersoy, F. (2004). *Destanlar Çuvaş Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (V), 106-131, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Evliyâ Çelebi. (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 1-6 Kitaplar*. 1. Cilt. (S. A. Kahraman ve Y. Dağlı, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi. (2013a). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 7-10 Kitaplar Dizin*. 2. Cilt. (S. A. Kahraman Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fedai, H. (2007). *Tekerlemeler Kıbrıs Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 302-304, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gazalcı, M. (2016). *Köy Enstitüleri Sistemi Mezunları Üzerine Bir Araştırma*.

- Gâzimiâhâl, M. R. (1991). *Türk Halk Oyunları Kataloğu III. Cilt.* (N. Tan, A. Çakır. Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Goderie, R. vd. (2015). *Aurochs Genetics: A Cornerstone Of European Biodiversity, Sticking Taurus.* Nijmegen.
- Gökbulut, B. (2010). *Kıbrıs Türk Masalları İle Uygur Türk Masalları Karşılaştırmalı Bir Araştırma.* Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Gökyay, O. Ş. (2006). *Dedem Korkudun Kitabı.* İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Gryaznov, M. P. (1969). The Ancient Civilization Of Southern Siberia. (J. Hogarth Translated). Switzerland: By Nagel Publishers.
- Gül, R. T. B. (2004). Türkiye’de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi. Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.* (15), s. 227-255).
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güler, Ali. (2018), yaşı 63, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı’nın 23.05.2018’de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Güler, Mehmet. (2018), yaşı 87, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı’nın 24.05.2018’de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Gümüş, Ali. (2018), yaşı 63, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı’nın 24.05.2018’de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Gümüş, Nevzat. (2018), yaşı 64, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ön lisans, emekli, Fatih Balcı'nın 25.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Gümüş, Remzi. (2018), yaşı 80, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ön lisans, emekli, Fatih Balcı'nın 09.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Gümüş, Sami. (2018), yaşı 83, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 27.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Günay, U. (2011). *Elazığ Masalları ve Propp Metodu*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Güngör, H. (1996). Türk Alevî-Bektaşî İnanişlerinde Şamanlığın İzleri. *Erdem Dergisi*. (22), 237-250.

Gürsoy-Naskali, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güven, Ö. (1992). *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

HamzaYew, M. Y. vd. (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlügi*. Aşgabat: Türkmenistan Ylymlar Akademiyasy Dil Bilimi Instituty.

Harari, Y. V. (2015). Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi (E. Genç, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap Yayınevi.

Himmetoğlu, M. F. (2016). "Karatepe Açık Hava Müzesinde Boğa Fenomeni." *Stratejik Kalkınmada Kent Değerleri Her Yönüyle Osmaniye Sempozyumu*. s. 3.

Hodder, I. (2014). *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü* (D. Şendil. Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Horata, O. (2006). *Fıkralar Romanya Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VII), 503-504, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Huizinga, J. (2006). *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İbrayev, Ş. (2003). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Kazakistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (I), 202-268. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İbrayev, Ş. (2004). *Masallar Kazakistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VI), 146-276. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İbrayev, Ş. (2007). *Maniler Kazakistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 588, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İbrayev, Ş. ve Elevkonov, Ş. (2003a). *Destanlar Kazakistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (III), 1-552. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları
- İltebir, A. (2004). *Masallar Uygur Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VI), 110-146. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İltebir, A. (2007). *Maniler Uygur Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 620-633, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İltebir, A. ve Erkin, E. (2003). *Destanlar Uygur Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (II), 688-715. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İncedayı, C. K. (2007). *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)* (M. Safi Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- İz, F. ve Kut, G. (1985). "Şeyhi Maddesi" *Büyük Türk Klasikleri, Cilt:II*. Ankara: Ötüken-Söğüt Yayıncılık.
- Kafesoğlu, İ. (1987). *Türk Bozkır Kültürü*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2011). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kahraman, Mehmet. (2018), yaşı 85, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 27.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnanışlarının İzleri*. Ankara: Ankara Dil Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Y. (2012). *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Karamanlıoğlu, F. (1989). *Gülistan Tercümesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1980). *Vatan Yolunda*. İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- Karasu, Ömer. (2018), Yaşı 77, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 29.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Karpat, H. K. (2016). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasimov, B. (2001). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Karakalpak Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi (I)*, 1-52, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Kasimov, B. ve Kayimov, L. (2003). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Özbekistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (I), 268-284. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk. I. Cilt.* (B. Atalay Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud. (2006a). *Divanü Lûgat-it-Türk. III. Cilt.* (B. Atalay Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (2011). Oğuz Kağan'ın Öldürdüğü Hayvan Hakkında. Y. Yeşil, (Ed.). *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Sempozyumu Bildiriler Kitabı.* (s. 77-80). Lefkoşe: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, D. (2013). *Âşık Ruhsatî.* Sivas: Buruciye Yayınları.
- Kaya, D. (2014). *Türk Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Khazanov, A. M. (2015). Göçebe ve Dış Dünya (Ö. Suveren, Çev.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kılınçer, M. (2012). *Kuruluşundan Bugüne Garipçe.* Ankara: Orka Matbaa.
- Kirby, F. (2000). *Türkiye'de Köy Enstitüleri* (N. Berkes Çev.) İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kirişçioğlu, F. (2003). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Saha(Yakut) Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (I), 662-672. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kocabey, Durmuş. (2018), yaşı 85, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 10.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

- Koç, K.; Bayniyazov, A.; Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koz, Asım. (2018), yaşı 62, Kayseri ili Pınarbaşı ilçesi Gebelek Köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 03.06.2018'de, Kayseri ili Pınarbaşı ilçesi Gebelek Köyündeki görüşmesi.
- Koz, Doğan. (2018), yaşı 63, Kayseri ili Pınarbaşı ilçesi Gebelek Köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 19.05.2018'de, Kayseri ili Pınarbaşı ilçesi Gebelek Köyündeki görüşmesi.
- Köse, Mahmut. (2018), yaşı 68, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 29.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Ksenefontov, G. V. (2011). *Yakut Şamanlığı* (A. Bağcı, Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Kubayev, M. (2001). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Karaçay-Malkar Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (I), 128-140, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Macquenn, J.G. (1999). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*. (Esra Davutoğlu, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Malinowski, B. (1998). *İlkel Toplum* (H. Portakal, Çev.). Ankara: Öteki Yayınları.
- Maytrısimit . (1976). *Uygurca Metinler II*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Merdan, G. (2003). Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar. *Milli Folklor*. (57), 82-91.
- Mert, Mehmet. (2018), yaşı 80, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 30.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

- Mişnegulov, H. (2004). *Destanlar Kazan Tşrkleri Tşrk Dşnyası Ortak Edebiyatı, Tşrk Dşnyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (V), 1-28, Ankara: Atatşrk Kşltşr Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Mişnegulov, H. (2006). *Fıkralar Kazan Tşrkleri Tşrk Dşnyası Ortak Edebiyatı, Tşrk Dşnyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VII), 650-669, Ankara: Atatşrk Kşltşr Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Mirzaoğlu, G. (2015). *Halk Tşrkşleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Morkoyun, şmer. (2018), yaşı 86, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe kşyş, emekli, Fatih Balcı'nın 01.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe kşyşindeki gşrşşmesi.
- Mştercimler, E. (2005). *Bu Memleket Bşyle Kurtuldu*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nāzerřina, F. (2007). *Alkış-Kargışlar Başkurt Tşrkleri Tşrk Dşnyası Ortak Edebiyatı, Tşrk Dşnyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 51-54, Ankara: Atatşrk Kşltşr Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Necipoviç, N. E. (1995). *Yeni Uygur Tşrkçesi Sřzlręřř* (İ. Kurban Çev.), Ankara: Tşrk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, S. (2007). *Sşzlerin Soyağacı Çağdaş Tşrkçenin Etimolojik Sřzlręřř*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Nişanyan, S. (2017). *Elifin şkşzş Sşrprizler Kitabı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Oğuz, M.ř (Ed). (2007.) *Tşrk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ong, W. J. (2010). *Sşzlş ve Yazılı Kşltşr*. (S. Postacioğlu Banon, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- şgel, B. (1978). *Tşrk Kşltşr Tarihine Giriş I*. Cilt. Ankara: Kşltşr Bakanlığı Yayınları.

- Ögel, B. (1978a). *Türk Kültür Tarihine Giriş II*. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (1978b). *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (1978c). *Türk Kültür Tarihine Giriş V*. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi*. Cilt: I. Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2010a). *Türk Mitolojisi*. Cilt: II. Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özarslan, M. (1998). Oğuz Kağan Destanı'nda Tarihi, Dini, Beşeri ve Tabiatüstü Unsurlar. *Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, 424-438.
- Özbilgin, M. Ö. (2003). Zeybeklik Kurumu ve Zeybek Oyunları. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Özdemir, M. (2007). Türk Kültüründe Dericilik Sanatı. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitimi Fakültesi Dergisi*. (20), s. 66-82.
- Özdemir, M. (2017). "Türk Fıkralarında Zaman ve Mekân, Türk Fıkra Kültürü Tanım, Tahlil, Yöntem (s.53-68)." (K. Öncül ve S. Çek. Ed.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, N. (2003). *Halk Tiyatrosu Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* (3), 5-85. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Özdemir, N. (2012). *Medya Kültür ve Edebiyat*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özdemir, N. (2017). *Kültür Bilimi ve Yönetimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özkan, N. (2007). *Gagavuz Edebiyatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- Özkan, N. (2007a). *Atasözleri Gagauz Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 130-140, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Özkan, N. (2007b). *Maniler Gagauz Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 520-545, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Özkan, N. (2017). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özönder, B.S. (1998). *Üç İtigsizler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *Türkçenin VIII- XVI Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Parlak, Nadiye. (2018), yaşı 88, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ilkokul terk, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 01.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Patır, Mehmet. (2018), yaşı 65, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 02.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Pekacar, Ç. ve Akça, H. (2006). *Fıkralar Kumuk Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (7), 568-575, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Polat, Nezahat. (2018), yaşı 78, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 02.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Radloff, W. (2015). *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*. (T. Çulha, M. Duranlı. Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Rahman, Abdulkerim. (1996). *Uygur Folkloru* (S. Yalçın, E. Emet. Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Reichl, K. (2011). *Türk Boylarının Destanları* (M. Ekici, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Riskulov, K. ve Orozova, G. (2007). *Türküler Kırgızistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 798-831, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Saar, Mevlüt. (2018), yaşı 65, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ön-lisans, ziraat, Fatih Balcı'nın 03.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Saar, Mustafa. (2018), yaşı 64, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 03.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Sağlam, F. (2001). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Yunanistan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (I), 58-78, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1973). *Gümüşhane Masalları*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Sakaoğlu, S. (1983). *Kıbrıs Türk Masalları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2010). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2012). *101 Türk Efsanesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. ve Alptekin, A. B. (2001). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Türkiye Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (I), 348-352, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Sandıkçı, İkbâl. (2018), yaşı 75, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyü, ilköğretim, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 03.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyündeki görüşmesi.

- Sandıkçı, Mevlüt. (2018), yaşı 78, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 17.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Hamurcu köyündeki görüşmesi.
- Sarpkaya, A. (2011). *Tarım ve Hayvancılık Etrafında Gelişen Folklor Pratikleri Osmaniye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Schmidt, K. (2014). *Göbekli Tepe-En Eski Tapınağı Yapanlar*. (R. Aslan, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sepetçioğlu, N. (1975). *Türk Destanları*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Solak, Emine. (2018), yaşı 80, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 04.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Solak, Mustafa. (2018), yaşı 83, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, emekli, Fatih Balcı'nın 22.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Süleymanov, A. (2003). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Başkurt Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi (I)*, 406-481. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Süleymanov, A. (2004). *Destanlar Başkurt Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi (V)*, 29-106. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Süleymanov, A. ve Hüseyinova, G. (2004). *Masallar Başkurt Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi (VI)*, 394-452. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Sümer, F. (1992). *Oğuzlar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

- Şahbaz, Mustafa. (2018), yaşı 77, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 05.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Şahbaz, Süreyya. (2018), yaşı 78, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 05.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Şamlı, Ali Rıza. (2018), yaşı 64, Kayseri ili Hacılar ilçesi Karpuzsekisi Mahallesi, çiftçi, Fatih Balcı'nın 26.05.2018'de, Kayseri ili Hacılar ilçesi Karpuzsekisi Mahallesiindeki görüşmesi.
- Şimşek, F. (2017). "Eski Çağ Topluluklarında Boğa Algısı ve İnancı." *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*. s:52, s. 593.
- Tarama Sözlüğü*. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2003). *Destanlar Karaçay-Malkar Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (II), 291-340. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tekin, T. (1994). *Tonyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temel, M. (2010). Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (24), 201-234.
- Temizsoy, Celal. (2018), yaşı 74, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 06.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Temizsoy, Hasan Hüseyin. (2018), yaşı 69, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 08.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Temizsoy, Hasan. (2018), yaşı 72, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 08.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Timurtaş, F. K. (1971). *Şeyhî'nin Harnâme'si*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Toktaş, Mehmet. (2018), yaşı 66, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 09.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Toparlı, R.; Vural, H.; Karaatlı R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turan, M. (1996). "Kars Halkevi Dergilerinden Kars Eli'nde Halkbilimle İlgili Yazılar." *Kebikeç*. 3, s. 199-208.

Turan, O. (1941). *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. bs). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2014). *İstatistik Göstergeler 1923-2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türkyılmaz, D. (2007). *Türk Dünyasında Bilmece*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Ünal, Hatice. (2018), yaşı 73, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 09.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Ünal, Muammer [a]. (2018), yaşı 76, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, çiftçi, Fatih Balcı'nın 25.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Ünal, Zeynep. (2018), yaşı 86, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 28.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.

Ünlü, S.(2012). *Harezmi-Altınordu Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

Ünlü, S.(2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

Veliyev, K. ve Akpınar, Y. (2001). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Azerbaycan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (I), 97-115, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Veliyev, K. ve Akpınar, Y. (2004). *Masallar Azerbaycan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (V), 618-656. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Veliyev, K. ve Akpınar, Y. (2007). *Türküler Azerbaycan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 772-780, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Vuere, C. V. (2005). *Retracing The Aurochs*. Moskow: Pensoft, Sofia.

W. Bang, R. Rahmeti. (1987). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

W. Gerald vd. (2010). Yak. *Encyclopedia of Animal Science*. Second Edition. 1:1, 1121-1124.

Yakıcı, A. (1992). *Konyalı Âşık Mehmet İnceleme-Metin*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yakıcı, A. (2007). *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Yanar, A. (1997). *Hayvan Motifli Atasözü ve Deyimlerimiz*. Ankara: Devran Matbaacılık.
- Yeşildal, Y. Ü. (2015). *Mitten Destana Destandan Türküye Anadolu Sahası Türk Folklorunda Geyik*. Konya: Kömen Yayınları.
- Yıldırım, D. (1976). *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırması Dairesi Yayınları.
- Yıldırım, D. (1992). *Türk Dünyası El Kitabı III*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bîtiği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldız, N. (2006). *Halk Tiyatrosu Azerbaycan Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi (VII)*, 443-456, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, A. M. (2012). Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar. *Folklor/Edebiyat*. 66. 229-250.
- Yılmaz, D. ve Akhan, N. E. (2011). “İlk Dönem Halkevlerinin Faaliyetleri Konya Halkevi Örneği.” *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 29, s. 59-95.
- Yılmaz, Kıymet. (2018), yaşı 74, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ev hanımı, Fatih Balcı'nın 27.05.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Yılmaz, M. (2003). *Mitler, Efsaneler, Menkabeler Çuvaş Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi (I)*, 482-554. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Yılmaz, M. (2004). *Masallar Çuvaş Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VI), 452-512. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yılmaz, M. (2006). *Fıkralar Çuvaş Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VII), 684-703, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yılmaz, M. (2007). *Alkış-Kargışlar Çuvaş Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VIII), 54-86, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yılmaz, Mustafa. (2018), yaşı 77, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ilkokul, emekli, Fatih Balcı'nın 03.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Yorulmaz, O. (2012). *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yozkoyun, Hasan. (2018), yaşı 75, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyü, ilkokul, emekli, Fatih Balcı'nın 08.06.2018'de, Kayseri ili İncesu ilçesi Garipçe köyündeki görüşmesi.
- Yuca, İ. S. (2013). Milli Mücadele'de Enver Behnan Şapolyo'nun İzlenimleri ve Kağrı Kolları. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:1, (2), S. 69-81.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü* (A. Taymas, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüksel, Z. (2006). *Fıkralar Kırım Türkleri Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* (VII), 546-565, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ziya Gökalp. (1976). *Kızıl Elma* (H. Tanyu, Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ziya Gökalp. (2014). *Türk Töresi* (H. İ. Şahin, Haz.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ziya Gökalp. (2015). *Türk Medeniyet Tarihi* (A. Duymaz, Haz.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

İNTERNET KAYNAKLARI:

Sığır ve Türk dünyası ilişkisi üzerine (2018). Erişim: 11 Mayıs 2018, <http://qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/kazan-tatarlarinin-milli-bayrami-saban-toyu-nun-dunu-ve-bugunu/158425/>

Sığır ve Türk dünyası ilişkisi üzerine (2018). Erişim: 11 Mayıs 2018, www.atlasdergisi.com

Sığır ve kutsal kitaplar ilişkisi üzerine (2018). Erişim: 14 Ocak 2018, <http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>

Sığır ve teknoloji ilişkisi üzerine (2018). Erişim: 1 Şubat 2018, Özüçelenk, H. (ty.). Traktör Bekler Hoşgör. [www. antoloji. com](http://www.antoloji.com).

Sığır ve astroloji ilişkisi üzerine (2018). Erişim: 18 Şubat 2018, (<http://www.bogaburcu.net>).

Sığır ve kara saban üzerine (2018). Erişim: 6 Mart 2018, (<http://www.kuzeyanadolugazetesi.com>)

Sığır ve şenlik ilişkisi üzerine (2018). Erişim: 24 Mart 2018, <http://www.kafkasor.org/anasayfa#/hakkinda>

Sığır ve medya ilişkisi üzerine (2018). Erişim: 8 Nisan 2018, <http://www.aksam.com.tr/kultur-sanat/okuz-oldu-otlar-bize-kaldi/haber-171354>

Sığır ve medya ilişkisi üzerine (2018). Erişim: 8 Nisan 2018, (www.hepsiburada.com).

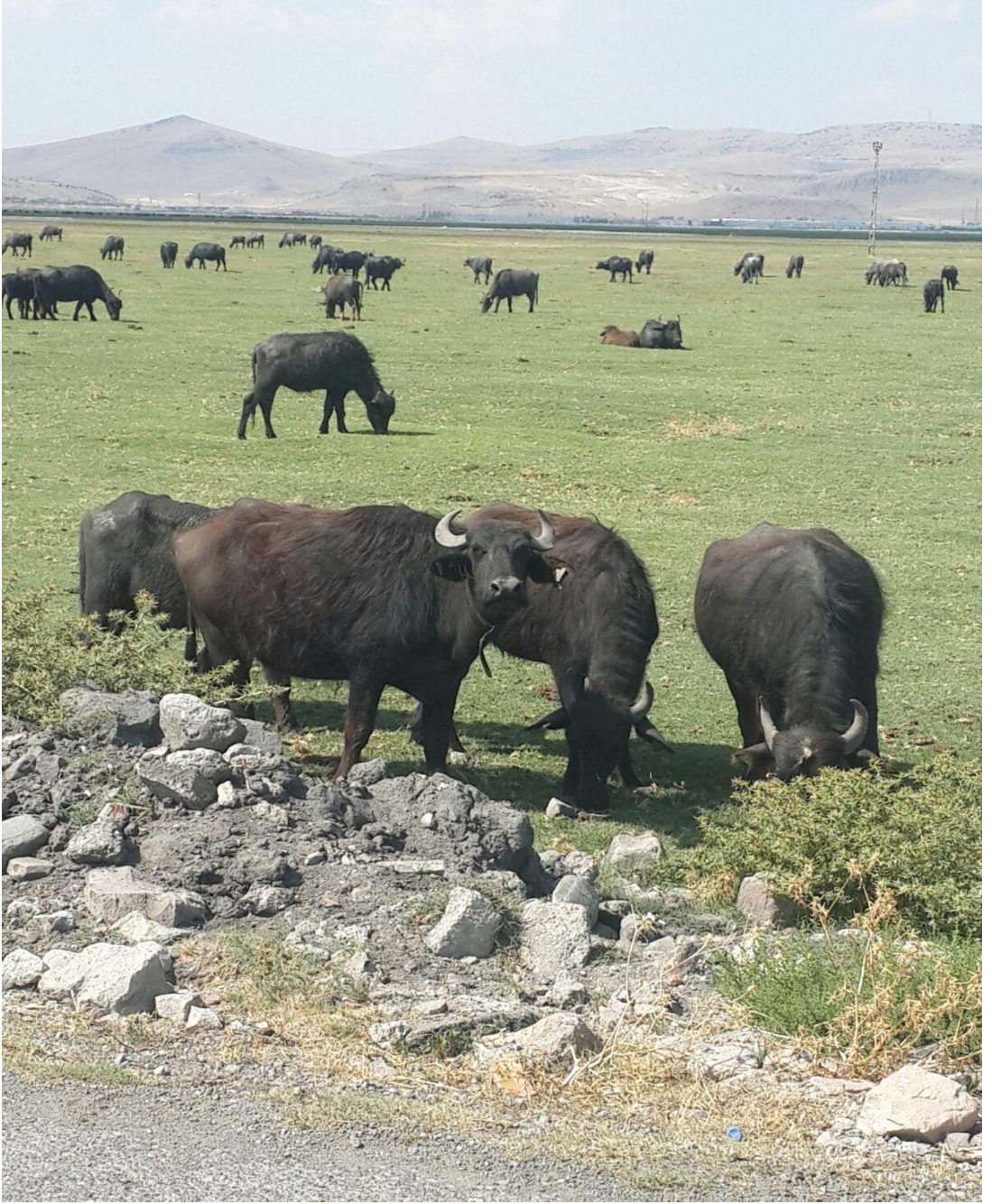
Sığır ve medya ilişkisi üzerine (2018). Erişim: 8 Nisan 2018, (www.komikaze.com).

Sığır ve medya ilişkisi üzerine (2018). Erişim: 10 Nisan 2018, <https://www.lisanslimarka.com/magaza/artvin-belediyesi/>

EKLER

EK 1: Çeşitli Fotoğraflar

Fotoğraf 46: Bir manda (camız) sürüsü (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 47: Yaz sicağında serinleyen bir camız (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 48: Anadolu'dan bir boğa (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 49: Kağnı üzerinde duran bir düven (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

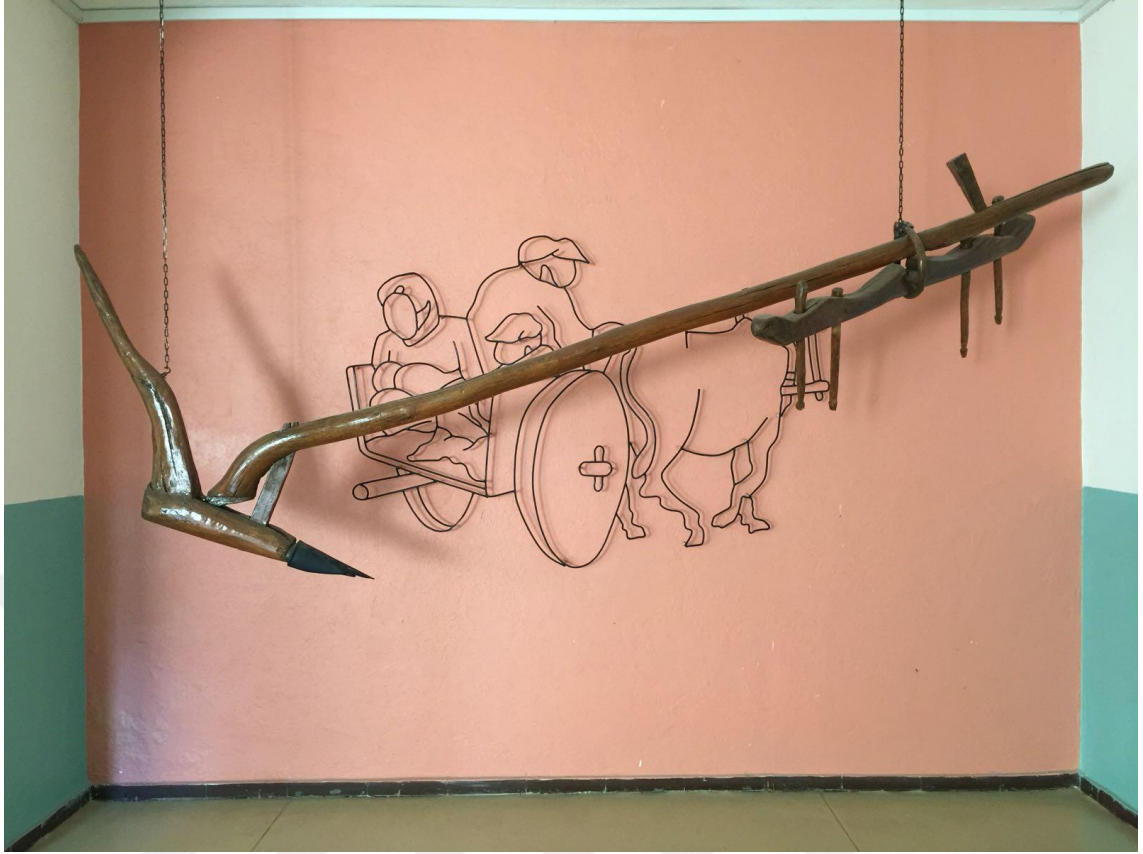
Fotoğraf 50: Kağnı maketleri (savasbuyukkececi.com, 01. 04. 2018).

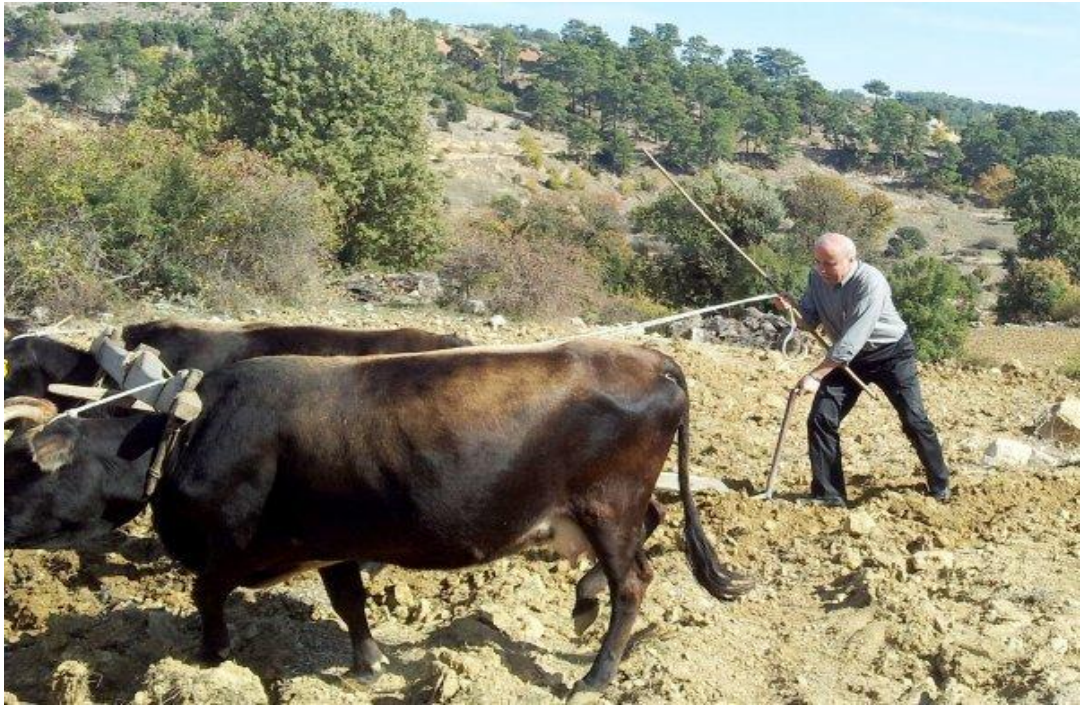
Fotoğraf 51: Parçaları tam bir kağı (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 52: Kayseri Lisesi Milli Mücadele Müzesinde sergilenen erzak yüklü bir kağı (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 53: Parçaları tam bir saban (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 54: Saban süren milletvekili (<http://www.fethiyehaber.com>).

Fotoğraf 55: Çöp kovalarında bulunan boğa ikonu [Artvin](Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 56: Artvin şehir girişinde bulunan boğa heykeli (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 57: Artvin'de bulunan boğa heykeline yoğun ilgi (Fatih Balcı Arşivi, 2018).

Fotoğraf 58: Kırgız Destanlarına da konu olan Bugu [Erkek Geyik] (Gelekçi, İnternet Arşivi, 2018).

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK HALKBİLİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 11/06/2018

Tez Başlığı : TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE SIĞIR

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 200 sayfalık kısmına ilişkin, 11/06/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☐ Kaynakça hariç
- 3- ☐ Alıntılar hariç
- 4- ☒ Alıntılar dâhil
- 5- ☐ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
11/06/2018

Adı Soyadı: Fatih BALCI
Öğrenci No: N13248024
Anabilim Dalı: Türk Halkbilimi
Programı: Türk Halkbilimi
Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF TURKISH FOLKLORE**

Date: 11/06/2018

Thesis Title : CATTLE İN TURKISH CULTURE HISTORY

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 11/06/2018 for the total of 200 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 8 %.

Filtering options applied:

1. ☐ Approval and Declaration sections excluded
2. ☐ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☒ Quotes included
5. ☐ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
11/06/2018

Name Surname: Fatih BALCI

Student No: N13248024

Department: Turkish Folklore

Program: Turkish Folklore

Status: ☒ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

ÖZKUL COBANOĞLU

EK 4: Etik Kurul İzni

	T.C. HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ Rektörlük	Tarih: 31.05.2018 17:10 Sayı: 35853172-755.02.06- E.00000070397 E.00000070397
Sayı : 35853172-755.02.06 Konu : Fatih BALCI Hk.		
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE		
Enstitünüz Türk Halkbilimi Anabilim Dalı doktora programı öğrencisi Fatih BALCI 'nın Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU danışmanlığında yürüttüğü " Türk Kültür Tarihinde Sığır " başlıklı tez çalışması Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun 15 Mayıs 2018 tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.		
Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.		
e-imzalıdır Prof. Dr. Rahime Meral NOHUTCU Rektör Yardımcısı		
Evrakın elektronik imzalı suretine https://belgedogrulama.hacettepe.edu.tr adresinden 5fcb94f-5711-49df-9671-ebe93e1b21d8 kodu ile erişebilirsiniz. Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.		
Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara Telefon:0 (312) 305 3001-3002 Faks:0 (312) 311 9992 E-posta:yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr		

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Fatih BALCI
Doğum Yeri ve Tarihi : Kırşehir/ 26.04.1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Girne Amerikan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

Yüksek Lisans Öğrenimi : Girne Amerikan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Girne Amerikan Üniversitesi-Eğitim Fakültesi

İletişim

E-Posta Adresi : fthbalci88@gmail.com

Tarih : 11 Haziran 2018